

JAAR VERSLAG 2018

INTRODUCTIE

In dit jaarverslag legt het bestuur van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM verantwoording af over het gevoerde beleid en de financiële resultaten in 2018.

Het jaar in telegramstijl: de start van de nieuwe basispensioenregeling is goed verlopen, er is volledige toeslagverlening, het bestuur werkt goed samen in de nieuwe bestuurssamenstelling, het beleggingsbeleid is aangepast, er zijn serieuze stappen gezet in duurzaam beleggen en het risicomanagement is verbeterd. Het bestuur heeft veel gedaan aan kostenbeheersing en de robuuste basis onder het pensioenfonds is behouden en verder versterkt. Een minpunt over 2018 was het beleggingsrendement.

Financiële positie

Het beleggingsrendement over het jaar viel tegen. Het totaalrendement was -2,1%. Belangrijke oorzaken waren de ontwikkeling van de rente en de rendementen van risicovollere vastrentende waarden en aandelen. De beleidsdekkingsgraad is licht gestegen en behield een vertrouwenwekkend en veilig niveau van 128,7% per einde 2018.

Het bestuur heeft in december 2018 besloten tot volledige toeslagverlening. De werkgever heeft op grond van eerdere afspraken tussen arbeidsvoorwaardelijke partijen aan het fonds een eenmalige extra premie van 194 miljoen euro betaald. Het depot waarin dit bedrag is gestort, is primair bedoeld als buffer voor indexatie van de aanspraken. Het depot geldt voor een periode van tien jaar, na die periode vloeit het niet benutte bedrag naar de algemene middelen van het fonds.

Governance

Op grond van eerdere afspraken tussen arbeidsvoorwaardelijke partijen heeft het bestuur sinds 1 januari 2018 een nieuwe zetelverdeling. Het aantal werkgeverszetels is afgenomen van drie plus een plaatsvervanger naar twee. Het aantal werknemerszetels is gestegen van drie naar vier. Het bestuur heeft sinds 1 februari 2018 een nieuwe, onafhankelijke voorzitter, de heer Loven.

In 2018 heeft het bestuur veel aandacht besteed aan de voorbereiding van de raad van toezicht die op 1 januari 2019 in functie is getreden. De raad van toezicht bestaat uit drie deskundige en onafhankelijke leden en volgt als orgaan van intern toezicht de visitatiecommissie op. Het bestuur heeft zich ingespannen om in de (wettelijk voorgeschreven) raad van toezicht, in het belang van het pensioenfonds, de best beschikbare kennis en kunde bijeen te brengen.

In 2018 is verder gewerkt aan de kwaliteit van het bestuur. Door bestuursleden is uitgebreide opleiding op het gebied van risicomanagement, beleggingen en uitbestedingsbeleid gevolgd. Het gehele bestuur heeft in het voorjaar van 2018 een masterclass internal audit gedaan. Het bestuur vindt het van groot belang om zo goed mogelijk countervailing power jegens de uitvoeringsorganisatie te blijven ontwikkelen. Het bestuur moet in control zijn over de uitbestede taken. De regelgeving op grond van de IORP II-richtlijn leverde het bestuur in 2018 veel werk op. Datzelfde geldt voor de nieuwe wetgeving op het gebied van privacy (AVG) die op 25 mei 2018 in werking trad. Het fonds voldoet aan deze wetgeving.

Beleggingsbeleid

Het bestuur heeft in 2018 flinke stappen gezet op het gebied van duurzaam beleggen (ESG), en besloten om de tabakssector uit te sluiten van beleggingen. Hetzelfde geldt voor overheden en bedrijven die zich stelselmatig niet houden aan de UN Global Compact Principles. Het bestuur heeft een bewust stembeleid in aandeelhoudersvergaderingen. Uitgangspunt is dat de ESG-aanpak samen gaat met het streven naar rendement.

Risicomanagement

Het bestuur heeft in december 2018 de risk appetite voor niet-financiële risico's vastgesteld. Voor een reeks van risico's is aangegeven welk risiconiveau het bestuur acceptabel acht en welke beheersingsmaatregelen daarvoor passend zijn. Zo zorgt het fonds voor een verantwoorde balans tussen een acceptabel risiconiveau en de intensiteit van de beheersing.

Kosten

Het bestuur heeft de kosten in het verslagjaar ongeveer op hetzelfde niveau gehouden als het jaar ervoor. De kosten per deelnemer zijn wel gedaald. Het bestuur toetst vooraf op de kosten van de implementatie van wijzigingen in de pensioenregeling en ziet scherp toe op de juiste aanwending van een nieuw kostenallocatiemodel binnen de uitvoeringsorganisatie. In 2019 zullen vereenvoudigingen in de structuur van beleggingspools besparingen op moeten gaan leveren. Er is een project van start gegaan om de pensioenregeling te vereenvoudigen, met mogelijke kostenbesparingen als gevolg. Het bestuur realiseert zich dat een hoog serviceniveau met korte lijnen geld kost en streeft naar een bij het fonds passende balans tussen schaalgrootte en maatwerk. Kosten van toezicht en nieuwe regelgeving zijn een gegeven.

Communicatie

In 2018 is verder gewerkt aan de ontwikkeling van een nieuw digitaal platform. Dit deelnemersportaal wordt de basis voor alle pensioeninformatie, inclusief de integratie van de basisregeling en de nettoregeling. De inmiddels beschikbare nieuwe pensioenplanner, waarmee deelnemers de gevolgen van verschillende pensioenkeuzes kunnen laten berekenen, is een belangrijke verbetering. Er is een succesvolle bijeenkomst belegd over het beleggingsbeleid van het pensioenfonds. De bijeenkomst krijgt waarschijnlijk een vervolg en onderstreept het belang dat het bestuur hecht aan persoonlijk contact, vanuit een in hoofdzaak digitale basis.

Het bestuur dankt allen die zich voor het fonds hebben ingezet, in het bijzonder de leden van de visitatiecommissie voor hun jarenlange toewijding.

Het bestuur ziet – gegeven de goede uitgangspositie van het fonds en de goede band met de uitvoeringsorganisatie – de toekomst met vertrouwen tegemoet.

Amstelveen, 29 mei 2019

Het bestuur van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

Jan Jaap Hartog
vicevoorzitter

Evert van Zwol
vicevoorzitter

INHOUD

Introductie	II	7 Risicomanagement	37
		7.1 Risicobeleid	37
Inhoud	IV	7.2 Risicomanagementorganisatie	41
Kerncijfers	V	8 Toekomstverwachting 2019	44
Bestuursverslag	1	9 Ontwikkelingen na balansdatum	46
1 Profiel pensioenfonds	2	10 Verslag visitatiecommissie	47
1.1 Organogram per 29 mei 2019	2	11 Verslag verantwoordingsorgaan	51
1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel	2		
1.3 Missie, visie en strategie	3	Jaarrekening	54
1.4 Doelgroep jaarverslag	5	Balans per 31 december	55
1.5 Pensioenregelingen	5	Rekening van baten en lasten	56
1.6 Risicohouding	6	Kasstroomoverzicht	57
		Toelichting algemeen	58
2 Externe ontwikkelingen	7	Toelichting op de balans	68
2.1 Financiële markten in 2018	7	Risicobeheer	85
2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2018	8	Toelichting op de rekening van baten en lasten	94
2.3 Toezicht in 2018	9		
		Overige gegevens	111
3 Interne ontwikkelingen	11	Bestemming van het resultaat	111
3.1 Financiële positie pensioenfonds	11	Actuariële verklaring	112
3.2 Pensioenregeling en uitvoering	14	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	114
		Bijlagen	121
4 Beleid	16	Personalia	122
4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid	16	Functies en nevenfuncties bestuur en raad van toezicht	123
4.2 Ontwikkeling financieel beleid	19	Deelnemersbestand	125
4.3 Ontwikkeling communicatiebeleid	24	Ontwikkelingen 2009-2018	127
5 Governance	26		
5.1 Inrichting van de governance	26		
5.2 Uitvoering en uitbesteding	27		
5.3 Geschiktheid	27		
5.4 Externe relaties	28		
5.5 Gedragsregelingen	28		
5.6 Sancties	30		
6 Kosten	31		
6.1 Kosten pensioenuitvoering	31		
6.2 Kosten vermogensbeheer	32		
6.3 Transactiekosten	35		
6.4 Verhouding rendement en kosten	36		

KERNCIJFERS

(bedragen in miljoenen euro's)

	2018	2017
Deelnemers		
Aantal actieve deelnemers	2.958	2.837
Aantal gewezen deelnemers	103	109
Aantal pensioengerechtigden	2.376	2.366
Totaal	5.437	5.312

Pensioenactiviteiten

Reguliere premie voor risico pensioenfonds	75,1	61,4
Extra premie voor risico pensioenfonds	100,0	–
Premie voor risico deelnemers	14,1	13,1
Kostendekkende premie	87,2	92,6
Gedempt kostendekkende premie	N.v.t.	66,4
Pensioenuitkeringen	210,7	207,7
Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds	3,2	4,6
Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	0,1	0,1

Vermogen

Stichtingskapitaal en reserves	1.750,3	2.102,2
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	6.884,2	6.764,6
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	57,7	46,6

Dekkingsgraad

Nominale dekkingsgraad	122,3%	129,5%
Beleidsdekkingsgraad	128,7%	127,1%
Vereiste dekkingsgraad volgens FTK	123,4%	123,2%
Reële dekkingsgraad	92,8%	93,9%
Wettelijke reële dekkingsgraad	116,0%	114,6%

Indexering pensioenen en pensioenrechten

Voorwaardelijk deel	2,1%	1,4%
Onvoorwaardelijk deel	2,1%	1,4%

Beleggingen voor risico pensioenfonds

Vastgoed	1.326,7	1.297,6
Aandelen	2.393,8	2.644,1
Vastrentende waarden	4.987,0	4.611,1
Overig	-77,2	219,9

Totaal	8.630,3	8.772,7
---------------	----------------	----------------

	2018	2017
Beleggingen voor risico deelnemers		
Vastgoed	5,5	4,6
Aandelen	24,6	20,8
Vastrentende waarden	26,4	20,0
Overig	1,2	1,2
Totaal	57,7	46,6

Rendement beleggingen voor risico pensioenfonds

Rendement vastgoed	4,5%	8,7%
Rendement aandelen	-6,9%	14,7%
Rendement vastrentende waarden	-1,5%	2,5%
Totaalrendement	-2,1%	7,0%
Vijfjaarsgemiddeld totaalrendement	5,1%	6,0%
Tienjaarsgemiddeld totaalrendement	6,3%	5,5%

Rendement beleggingen voor risico deelnemers

Rendement vastgoed	-2,1%	1,8%
Rendement aandelen	-8,7%	12,2%
Rendement vastrentende waarden	-0,4%	-2,5%
Totaalrendement	-4,2%	4,1%

Kostenratio's

Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer (bedragen in euro's)	619	912
Kosten vermogensbeheer/gemiddeld belegd vermogen	0,46%	0,48%
Transactiekosten/gemiddeld belegd vermogen	0,15%	0,20%

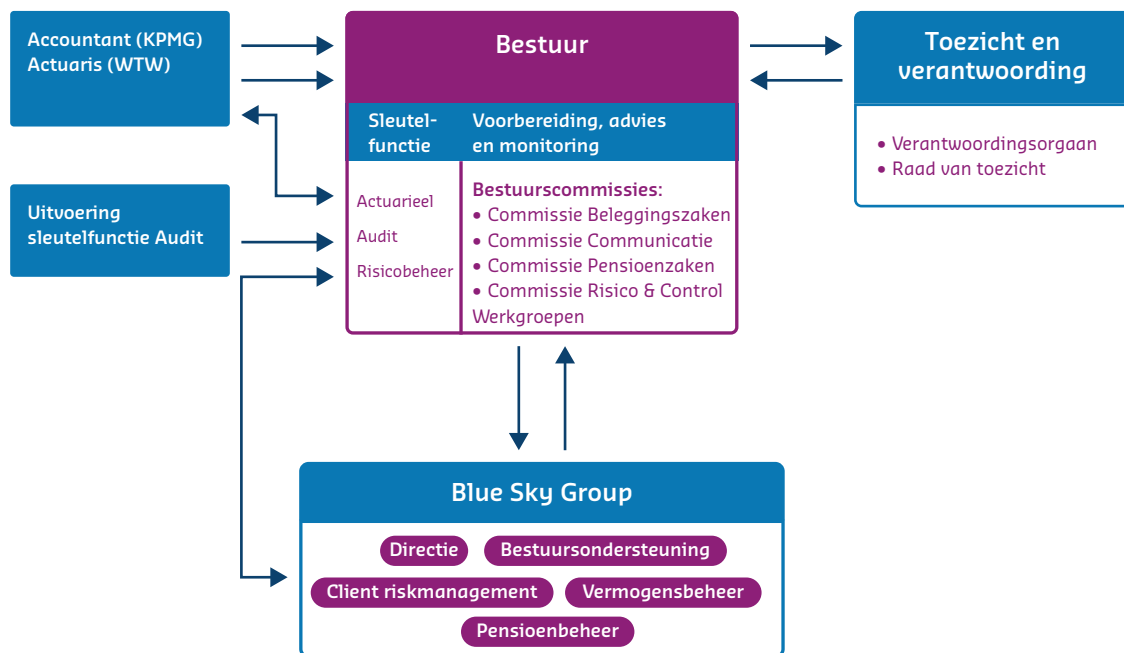
Meer informatie?

Meer informatie over het pensioenfonds vindt u op www.klmvliegendfonds.nl. Hier is ook een begrippenlijst beschikbaar met een toelichting op technische termen uit dit verslag. Vragen over het fonds of het gevoerde beleid kunt u stellen aan het bestuur via e-mail bestuur@klmvliegendfonds.nl.

BESTUURSVERSLAG *2018*

1 PROFIEL PENSIOENFONDS

1.1 Organogram per 29 mei 2019

1.2 Rechtsvorm en bestuursmodel

Juridische vorm

Het pensioenfonds is een onafhankelijke stichting die losstaat van KLM N.V. Voor de bescherming van de belangen van de deelnemers en pensioengerechtigden is het wettelijk verplicht dat het pensioenfonds het pensioenvermogen afgescheiden van de verbonden onderneming beheert.

Bestuursmodel

Het pensioenfonds wordt bestuurd door vertegenwoordigers van de werknemers, pensioengerechtigden en KLM N.V. Het bestuur bestaat uit acht bestuursleden. De vergaderingen van het bestuur worden geleid door een externe voorzitter zonder stemrecht.

Op grond van Europese regelgeving heeft het bestuur met ingang van 2019 voorzien in een drietal sleutelfuncties: de actuariële functie, de risicobeheerfunctie en de internal auditfunctie. De actuariële sleutelfunctie wordt uitgevoerd door de certificerende actuaris. De verantwoordelijkheid (houderschap) voor de risicobeheerfunctie is belegd in het bestuur. De sleutelfunctie internal audit wordt uitgeoefend door een persoon die – statutair verankerd – onderdeel uitmaakt van de fondsorganisatie, maar geen bestuurslid is.

Het bestuur legt verantwoording af over zijn gevoerde beleid aan een verantwoordingsorgaan, waarin de belanghebbenden zijn vertegenwoordigd. Een raad van toezicht van drie onafhankelijke deskundigen houdt intern toezicht op het pensioenfonds. Over 2018 werd het interne toezicht nog uitgevoerd door een visitatiecommissie.

Uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG) voert de taken van het pensioenfonds uit. Het bestuur heeft functionarissen van BSG aangewezen als (titulair) directeur en secretaris van het fonds.

Het bestuur heeft KPMG aangesteld als accountant van het fonds en Willis Towers Watson als certificerende actuaris. Het actuariaat van BSG vervult de functie van adviserend actuaris. De samenstelling van de organen van het pensioenfonds staat in bijlage Personalia.

1.3 Missie, visie en strategie

Missie

Het pensioenfonds voert de pensioenregelingen uit die zijn overeengekomen tussen KLM en werknemersorganisatie(s) en vastgelegd in de uitvoeringsovereenkomst met het pensioenfonds. Het waarborgen van nominale pensioenaanspraken van de deelnemers en zo veel mogelijk welvaartsbehoud daarvan, met acceptabele risico's voor alle belanghebbenden, is de concretisering van deze missie. Daarbij wenst het pensioenfonds een kwalitatief hoogwaardige dienstverlening voor de pensioenregeling te verzorgen, tegen een acceptabel kostenniveau. Het fonds wil in een zo volledig mogelijk oudedagsvoorziening voorzien voor de vliegers in dienst van KLM N.V. en de pensioengerechtigden van het pensioenfonds.

Doelstelling en ambities

De statutaire doelstelling van het pensioenfonds is het verzekeren van ouderdoms-, nabestaanden- en invaliditeitspensioen voor het vliegend personeel van KLM. Het fonds heeft dit uitgewerkt in ambities zoals welvaartsbehoud, acceptabele risico's voor alle belanghebbenden en kwalitatief hoogwaardige dienstverlening tegen een acceptabel kostenniveau.

Toekomstvisie en strategie

Het bestuur heeft het strategiedocument in 2018 geactualiseerd op grond van de strategiecycclus. Het strategiedocument bevat de volgende strategische thema's:

- *Positionering*: het pensioenfonds is uitvoerder van de arbeidsvoorwaardelijke afspraken over pensioenen. De arbeidsvoorwaardelijke partijen zijn leidend ten aanzien van de inhoud en de financiering van de pensioenafspraken. Het pensioenfonds vervult daarbij een ondersteunende en adviserende rol. Het pensioenfonds toetst gemaakte afspraken op rechtmatigheid, financiële soliditeit, uitvoerbaarheid en evenwichtigheid. Hierbij streeft het bestuur, vanuit de eigen verantwoordelijkheid van het fonds, naar een proactieve houding richting arbeidsvoorwaardelijke partijen.
- *Strategische doelstelling*: het pensioenfonds draagt zorg voor de continuïteit van een adequate voorziening voor ouderdom, overlijden en invaliditeit ten behoeve van vliegers in dienst van KLM N.V. ('KLM-vliegers') en pensioengerechtigden van het fonds. Deze voorziening wordt bij voorkeur via het pensioenfonds aangeboden. Indien dat niet mogelijk is, zullen alternatieven worden ingezet. Bijvoorbeeld producten die door (eventueel door het fonds op te richten) verbonden partijen worden aangeboden.
 - Het fonds biedt een nettopensioenregeling aan.
 - Het fonds wil waar mogelijk een centrale rol spelen in de vorming van een complete oudedagsvoorziening. Van belang zijn daarvoor de relatie met de deelnemer, communicatie, tools en producten, kennisoverdracht en hoogwaardige service en onderzoek naar nieuwe mogelijkheden en wensen.
 - Het fonds heeft DigiD en het digitaal ondertekenen geïntroduceerd om het gebruiksgemak voor de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden te vergroten.
 - Het fonds hecht veel waarde aan het welvaartsvast houden van de pensioenaanspraken door indexatie. Dit werkt direct door in de benadering van strategische keuzes, het risicomanagement, de beleggingen en ALM. Deelnemers zijn doorgaans immers tientallen jaren gepensioneerd.
 - Het fonds heeft in september 2018 een beleidskader ESG vastgesteld op grond waarvan is besloten tot uitsluiting van tabak en ondertekening van de UN PRI. Dit zijn belangrijke nieuwe stappen in een nieuwe benadering van ESG.
 - Het fonds heeft Blue Sky Eagle Fund geïnitieerd, waarin de levensloopregeling voor vliegers en sinds 2015 vermogensopbouw (box 3) voor vliegers zijn ondergebracht. Pensioengerechtigden kunnen ook deelnemen aan het Box 3-sparen bij het Blue Sky Eagle Fund. Het belang in deze instelling is op afstand gezet door onderbrenging van de aandelen in een administratiekantoor.

- **Governance:** de zeggenschap in het pensioenfonds ligt bij degenen die de risico's dragen. Dat betekent dat het pensioenfonds bestuurd wordt door vertegenwoordigers van de belanghebbenden. Het bestuur van het pensioenfonds bestaat daarom uit vertegenwoordigers van de werkgever, werknemers en pensioengerechtigden (in de wet het paritaire bestuursmodel genoemd). Er bestaan nauwe relaties met de achterban, met name via de Vereniging Nederlandse Verkeersvliegers (VNV) en gepensioneerdverenigingen van het vliegend personeel. De keuze om de bestuurlijke verantwoordelijkheid te leggen bij de risicodragers, laat onverlet dat het pensioenfonds voorziet in adequate checks and balances. Waar nodig schakelt het bestuur professionals in om te voorzien in adequate countervailing power.

Het bestuur werkt aan een nieuwe bestuurlijke cultuur die meer is gericht op reflectie, empathie en bestuurlijke sensitiviteit dan in het verleden gebruikelijk was. De taakgerichtheid van het bestuur is hierbij een sterk uitgangspunt. De follow-up van het bestuurlijke effectiviteitsonderzoek van DNB, eerder in 2018, staat centraal in de individuele en collectieve bestuurlijke evaluatie die het bestuur uitvoert. Hiernaast geeft het bestuur in de concrete dagelijkse praktijk meer aandacht aan de 'zachte' kanten van zijn functioneren. Hieraan hebben alle bestuursleden zich gecommitteerd. Bij de recrutering van bestuursleden is de ontvankelijkheid voor de nieuwe bestuurscultuur een functievereiste. De aangepaste samenstelling van het bestuur per 1 januari 2018 blijkt een belangrijke impuls te zijn voor de nieuwe bestuurscultuur.

Het bestuur heeft de implementatie van IORP II tijdig ter hand genomen. De bemensing van sleutelfunctiehouders (actuarieel, risicomanagement en audit) is voorbereid, definitieve benoeming volgt na toetsing door de toezichthouder later dit jaar.

- **Uitvoering:** het pensioenfonds heeft, binnen de kaders van de wet, de uitvoering van zijn werkzaamheden volledig uitbesteed aan Blue Sky Group (BSG). Het betreft zowel de pensioenuitvoering als het vermogensbeheer. Het bestuur stelt hoge kwaliteitseisen aan de uitvoering en wil niet alleen de regie hebben en in control zijn, maar ook zeggenschap hebben. In de ogen van het bestuur is dat noodzakelijk om de belangen van alle betrokken partijen optimaal te kunnen waarborgen. In dit kader heeft het fonds een commissie beleggingszaken (CBZ) opgericht. De focus van de CBZ ligt bij de feitelijke beleggingen. De commissie past binnen het meerjarenplan van het fonds om in hogere mate in control te zijn op het gebied van beleggingen.

Het pensioenfonds heeft gekozen voor een strategisch partnership met BSG. Het fonds is samen met de andere twee KLM-pensioenfondsen aandeelhouder van BSG. Het bestuur van het fonds is proactief betrokken bij de totstandkoming van de nieuwe strategie van BSG. Deze nieuwe strategie rust op twee pijlers. Naast aanpassingen in de uitvoering in verband met individualisering en digitalisering is het vizier van BSG ook nadrukkelijk gericht op een verdere verbetering van de huidige uitvoering ten behoeve van de pensioenfondsen. Het bestuur bewaakt hierbij zorgvuldig het onderscheid in rollen als klant van en aandeelhouder in BSG. Binnen de bestaande verhoudingen tussen fonds en uitvoeringsorganisatie verschuift het bestuur de focus steeds meer naar een meer concurrerende en zakelijke relatie met BSG.

Het bestuur is samen met de uitvoeringsorganisatie in staat gebleken belangrijke implementaties zoals nettopensioen en de CDC-regeling in korte tijd succesvol af te ronden.

- **Risicomanagement:** het integraal risicomanagement wordt aan de hand van een jaarplanning verder ontwikkeld en uitgebouwd. Zo wil het bestuur het risicomanagement van het fonds gestructureerd vormgeven, en inzichtelijk maken hoe de diverse projecten en onderdelen met elkaar samenhangen. Daarbij is de werking van de beleidsregels en beheersmaatregelen onderdeel van de jaarplanning geworden. Het bestuur wordt hierover geïnformeerd aan de hand van rapportages. Zo zijn in 2018 een rapportage over niet-financiële risico's en een incidentenrapportage tot stand gekomen. De bestuurlijke inbedding van risicomanagement wordt aangepast in verband met IORP II.

- **Kosten:** het pensioenfonds wenst de pensioenregelingen kostenbewust uit te voeren. Een gedegen inzicht in de kosten is essentieel om maatregelen te kunnen nemen voor kostenreductie en kostenbeheersing. Een voorbeeld van een dergelijke reductie, is het vereenvoudigen van de regeling op onderdelen waar binnen de doelstelling dit mogelijk is. Kostenbewust handelen moet in de gehele keten en bij de gehele organisatie naar een hoger niveau. Kostenbewustheid en kostenbeheersing is dan ook een integraal onderdeel bij de beoordeling van alle pensioenreglementaire wijzigingen.

1.4 Doelgroep jaarverslag

Met dit jaarverslag informeert het pensioenfonds de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden en hun nabestaanden, KLM N.V., de interne en externe toezichthouders en andere belanghebbenden van het pensioenfonds over het gevoerde beleid en de financiële resultaten. Dit verslag betreft de formele, wettelijk vereiste verantwoording. Het pensioenfonds informeert deelnemers en pensioengerechtigden ook via andere communicatiemiddelen over het gevoerde beleid en de gerealiseerde resultaten.

1.5 Pensioenregelingen

Het pensioenfonds voert een basispensioenregeling uit over een pensioengevend loon van maximaal 105.075 euro (niveau 2018). Daarnaast biedt het pensioenfonds zijn deelnemers een nettopensioenregeling aan voor het deel van de pensioenopbouw boven het fiscale grensbedrag van 105.075 euro. Deze regeling heeft een vrijwillig karakter.

Basispensioenregeling

De basispensioenregeling is een voorwaardelijke geïndexeerde middelloonregeling. Voor de basispensioenregeling gelden vanaf 1 januari 2018 nieuwe financieringsafspraken. In de basispensioenregeling bouwen deelnemers ouderdomspensioen op, met voor de vliegers een pensioenrichtleeftijd van 58 jaar. Voor persers van het Kerncorps Cabinepersoneel is de pensioenrichtleeftijd 56 jaar. Per 1 januari 2018 was het opbouwpercentage voor het ouderdomspensioen 1,05% voor vliegers en 0,96% voor persers. Deze percentages zijn vanaf 1 juli 2018 verhoogd naar respectievelijk 1,08% en 0,99%. Daarnaast kent de basisregeling een nabestaandenpensioen. Dit is op risicobasis verzekerd en bedraagt 1,313% van de jaarlijkse (gemaximeerde) pensioengrondslag.

Verder voorziet de basispensioenregeling in:

- AOW-hiaatcompensatie over de diensttijd tot 2016;
- invaliditeitspensioen;
- wezenpensioen;
- nabestaandenoverbruggingspensioen voor de partner en kinderen.

Nettopensioenregeling

De nettopensioenregeling is een premieovereenkomst, waarbij de beleggingen voor risico van de deelnemers zijn. Deelnemers aan de basispensioenregeling met een pensioengevend loon boven de 105.075 euro (2018) kunnen vanuit hun nettoloon vrijwillig sparen voor een aanvullend pensioenkapitaal. De premie die de werkgever op het nettoloon inhoudt, is het nettobedrag van de premievrijvalbijdragen die KLM uitkeert vanwege de versobering van de basispensioenregeling per 1 januari 2015. De deelnemer kan ervoor kiezen een hogere premie in te leggen. Dit is de fiscaal maximale premie. De participatiegraad van de nettopensioenregeling ligt op circa 61%.

De nettopensioenregeling is ook een uitkeringsovereenkomst. Voor de partner en kinderen van de deelnemer heeft het fonds een nettonabestaandenpensioen en nettowezenpensioen verzekerd. Hiervoor brengt het pensioenfonds een overlijdensrisicopremie op de premieinleg in mindering. Bij overlijden van de deelnemer wordt het nettonabestaandenpensioen en nettowezenpensioen aan de partner en kinderen uitgekeerd.

1.6 Risicohouding

Op grond van het financiële toetsingskader (FTK) moet ieder pensioenfonds zijn risicohouding bepalen en vastleggen. Daarmee geven het pensioenfonds en zijn belanghebbenden aan in hoeverre zij risico's willen lopen bij de pensioenuitvoering.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft zijn risicohouding bepaald na afstemming met de arbeidsvoorwaardelijke partijen en het horen van het verantwoordingsorgaan. Allereerst gaat het om de kwalitatieve risicohouding. De belanghebbenden van het fonds delen de langetermijndoelstelling van het pensioenfonds. Voor de kortere termijn hebben de premiebetalers (werkgever en werknemers) voorkeur voor een stabiele pensioenpremie, passend bij de pensioenambitie. De deelnemers (actieven, gewezen deelnemers, pensioengerechtigden en overige aanspraakgerechtigden) willen graag een welvaartsvast pensioen.

Daarnaast is er een kwantitatieve risicohouding.

Basispensioenregeling

De kwantitatieve risicohouding voor de korte termijn komt tot uitdrukking in de hoogte van het wettelijk vereist eigen vermogen.

Voor de lange termijn hangt de kwantitatieve risicohouding samen met de door het bestuur vastgestelde ondergrenzen van de haalbaarheidstoets. Deze ondergrenzen zijn:

- *mediaan scenario*: pensioenresultaat 105% (meer dan 100% door uit te gaan van een verwachte looninflatie en een vergelijking met de verwachte prijsinflatie);
- *relatieve maximale afwijking verwacht pensioenresultaat in een slechtweersscenario*: 25%.

Over het algemeen heeft het fonds een defensieve attitude ten aanzien van risico's. Deze lage 'risk appetite' is de mate van risico die het fonds bereid is te accepteren in relatie tot de doelstellingen van het fonds.

Nettopensioenregeling

De vastgelegde risicohouding voor de nettopensioenregeling is door het bestuur van het pensioenfonds herijkt. Dat is gebeurd vanwege nieuw voorgeschreven wettelijke richtlijnen voor te hanteren economische scenario's bij de vaststelling van de risicohouding. Het bestuur heeft besloten om de risicohouding afhankelijk te maken van de looptijd tot aan de pensioendatum en dit vast te leggen in cohorten van vijf tot tien jaar. Het bij de verschillende beleggingsprofielen passende risicoprofiel is afhankelijk van de keuze voor een vast of een variabel pensioen.

De risicohouding wordt bij een slechtweersscenario uitgedrukt in een percentage dat de beoogde maximale afwijking van de verwachte pensioenuitkering op pensioendatum weergeeft.

Bij keuze voor een variabele pensioenuitkering loopt dit percentage op van 29% bij een defensief beleggingsprofiel en een looptijd tot pensioendatum van minder dan vijf jaar tot 51% bij een offensief beleggingsprofiel en een looptijd tot pensioendatum van meer dan twintig jaar.

Bij voorsorteren op een vaste pensioenuitkering loopt dit percentage op van 16% bij een defensief beleggingsprofiel en een looptijd tot pensioendatum van minder van vijf jaar tot 29% bij een offensief beleggingsprofiel en een looptijd tot pensioendatum van maximaal tien jaar.

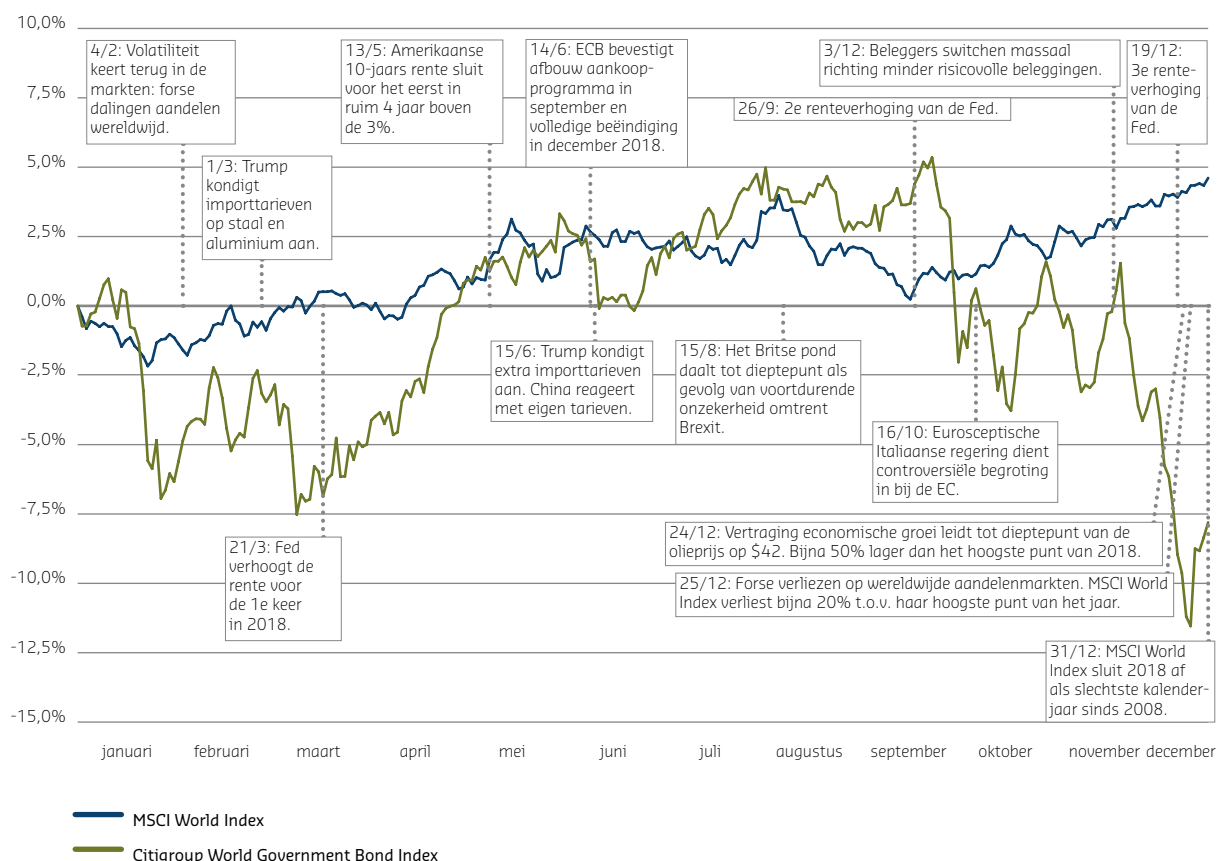
In december 2018 heeft het bestuur de risk appetite vastgesteld voor niet-financiële risico's, deze vindt u in hoofdstuk 7 over risicomangement in dit jaarverslag.

2 EXTERNE ONTWIKKELINGEN

2.1 Financiële markten in 2018

Er kwam in 2018 een einde aan twee jaar van stabiele groei in aandelenkoersen in combinatie met een historische lage volatiliteit. Het handelsconflict tussen de Verenigde Staten en China vormde de grootste bron van onrust. Het over en weer dreigen met en doorvoeren van handelstarieven drukte in zowel ontwikkelde als opkomende markten het sentiment. De boven verwachting goede winstcijfers van het merendeel van de bedrijven boden onvoldoende tegenwicht. Daarbij verhoogde de Amerikaanse Federal Reserve (Fed) in 2018 de beleidsrente driemaal. De renteverhogingen vormden een reflectie van de sterkte van de Amerikaanse economie, maar dat maakt kredietverlening voor bedrijven en consument duurder. Zowel de Fed als de Europese Centrale Bank gaf aan het opkopen van obligaties (QE) verder af te bouwen, dan wel te stoppen. Onzekerheden over het handelsconflict, wereldwijde tegenvallende macro-economische groeicijfers en terugtrekkende centrale banken waren in het laatste kwartaal voor veel beleggers reden om hun risicovolle beleggingen te verkopen en te kiezen voor veiligere beleggingen. Deze flight-to-safety leidde in het vierde kwartaal van 2018 tot een daling van wereldwijde aandelenindices met circa 20% en een stijging van kredietwaardige staatsobligaties met circa 5%. De MSCI World Index sloot 2018 uiteindelijk bijna 8% lager dan aan het begin van het jaar, het laagste rendement voor een kalenderjaar sinds 2008.

Figuur: tijdslijn belangrijke gebeurtenissen in 2018 en verloop van de MSCI World Index en de Citigroup World Government Bond Index in euro's

In Europa werd het sentiment voornamelijk gedreven door de onzekerheid over de Brexit en de begrotingsplannen van de eurosceptische Italiaanse regering. Afgezien van een lichte depreciatie van het Britse pond en een stijging van de Italiaanse rente, bleken de financiële markten echter relatief ongevoelig voor deze ontwikkelingen. De ECB wijzigde de Europese beleidsrente niet in 2018, maar bouwde per eind december 2018 wel haar aankoopprogramma af.

2.2 Wetgeving en overheidsbeleid in 2018

Nieuw pensioenstelsel

In het najaar van 2018 bleek dat het kabinet en de sociale partners geen overeenstemming hadden bereikt over een nieuw toekomstbestendig pensioenstelsel zoals afgesproken in het regeerakkoord van het kabinet Rutte III. Begin 2019 heeft minister Koolmees een tienpuntenplan ontvouwd voor de vernieuwing van het pensioenstelsel. Een van de punten is de afschaffing van de doorsneepremie-systeem.

Implementatie IORP II richtlijn

Op 13 januari 2017 is de herziene IORP-richtlijn (Institutions for Occupational Retirement Provision Directive) in werking getreden. De EU beoogt met deze richtlijn door middel van gelijke spelregels een interne markt voor pensioendiensten te bevorderen. Voor Nederland heeft de herziene richtlijn met name gevolgen voor de governance van pensioenuitvoerders en de pensioencommunicatie. Zo moeten pensioenfondsen per 2019 voorzien in zogenoemde sleutelfuncties, die een controlerende taak hebben en wordt in 2019 onder meer de informatievoorziening aan deelnemers via het Uniform Pensioenoverzicht (UPO) uitgebreid.

EU-lidstaten hadden twee jaar de tijd om de richtlijn om te zetten in nationale wetgeving. Het kabinet diende in april 2018 een voorstel voor een implementatiewet in, later gevolgd door wijzigingen van lagere regelgeving. Na instemming door de Eerste Kamer in december 2018, is de implementatiewet IORP II-richtlijn op 13 januari 2019 in werking getreden.

Waardeoverdracht kleine pensioenen

Op 1 maart 2018 is de Wet waardeoverdracht klein pensioen gedeeltelijk in werking getreden. De regels voor de automatische waardeoverdracht van kleine pensioenen en het laten vervallen van heel kleine pensioenen (van 2 euro of minder per jaar) gelden sinds 1 januari 2019.

Gegevensbescherming

Sinds 25 mei 2018 is de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van toepassing. Dit betekent dat in de hele Europese Unie dezelfde privacywetgeving geldt en dat de voorgaande Wet bescherming persoonsgegevens niet meer van toepassing is. Door de AVG is de privacy van burgers versterkt en uitgebreid. Het fonds heeft naar aanleiding van de AVG in mei 2018 een privacyverklaring op de website opgenomen.

AOW-leeftijd

De AOW-leeftijd was in 2018 66 jaar (2019: 66 jaar en 4 maanden) en loopt stapsgewijs op tot 67 jaar in 2021. Vanaf 2022 volgt de AOW-leeftijd de levensverwachting. Dit leidt tot een AOW-leeftijd van 67 jaar en drie maanden in 2022 en 2023. In november 2018 is bekend geworden dat dit ook in 2024 de AOW-leeftijd blijft.

Governance

Eind december 2017 nam de Eerste Kamer de Verzamelwet pensioenen 2017 aan. Deze verzamelwet regelt onder andere dat een ondernemingspensioenfonds met een paritair bestuur en een belegd vermogen van ten minste 1 miljard euro een raad van toezicht moet instellen. Met ingang van 1 januari 2019 houdt daarom een raad van toezicht intern toezicht binnen het pensioenfonds, in plaats van de visitatiecommissie.

2.3 Toezicht in 2018

Extern toezicht

Pensioenfondsen staan onder toezicht van twee toezichthoudende instanties: De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM). DNB ziet vooral toe op de financiële positie van pensioenfondsen en houdt toezicht op de naleving van wetgeving. De AFM houdt vooral toezicht op de communicatie met belanghebbenden. Het toezicht vindt plaats via periodieke rapportages, gerichte onderzoeken en periodieke contacten.

In februari 2018 heeft het pensioenfonds meegewerkt aan een uitvraag over de uitzettingen op Nederlandse hypotheekleningen op het niveau van individuele leningen in de beleggingsportefeuille van het fonds. De achtergrond is dat DNB de ontwikkelingen in de hypothecaire kredietverlening nauwgezet volgt in verband met haar wettelijke taak om de stabiliteit van het financieel stelsel te bevorderen.

Het pensioenfonds werkte in de zomer van 2018 mee aan de sectorbrede, periodieke uitvraag van DNB ten aanzien van niet-financiële risico's: integriteitsrisico's, operationele risico's, IT-risico en de invloed van de governance van het pensioenfonds op het risicoprofiel.

In oktober 2018 werkte het pensioenfonds mee aan een sectorbrede uitvraag van DNB over IORP II. Met deze uitvraag wilde DNB van alle pensioenfondsen in Nederland weten hoe ver ze waren met de voorbereiding van de implementatie.

Eind oktober 2018 leverde het bestuur een geactualiseerde missie, visie en strategie op aan DNB. De toezichthouder had hierom gevraagd in een uitvraag aan alle grotere Nederlandse pensioenfondsen. In de begeleidende stukken heeft het bestuur tevens aangegeven hoe belangrijke strategische risico's aanzienlijk beperkt zijn door de nieuwe uitvoeringsovereenkomst van eind 2017.

In juni 2018 voltooide DNB een onderzoek naar de effectiviteit van het bestuur, inclusief de betekenis hiervan voor de toekomst. DNB heeft met name gedragspatronen in de dagelijkse manier van werken van het bestuur beoordeeld. Hierbij is, voor zover relevant, ook gekeken naar de wijze waarop het bestuur in 2016 is omgegaan met een conflictueuze situatie tussen het fonds en de sponsor. In het kader van het onderzoek heeft een delegatie van DNB een bestuursvergadering bijgewoond om ter plaatse observaties te doen.

DNB concludeerde dat het bestuur van het pensioenfonds professioneel en zakelijk te werk gaat, met een open houding om continu te leren. Er is naar het oordeel van DNB sprake van een effectief besluitvormingsproces, er wordt gemakkelijk geschakeld in communicatiestijl. DNB vindt dat het bestuur een groot verantwoordelijkheidsgevoel heeft, er is een grote mate van gemeenschappelijkheid en een toenemend bewustzijn voor aandacht aan gedrag en cultuur. DNB geeft op dat laatstgenoemde vlak ook aandachtspunten: het bestuur kan meer aandacht geven aan andere dan puur inhoudelijke en vaktechnische onderwerpen, zoals het bespreekbaar maken van de onderlinge samenwerking en dynamiek. DNB oordeelt dat het bestuur periodiek de vervulling van taken en rollen binnen het bestuur moet evalueren en dat iedere bestuurslid als individu ook verantwoordelijkheid neemt voor het effectief functioneren als collectief.

Het bestuur heeft in 2018 de bevindingen van dit onderzoek praktisch opvolging gegeven. Met de nieuwe samenstelling heeft het bestuur een frisse impuls gekregen. De nieuwe afspraken van sociale partners hebben rust gebracht in de verhoudingen. Het bestuur heeft in een individuele en collectieve evaluatie in het najaar van 2018 aandacht besteed aan meerdere aspecten van gedrag en cultuur. In elke bestuursvergadering wordt hier op een praktische manier mee omgegaan. De culturele en gedragsaspecten die DNB heeft aangestipt, komen terug in alle bestuurlijke werkzaamheden. Het bestuur heeft working principles vastgesteld. Deze principes houden in dat het bestuur opereert vanuit de kernwaarden respect, onafhankelijkheid en vertrouwen. In essentie betekent dit dat de inhoud

scherp kan worden bediscussieerd, maar dat de relatie tussen bestuursleden intact blijft en dat ieders inbreng van belang is. Ieder bestuurslid heeft een eigen stijl. Goede onderlinge verbindingen met inzicht in de verschillende stijlen dragen bij aan een effectief pensioenfondsbestuur.

In juni 2018 heeft het bestuur een verhelderende toelichting gegeven aan DNB over de wijze waarop het fonds beleidsmatig omgaat met de beheersing van het renterisico. DNB had eerder bezwaren geuit over de wijze waarop het strategisch renteafdeckingsbeleid is vormgegeven en onderbouwd.

Aandachtspunten worden verwerkt in de nieuwe, lopende ALM-studie.

DNB heeft in de zomer on-site een pilot onderzoek cybersecurity gedaan. Met dit pilot onderzoek wilde DNB de toepasbaarheid en bruikbaarheid van het concept voor het Toetsingskader Cybersecurity in de praktijk vaststellen. Tweede doel was het verkrijgen van inzicht in de beheersing van cybersecurityrisico's door het pensioenfonds. De bevindingen van DNB waren positief.

In april en november 2018 vond periodiek overleg plaats tussen DNB en het bestuur. In deze overleggen worden actuele zaken besproken.

Intern toezicht

Tot 1 januari 2019 vervulde een visitatiecommissie het intern toezicht. De visitatiecommissie onderzocht jaarlijks de algemene gang van zaken, het beleid en de processen van het pensioenfonds. De bevindingen en aanbevelingen van de visitatiecommissie staan in dit jaarverslag. Sinds 1 januari 2019 vervangt de raad van toezicht de visitatiecommissie.

3 INTERNE ONTWIKKELINGEN

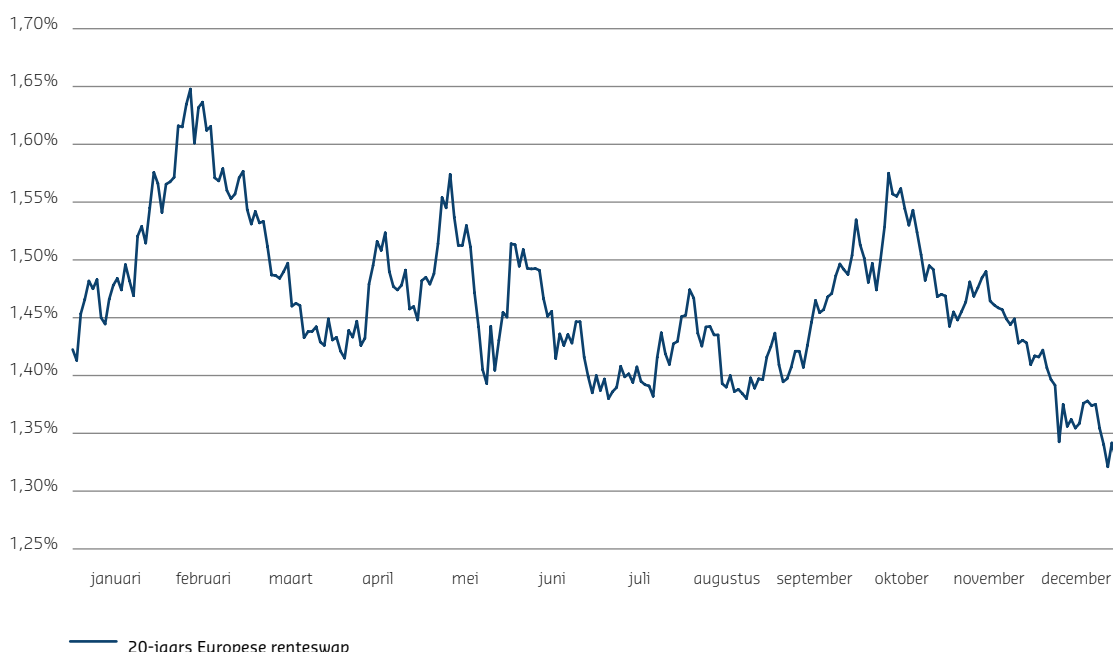
3.1 Financiële positie pensioenfonds

Vermogensontwikkeling

Het fonds behaalde in 2018¹ een totaalrendement van -2,1%. Dit rendement lag onder de langetermijnverwachting van het bestuur. Het rendement had een negatief effect op de dekkingsgraad, omdat de waarde van het vermogen van het fonds hierdoor daalde.

Ook de in 2018 gedaalde rente had een negatief effect op de dekkingsgraad, omdat daardoor de waarde van de verplichtingen toenam. In het algemeen geldt: hoe lager de rente, hoe 'hogere' (omgerekend) de boekwaarde van de verplichtingen van het pensioenfonds. De toename in de waarde van de verplichtingen als gevolg van een daling van de rente wordt dan ook wel het renterisico genoemd. De figuur hieronder laat zien hoe de rente zich in 2018 ontwikkelde en in het laatste gedeelte van het jaar sterk daalde, met een stijging van de boekwaarde van de verplichtingen als gevolg.

Figuur: renteontwikkeling over 2018

Net als de waarde van verplichtingen stijgt de waarde van vastrentende beleggingen ook als gevolg van een daling van de rente. Door te beleggen in vastrentende beleggingen kan het fonds dus het renterisico gedeeltelijk afdekken en zo de toename in de waarde van de verplichtingen deels compenseren. Het renterisico kan hiermee dus gedeeltelijk worden afgedekt. Het bestuur koos er in het verleden voor om niet het gehele renterisico af te dekken. Hierdoor blijft de dekkingsgraad gevoelig voor een rentedaling.

Dat het fonds niet het hele renterisico afdekt, heeft te maken met afwegingen tussen de korte en lange termijnrisico's. Als het fonds het renterisico gedeeltelijk afdekt en de rente daalt, dan heeft dit maar beperkte gevolgen voor de haalbaarheid van de missie van het fonds (zie 1.3 Missie, visie en strategie). Voor de lange termijn zou het fonds met een totale afdekking van het renterisico te weinig profiteren van een rentestijging.

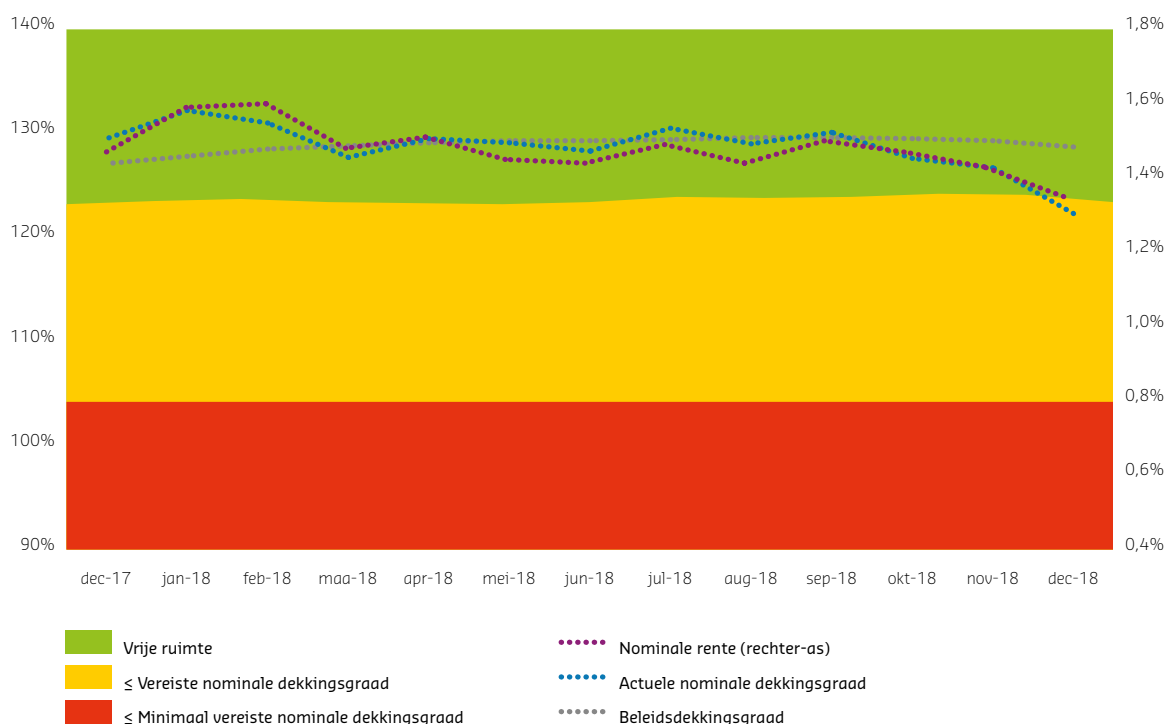
¹ Het genoemde rendement is het nettorendement, het rendement na aftrek van beheer- en transactiekosten, zie hoofdstuk 6 Kosten.

Beleidsdekkingsgraad

De dekkingsgraad geeft de financiële gezondheid weer van een pensioenfonds. De nominale dekkingsgraad laat de verhouding zien tussen de nettoactiva van het pensioenfonds aan de ene kant en de waarde van alle toegezegde pensioenen exclusief toekomstige indexatie (de verplichtingen) aan de andere kant. Bij beleidsbeslissingen moeten pensioenfondsden de beleidsdekkingsgraad gebruiken. Dit is het gemiddelde van de laatste 12 maandelijkse, nominale dekkingsgraden.

De waarde van de verplichtingen (voor risico deelnemers) stelt het pensioenfonds vast met de door DNB gepubliceerde rente. De vereiste dekkingsgraad geeft aan hoe hoog de beleidsdekkingsgraad van een pensioenfonds wettelijk moet zijn. Deze vereiste buffer vangt de schommelingen in de waarde van de beleggingen en de verplichtingen op. De hoogte van de vereiste dekkingsgraad verschilt per pensioenfonds. Dit is onder andere afhankelijk van het beleggingsbeleid. Als de beleidsdekkingsgraad onder de vereiste dekkingsgraad komt, heeft het pensioenfonds onvoldoende reserves. Er is dan sprake van een reservetekort. Onderstaande grafiek vertoont het verloop van de dekkingsgraad afgezet tegen de vereiste dekkingsgraad. Op de rechter-as staat de rente waartegen de verplichtingen worden gewaardeerd.

Figuur: ontwikkeling dekkingsgraad en rente

De beleidsdekkingsgraad voor het pensioenfonds lag begin 2018 met 127,1% boven de wettelijk vereiste dekkingsgraad (pensioenverplichtingen en vereiste reserves) van 123,2%. Eind 2018 was de beleidsdekkingsgraad gestegen tot 128,7%. Dat was hoger dan de vereiste dekkingsgraad van 123,4%.

Indexatie

Basisregeling

Per 1 januari 2018 bedroeg de indexatieambitie 1,4%. Per 1 januari 2018 kon, gegeven de financiële positie van het pensioenfonds, volledig worden geïndexeerd.

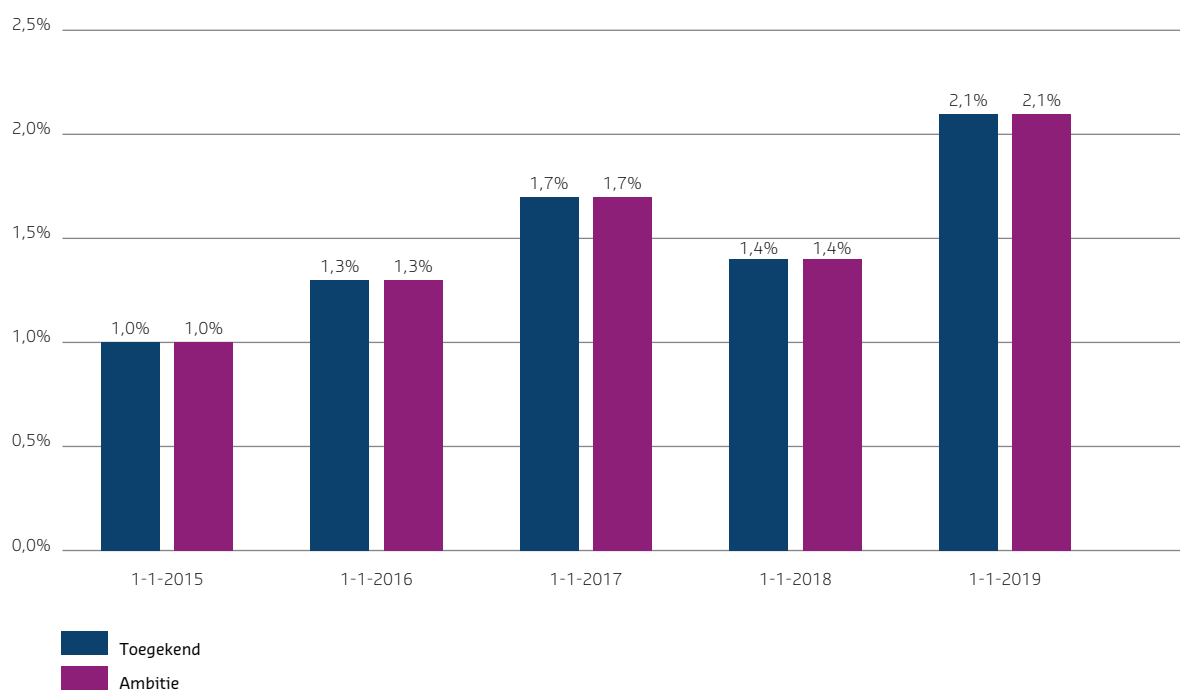
Ultimo november 2018 bedroeg de beleidsdekkingsgraad exclusief de nettopensioenregeling 129,5%. De wettelijke regels vereisen een beleidsdekkingsgraad van minimaal 122,0% voor volledige indexatie.

Op basis van de balanspositie aan het einde van november 2018 kon het fonds volledig indexeren per 1 januari 2019.

Er geldt een maatstaf voor de indexatie van de opgebouwde pensioenen van de deelnemers, de premievrije aanspraken van de gewezen deelnemers en de ingegane pensioenen. Dit is het stijgingspercentage van het loonindexcijfer van het CBS in de periode juli 2017 - juli 2018 (cao-lonen particuliere bedrijven). Het stijgingspercentage was 2,1%.

De verleende indexatie in de basisregeling over de afgelopen vijf jaar ziet er grafisch zo uit (rekening houdend met de aanvullende indexatie die in 2017 is toegekend):

Figuur: indexatie

Aanvullende verzekeringen

Het bestuur besloot ook voor de aanvullende verzekeringen tot toekenning van volledige indexatie gebaseerd op de hiervoor geldende reglementaire maatstaf. Het gaat hier om het verschil tussen het gewogen gemiddelde totaalrendement van de beleggingen van het fonds in de afgelopen tien jaar en een rekenrente van 4,0%. Dit verschil was 2,6%. Voor degenen onder de 65 jaar verhoogt het fonds de aanvullende verzekeringen ook jaarlijks met 2,5% ingebouwde inflatiedekking. In totaal was dus 5,1% verhoging mogelijk per 1 januari 2019.

Nettopensioenregeling (indexatie ingegane nettonabestaanden- en nettowezenpensioenen)

Op basis van de financiële situatie van de nettopensioenregeling van het pensioenfonds kon het fonds de volledige maatstaf (stijgingspercentage CBS-loonindex van 2,1%) toekennen.

Nettopensioenregeling (variabel beleggingspensioen)

Vanaf 2017 heeft de deelnemer de mogelijkheid om het nettopensioenkapitaal op de pensioendatum binnen het eigen fonds te gebruiken voor een variabel beleggingspensioen. De variabele pensioenen hebben het karakter van een uitkering met een periodieke vaste daling die is vastgesteld op 1%. Daarnaast wordt de uitkering jaarlijks aangepast op basis van de behaalde beleggings- en sterfteresultaten van de voorgaande drie jaar.

De in het boekjaar behaalde beleggings- en sterfteresultaten worden per 1 juli van de drie jaar volgend op het boekjaar verwerkt in de uitkering van de deelnemer. In onderstaande tabel wordt de verwerking van deze resultaten per boekjaar weergegeven.

	Behaald beleggings- en sterfteresultaat	Aanpassing per 1 juli in			
		2018	2019	2020	2021
Boekjaar					
2017	3,9%	+1,30%	+1,30%	+1,30%	
2018	-4,0%	-	-1,40%	-1,40%	-1,40%

In onderstaande tabel wordt, afhankelijk van het jaar van ingang van het variabel beleggingspensioen en rekening houdend met de periodieke vaste daling van 1%, de feitelijke aanpassing van het pensioen weergegeven.

	Aanpassing per	
	1 juli 2019	1 juli 2018
Met pensioen in boekjaar		
2017	-1,10%	+0,30%
2018	-2,30%	-

Haalbaarheidstoets

In 2018 voerde het pensioenfonds de jaarlijkse haalbaarheidstoets uit. Deze toets is een intern instrument voor het bestuur en sociale partners om te beoordelen hoe de gemaakte beleidskeuzes en gekozen ondergrenzen zich verhouden tot de geformuleerde pensioenambitie. Het pensioenfonds is wettelijk verplicht de haalbaarheidstoets periodiek uit te voeren. Met de haalbaarheidstoets toonde het fonds aan dat het verwachte pensioenresultaat op fondsniveau in voldoende mate aansloot bij de door het bestuur in overleg met betrokken partijen gestelde ambitie en risicohouding (zie paragraaf 1.6). Bij de haalbaarheidstoets vanuit de financiële situatie van het fonds per 1 januari 2018 werden de ondergrenzen (voor het pensioenresultaat op fondsniveau) niet overschreden.

3.2 Pensioenregeling en uitvoering

Aanpassing pensioenopbouw

Ingaande 1 januari 2018 is de opbouw van het ouderdomspensioen in de basispensioenregeling verlaagd. Dit hield verband met de verhoging van de fiscale (wettelijke) normpensioenleeftijd naar 68 jaar (was 67 jaar). Door toepassing van een lagere rekenrente van 2,5% per 1 juli 2018 (was 3%), is de opbouw van het ouderdomspensioen vanaf deze datum weer verhoogd.

Nieuwe cao afspraken

Arbeidsvoorwaardelijke partijen hebben in september 2018 afgesproken dat er voor de vliegers structurele loonsverhogingen worden doorgevoerd. De eerste verhoging is met terugwerkende kracht tot 1 januari 2018 overeengekomen. Voor het fonds leidde dit tot extra uitvoeringskosten vanwege de herrekening van verzekerde bedragen, premies en ingegane uitkeringen. Het fonds heeft arbeidsvoorwaardelijke partijen verzocht om afspraken met terugwerkende kracht die gevolgen hebben voor de pensioenuitvoering waar mogelijk te vermijden.

Automatische waardeoverdracht kleine pensioenen

Door de Wet waardeoverdracht klein pensioen is afkoop van een klein pensioen (beneden de afkoopgrens) na tussentijds ontslag niet meer toegestaan. Het bestuur heeft besloten om gebruik te maken van de wettelijke bevoegdheid om de waarde van een klein pensioen automatisch over te dragen naar de pensioenuitvoerder van de nieuwe werkgever. Daarnaast is het fonds wettelijk verplicht om een inkomende automatische waardeoverdracht van klein pensioen te accepteren. Voor de verwerking van automatische waardeoverdrachten wordt de pensioen- en uitkeringsadministratie in de eerste helft van 2019 aangepast.

Nettopensioen

In 2018 bestond de nettopensioenregeling 3 jaar. Vliegers die afstand hebben gedaan van deelname aan de nettopensioenregeling, kunnen na een periode van 3 jaar alsnog gaan deelnemen. Het formulier waarmee deelnemers hun afstandsverklaring kunnen intrekken is in de loop van 2018 op de website geplaatst.

Het bestuur heeft besloten om de uitvoeringskosten ingaande 1 januari 2019 te verlagen naar 5,50 euro per maand (2018: 8,50 euro per maand). Dit bedrag is exclusief de kosten voor het beleggen van het nettopensioenkapitaal.

In 2018 is een innovatieproject gestart. Onderzocht wordt óf en op welke wijze de participatiegraad van nettopensioenregeling kan worden verhoogd. In 2019 neemt het bestuur hierover een besluit.

Geschillen en klachten

De geschillen- en klachtenregeling van het pensioenfonds regelt het indienen van geschillen of klachten door belanghebbenden en de behandeling hiervan door het pensioenfonds. De uitvoeringsorganisatie (BSG) behandelt in eerste instantie een geschil of klacht. Hierna is beroep bij het bestuur mogelijk. Een belanghebbende die het niet eens is met het oordeel van het bestuur over de toepassing van de statuten of het pensioenreglement kan zijn zaak voorleggen aan de Ombudsman Pensioenen. Daarnaast is een gang naar de rechter mogelijk.

In 2018 behandelde het bestuur zeven klachten (2017: één klacht). Deze klachten hadden onder andere betrekking op de inhoud van pensioenopgaven, de verdeling van het pensioen na scheiding en de positie van de partner bij keuzes van de deelnemer over het nabestaandenpensioen. Het bestuur heeft de klachten als ongegrond beoordeeld. De Ombudsman Pensioenen deed in 2018 geen uitspraken over klachten van belanghebbenden.

4 BELEID

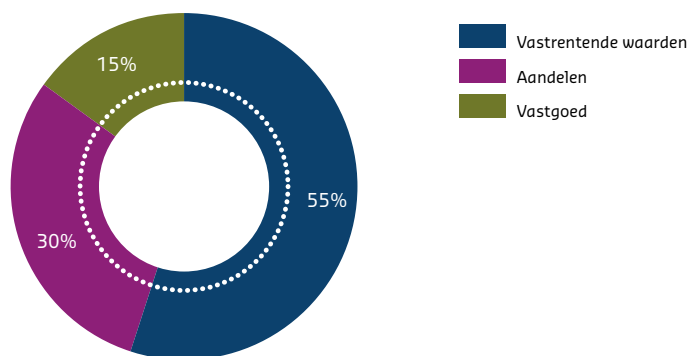
4.1 Ontwikkeling beleggingsbeleid

Algemeen

Het pensioenfonds belegt het vermogen om zijn doelstellingen op lange termijn te kunnen halen. Het pensioenfonds heeft de beleggingsrendementen nodig om de pensioenafspraken na te komen en de premies betaalbaar te houden. Wanneer de dekkingsgraad het toestaat, kan indexatie van pensioenen volgen. Jaarlijks maakt het fonds een beleggingsplan. Daarbij kijkt het naar de risicohouding van het fonds, de economische omstandigheden en de wettelijke kaders.

Het fonds spreidt de beleggingen over drie beleggingscategorieën: aandelen, vastrentende waarden en vastgoed. De verdeling daarvan in 2018 vindt u in de grafiek hieronder. Deze categorieën zijn vervolgens weer onderverdeeld in regio's en subcategorieën. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om Amerikaanse en Europese aandelen en staats- en bedrijfsobligaties. Bij het beleggingsbeleid houdt het fonds rekening met onder andere het valutarisico, het renterisico en het vastgoed- en aandelenrisico (zie hoofdstuk 7 Risicomanagement).

Figuur: strategische mix 2018

Beleggingsrendementen 2018

Het pensioenfonds behaalde in 2018 een totaalrendement van -2,1%². Dit was inclusief het rendement op derivaten ter afdekking van risico's. Hierbij was het rendement van de aandelenportefeuille -6,9%. Er was in 2018 veel onrust op de aandelenmarkten (zie paragraaf 2.1). De hiermee gepaard gaande onzekerheid leidde ertoe dat beleggers toevlucht zochten in veiligere beleggingen. De risicovollere beleggingen, zoals aandelen en risicovollere vastrentende waarden, hebben hier in 2018 onder te lijden gehad. Alleen de meest veilige vastrentende waarden wisten te profiteren. Het totaalrendement van de vastrentendewaardenportefeuille bedroeg -1,5% over 2018.

² Alle in deze paragraaf genoemde rendementen zijn nettorendementen, dus na aftrek van beheer- en transactiekosten.

In de volgende tabel vindt u een overzicht van de rendementen:

Totaalrendement 2018 (PF = pensioenfonds, BM = benchmark)

(in %)

	PF	BM
Vastrentende waarden	-1,5	-1,1
Aandelen	-6,9	-5,9
Vastgoed	4,5	4,4
Totaal³	-2,1	-1,7

In 2018 deed het pensioenfonds het bij de beleggingen in aandelen en vastrentende waarden minder goed dan de benchmark. De beleggingen in vastgoed deden het juist beter dan de benchmark.

De tabel hieronder toont de waarde en de feitelijke verdeling van de beleggingen per categorie:

Beleggingsportefeuille naar categorieën 2018

(bedragen in miljoenen euro's)

	EUR	PF (%)
Vastrentende waarden	4.786	56,7
Aandelen	2.394	28,4
Vastgoed	1.327	15,7
Overig	(69)	-0,8
Totaal	8.438	100,0
Toeslagendepot	192	
Totaal inclusief toeslagendepot	8.630	

Strategisch beleid

De investment beliefs (beleggingsovertuigingen) van het pensioenfonds zijn als volgt geformuleerd (versie april 2019):

Uitgangspunten over beleggingen

1. Het pensioenfonds neemt beleggingsrisico omdat dit nodig is voor de realisatie van een welvaartsvast pensioen. Het nemen van beleggingsrisico wordt op de lange termijn beloond.
2. De strategische assetallocatie is de belangrijkste keuze in het beleggingsproces.
3. De waarde van de beleggingen fluctueert, maar het rendement tendeert op lange termijn naar een gemiddelde.
4. Het is belangrijk te doorgronden waarin je belegt. Complexere beleggingen worden niet op voorhand uitgesloten. Uitlegbaarheid en beheersbaarheid is daarbij cruciaal, dit verhoogt tevens het vertrouwen van de deelnemers.
5. Inspelen op marktbewegingen door af te laten wijken van strategische wegen en/of benchmarks heeft zin, waarbij het rendement continu kritisch wordt beoordeeld.
6. Het verwachte nettorendement en risicoverbetering zijn belangrijker dan de kosten van een beleggingskeuze.

³ Het totaalrendement is het op basis van een gewogen gemiddelde van de rendementen per beleggingscategorie, de weging is afhankelijk van de marktwaarde van de beleggingen.

- > > > > >
7. Het pensioenfonds integreert environmental, social en governance factoren ("ESG") in het beleggingsbeleid, en voert dit uit zolang dit het behalen van de langetermijndoelstelling niet schaadt.

Uitgangspunten over risicomanagement

8. Risico's onderkennen is integraal onderdeel van een goed beleggingsproces.
9. Als het pensioenfonds een risico zelf kan dragen, dan hoeft hij het niet af te dekken of te verzekeren.
10. Het fonds geeft aan de uitvoerder duidelijke richtlijnen mee voor de gewenste uitvoering van het beleggingsbeleid.
11. Het pensioenfonds beperkt risico's door het gebruik van leverage te beperken.

Het afdekken van risico's kost geld en kan ook nadelen hebben. In samenhang met een eerdere beslissing besloot het bestuur om de valuta-afdekking verder af te bouwen. Hierdoor nam het vereist eigen vermogen (VEV) van het fonds met 0,7% toe. Dat is in lijn met het langetermijnbeleid van het fonds.

Ook besloot het bestuur in 2018 om de aandelenportefeuille te herstructureren, om zo de risico/rendementsverhouding te verbeteren. De aangepaste aandelenportefeuille leidt tot een verlaging van het vereist eigen vermogen van 0,33%. Implementatie van de nieuwe portefeuille zal naar verwachting in 2019 plaatsvinden.

Verantwoord beleggen

De visie van het bestuur is dat beleggingsbeleid in eerste instantie is gericht op het behalen van een zo goed mogelijk rendement tegen een zo laag mogelijk risico. Uiteraard wil het pensioenfonds dit doel op een verantwoorde en duurzame manier nastreven. Het fonds kiest bewust voor een volgende opstelling bij het ontwikkelen van ESG-beleid.

Het fonds onderkent dat ESG-factoren steeds vaker een belangrijke rol spelen in de bestuurlijke besluitvorming. In 2018 heeft het fonds daarom een nieuw ESG-beleidskader vastgesteld. Het ESG-beleid is nu een vast agendapunt voor het bestuur. Op basis van het beleidskader zijn vorig jaar diverse concrete besluiten genomen en is een globale planning vastgesteld voor mogelijke vervolgstappen in de komende jaren. Vanaf 2019 zal het fonds aandacht geven aan een herijking van het stembeleid, de ontwikkeling van engagementbeleid, de selectie van een strategisch thema en de gevolgen voor de beleggingsportefeuille van 'positive screening'. Evaluatie van het gevoerde beleid is onderdeel van de bestuurscyclus.

Het fonds heeft in 2018 besloten om beleggingen in bedrijven uit te sluiten op twee verschillende gronden:

- Ernstige schendingen van arbeidsrechten en mensenrechten, verregaande aantasting van het milieu en betrokkenheid bij corruptie (principes van de United Nations Global Compact, UNGC);
- Betrokkenheid bij tabaksproductie.

Ook uitgesloten van beleggingen zijn leningen van overheden van landen die worden gesanctioneerd door de EU en/of de VN. Externe managers van liquide assets moeten de Principles for Responsible Investment (PRI) hebben ondertekend. In lijn met bovenstaande stappen heeft het fonds eind 2018 zelf ook de UN PRI ondertekend. Het fonds heeft zich in het afgelopen jaar voorbereid op wettelijke veranderingen (waaronder IORP II voorschriften rond ESG).

Beleggingen nettopensioenregeling

Het pensioenfonds biedt een nettopensioenregeling aan, waarbij de beleggingen voor risico van de deelnemers zijn. Daarbij stemt het fonds het risicoprofiel van de beleggingen af op de pensioendatum van de individuele deelnemer. Naarmate de pensioendatum dichterbij komt, past het pensioenfonds het risicoprofiel van de beleggingen aan: hoe dichterbij, hoe minder risico. Bij dit life-cyclebeleggen maakt het fonds gebruik van mixfondsen en een obligatiefonds.

De mixfondsen bestaan uit een combinatie van beleggingen in aandelen, beursgenoteerd vastgoed, bedrijfsobligaties en staatsobligaties van opkomende landen. Het richt zich op vermogensgroei tegen een acceptabel risicoprofiel. Het obligatiefonds belegt in langlopende staatsobligaties uit Nederland, Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk met een resterende looptijd van tenminste twintig jaar.

De waardeontwikkeling hiervan komt overeen met de prijsontwikkeling van een nettopensioenuitkering die deelnemers op hun pensioendatum aan kunnen kopen.

Het bestuur van het pensioenfonds beoordeelt periodiek of de samenstelling van de mixfondsen en het obligatiefonds nog optimaal is. Hierbij beoordeelt het bestuur de rendementsverwachtingen van de verschillende categorieën en de bijbehorende risico's.

In 2018 kende de default nettopensioenregeling een totaalrendement van -4,2%. Het obligatiefonds had een rendement van 7,0%⁴.

Waarde, rendementen en benchmarks nettopensioenregeling 2018

(bedragen in miljoenen euro's)

	Waarde ultimo 2018	Rendement 2018 (%)	Benchmark 2018 (%)
Matchingfondsen	2,5	7,0	7,0
Default mixfondsen	38,5	-5,1	-4,1
Defensief mixfondsen	0,2	-2,9	-2,0
Offensief mixfondsen	5,5	-5,2	-4,3
Doorbeleggingsfondsen opbouw	7,7	-2,3	-1,7
Doorbeleggingsfondsen uitkering	2,1	-2,6	-1,7
Totaal	56,5	-4,2	-3,3

4.2 Ontwikkeling financieel beleid

Nieuwe opzet voorziening voor toekomstige uitvoeringskosten en kostenegalisatiereserve

De sociale partners KLM en VNV hebben eind 2017 nieuwe financieringsafspraken gemaakt. In het verlengde daarvan is met ingang van 1 januari 2018 de opzet van de kostenvoorziening en de kostenegalisatiereserve gewijzigd. Als gevolg van een afname van de hoogte van de toekomstige pensioenuitkeringen wordt de kostenvoorziening niet langer als een vast percentage van de voorziening pensioenverplichtingen weergegeven.

Mutaties in de kostenvoorziening als gevolg van een gewijzigde inschatting van toekomstige kosten worden in eerste instantie via de kostenegalisatiereserve opgevangen. Deze kostenegalisatiereserve is gemaximeerd en dit maximum bedraagt op 1 januari 2018 25 miljoen euro. Deze maximering wordt losgelaten indien dotaties aan de reserve plaatsvinden als gevolg van een daling van de verwachte kosten, en indien daardoor de kostenvoorziening afneemt.

Premie voor de basisregeling 2018

Voor de uitvoering van de basisregeling (zie 1.5) stelt het pensioenfonds een passende premie vast, vanuit de risicohouding (zie 1.6) en verwachtingen over toekomstige economische ontwikkelingen. Het bestuur is de hoogte hiervan overeengekomen met KLM. Voor de financiering van de pensioenen heft het fonds een doorsneepremie die is afgeleid van een actuariële premie (rekenrente 2,0%). Als deze premie lager is dan de kostendeekkende premie, dan brengt het pensioenfonds de kostendeekkende premie

⁴ Dit zijn nettorendementen, dus na aftrek van beheer- en transactiekosten (zie voor deze kosten hoofdstuk 6 Kosten).

in rekening, die is vertaald naar een doorsneepremie. In de afspraken tot 1 januari 2018 was sprake van een dempingssystematiek voor de vaststelling van de kostendeekkende premie. Dit systeem is vervallen met de nieuwe afspraken die gelden sinds 1 januari 2018.

De premie was in 2018 lager dan de kostendeekkende premie, waardoor de kostendeekkende premie in rekening is gebracht. Inclusief de opslag voor termijnbetaling bedroeg de premie over 2018 20,0%. Het pensioenfonds heft de premie over twaalf keer het vaste maandsalaris inclusief vakantiegeld van de deelnemer. De premie bevat opslagen voor invaliditeitsrisico, administratiekosten, toekomstige uitvoeringskosten en termijnopslag. Deze bedroegen in 2018 in totaal 4,0%.

Premie voor de nettopensioenregeling

De nettopensioenregeling is deels een beschikbare premieregeling, waarbij het pensioenfonds de ingelede premies belegt. De hoogte van deze premies hangt af van de pensioengrondslag, de leeftijd van de deelnemer en de fiscaal maximale premie. Hierbij gebruikt het fonds een premiestaffel die is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%. De beschikbare premie (niveau 2018) bedraagt 4,4% voor een 20-jarige deelnemer en loopt op tot 13,5% voor een 61-jarige deelnemer. Deze percentages zijn exclusief de opslag voor uitvoeringskosten van 8,50 euro per maand. Met ingang van 1 januari 2019 is de opslag voor uitvoeringskosten verlaagd naar 5,50 euro per maand. De pensioengrondslag voor de premiebetaling is gelijk aan het pensioengevend loon boven de aftoppingsgrens van 105.075 euro (niveau 2018). Het pensioenfonds belegt de ontvangen premies (na aftrek van uitvoeringskosten en de premie voor de overlijdensrisicodekking) voor rekening en risico van de deelnemer volgens een passend risicoprofiel. De deelnemer heeft keuzevrijheid bij de wijze van beleggen.

De premies en het behaalde rendement vormen het nettopensioenkapitaal. Met dit kapitaal koopt de deelnemer op de pensioendatum van de basispensioenregeling bij een externe partij (verzekeraar) nettopensioenuitkeringen aan. Sinds 1 januari 2017 kan de deelnemer een variabel beleggingspensioen inkopen bij het pensioenfonds (zie 3.2).

Kostendeekkende premie

De kostendeekkende premie conform de Pensioenwet, inclusief premie voor verplichtingen risico deelnemers, bedroeg 87,2 miljoen euro in 2018.

De kostendeekkende premie, inclusief de premie voor risico deelnemers, is als volgt samengesteld:

	Kosten- dekkende premie
2018	
Premie voor verplichtingen risico fonds	
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	47,7
Onvoorwaardelijke toekomstige indexering	–
Risicopremies overlijden en invaliditeit	10,5
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	1,4
Solvabiliteitsopslag	13,5
Totaal premie voor verplichtingen risico fonds	73,1
Premie voor verplichtingen risico deelnemers	14,1
Totaal	87,2

	Kosten- dekkende premie	Gedempte kosten- dekkende premie
2017		
Premie voor verplichtingen risico fonds		
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	52,2	21,5
Onvoorwaardelijke toekomstige indexering	–	–
Risicopremies overlijden en invaliditeit	10,5	8,3
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (exclusief excassokosten)	2,6	2,6
Solvabiliteitsopslag	14,2	6,8
Voorwaardelijke toekomstige indexering	–	14,1
Totaal premie voor verplichtingen risico fonds	79,5	53,3
Premie voor verplichtingen risico deelnemers	13,1	13,1
Totaal	92,6	66,4

Feitelijke premie

In 2018 bedroeg de feitelijke premie 189,2 miljoen euro. Naar aanleiding van de gemaakte afspraken inzake de CDC-regeling is de resulterende verplichting van EUR 100,0 miljoen in 2018 als extra premiebate verwerkt. De feitelijke premie is inclusief deze extra premiebate en inclusief de premie voor risico van de deelnemers (inleg beschikbare premieregeling) van 14,1 miljoen euro.

Voor verplichtingen risico fonds betreft dit de doorsneepremie:

- inclusief de premies voor het aanvullend invaliditeitspensioen en de overlijdensrisicoverzekering van de nettoregeling;
- exclusief de opslag voor termijnbetaling van 1,5 miljoen euro.

De feitelijke premie is het maximum van een normpremie en de kostendeekkende premie. De normpremie heeft als basis een vaste rekenrente van 2,0%.

Hierdoor kunnen de feitelijke en de kostendeekkende premie verschillen.

Hieronder een overzicht van de samenstelling van de feitelijke premie en de hoogte van de verschillende premiecomponenten (bedragen in miljoenen euro's):

	Premie- percentage (%)	Bedrag
Premiecomponenten		
Pensioenopbouw	12,50	47,2
Invaliditeitsrisico	2,20	8,3
Aanvullend invaliditeitspensioen		0,6
Administratiekosten	0,36	1,4
Uitbetalingskosten	0,50	1,9
Dotatie kostenegaliseringsreserve	0,54	2,0
Bufferopslag	3,50	13,5
Overlijdensrisicoverzekering nettopensioenregeling		0,2
Totaal	19,6	75,1

De premie voor risico deelnemers in 2018 (premie nettopensioenregeling) exclusief de premie overlijdensrisicoverzekering en inclusief een vergoeding voor kosten van 0,1 miljoen euro voor de nettopensioenregeling bedroeg 14,1 miljoen euro.

Indexatiebeleid

Het pensioenfonds kent een voorwaardelijk indexatiebeleid. De aanpassing of indexatie is afhankelijk van de financiële positie van het pensioenfonds. Het bestuur beoordeelt jaarlijks of de financiële positie zodanig is dat indexatie kan plaatsvinden. Bij deze beoordeling gaat het bestuur uit van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar.

Het pensioenfonds financiert de indexatie van nettopensioenen uit hoofde van de overlijdensrisicoverzekering vanuit de algemene reserve voor deze regeling. Hierbij houdt het fonds rekening met de beleidsdekkingsgraad voor de nettopensioenregeling. Het fonds stelt separaat vast welk indexatiepercentage het voor de regeling toepast.

Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager indexeert het pensioenfonds niet. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% kent het fonds in beginsel indexering toe. Het stelt de indexering echter op zo'n niveau vast dat het deze naar verwachting in de toekomst kan voortzetten. Hierbij houdt het pensioenfonds rekening met de wettelijk voorgeschreven parameters.

Sinds 2017 heeft de deelnemer de mogelijkheid om het nettopensioenkapitaal op de pensioendatum binnen het eigen fonds te gebruiken voor een variabel beleggingspensioen. De variabele pensioenen hebben het karakter van een uitkering met een jaarlijkse vaste daling die is vastgesteld op 1%.

> > > > >

Het pensioenfonds past deze variabele uitkering jaarlijks collectief aan op basis van de beleggingsrendementen, het sterfteresultaat, de ontwikkeling van de levensverwachting en het effect van de wijziging van de marktrente op de verplichtingen van het fonds. De som van het over het afgelopen jaar behaalde resultaat wordt ingaande 1 juli van het daaropvolgende jaar toegepast op de variabele uitkering. Daarbij hanteert het fonds een evenredige verdeling van het bedoelde resultaat gedurende de drie daaropvolgende jaren.

Inhaalindexatie

Het pensioenfonds heeft een inhaalindexatiebeleid. Het mag een achterstand in de indexering onder voorwaarden inhalen. De arbeidsvoorwaardelijke partijen hebben vastgelegd dat te weinig verleende indexatie en gemist volume van pensioenaanspraken alsnog worden betaald. Bij gemist volume gaat het om het met terugwerkende kracht uitbetalen van gemiste pensioenuitkeringen.

Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het vereist vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en dat het fonds de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan toekennen. In enig jaar kan het fonds ten hoogste een vijfde deel van het vermogen, beschikbaar voor inhaalindexatie, voor dit doel gebruiken.

Het fonds had per 31 december 2018 geen indexatieachterstanden.

Toeslagendepot

Vanwege de opheffing van de overschotten- en tekortenregeling per 1 januari 2018 verkreeg het fonds een onvoorwaardelijke vordering van 194 miljoen euro op de KLM, om het toeslagendepot te financieren. Deze vordering is overeengekomen in het licht van artikel 15a en 15b van het Besluit FTK als eenmalige storting van de werkgever.

Het toeslagendepot is bedoeld voor aanvullende financiering van indexatie van de pensioenaanspraken en -rechten als het fonds deze vanwege de beleidsregels niet uit de reguliere beschikbare middelen kan financieren.

Dit depot zal worden aangewend voor de deelnemers, gewezen deelnemers, andere aanspraakgerechtigden en pensioengerechtigden die op 1 januari 2018 verbonden zijn aan het pensioenfonds. Verder komen in aanmerking vliegers die onder de KLM cao voor vleugelvliegtuigen vallen in de periode 2018 tot en met 2027. Dit geldt ook voor hun nabestaanden en hun (ex) partners.

Het toeslagdepot wordt gevormd voor een periode van tien jaar. Een eventueel batig saldo van het toeslagendepot wordt, na aanwending van de benodigde middelen voor de indexatie per 1 januari 2028, op 1 januari 2028 toegevoegd aan de algemene reserve van het fonds. Het wordt niet uitgekeerd aan de werkgever.

Indien het pensioenfonds, vanwege de financiële positie, een korting dreigt te moeten doorvoeren als bedoeld in artikel 134 van de Pensioenwet, dan spreekt het fonds eerst het toeslagendepot aan om de korting te verlagen of te voorkomen.

Solvabiliteitstoets

Met het uitvoeren van de solvabiliteitstoets bepaalt het pensioenfonds of het voldoende eigen vermogen heeft om risico's op te kunnen vangen. Als maatstaf geldt dat voldoende eigen vermogen aanwezig moet zijn om de kans op onderdekking binnen één jaar kleiner of gelijk te laten zijn aan 2,5%. Voor het vaststellen van het vereist eigen vermogen gebruikt het fonds de standaardtoets. Eind 2018 was de vereiste solvabiliteit van de basisregeling, vanuit deze toets en de strategische beleggingsportefeuille, 1.625,6 miljoen euro.

Ontwikkeling dekkingsgraad

Het pensioenfonds houdt bij de vaststelling van de nominale dekkingsgraad rekening met de maximale onvoorwaardelijke indexering (2,5%) tot de leeftijd van 65 jaar van de tot 1 januari 2007 opgebouwde pensioenaanspraken. Bij de vaststelling van de reële dekkingsgraad berekent het fonds de reële rente door de nominale marktrente gebaseerd op de door DNB gepubliceerde nominale rentetermijnstructuur te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. Het pensioenfonds bepaalt deze component door euro inflation linked staatsobligaties te vergelijken met nominale euro staatsobligaties met een vergelijkbare looptijd. De geschatte inflatiecomponent verhoogt het fonds vervolgens nog met een verondersteld verschil tussen loon- en prijsinflatie van 0,5%.

(in %)

	Verloop nominale dekkings- graad	Verloop reële dekkings- graad
Dekkingsgraad begin van het jaar	129,5	93,9
Resultaat op premies	-0,1	-0,3
Resultaat op uitkeringen	0,9	-0,1
Indexering pensioenrechten	-1,3	-0,1
Wijziging rekenrente	-4,9	0,8
Resultaat beleggingen en verplichtingen	-2,5	-1,8
Wijziging actuariële grondslagen	0,8	1,1
Overige oorzaken	-0,1	-0,7
Dekkingsgraad eind van het jaar	122,3	92,8

4.3 Ontwikkeling communicatiebeleid

Algemeen

De deelnemer is vanzelfsprekend het vertrekpunt voor de communicatie van het pensioenfonds. Het fonds wil zorgen dat die deelnemer bewust keuzes maakt voor zijn pensioen en biedt de keuzes daarom op het goede moment zo gemakkelijk mogelijk aan. Als daaraan behoefte is, kan de deelnemer rekenen op persoonlijke ondersteuning. De aanpak daarvoor is uitgewerkt in het nieuwe driejarige beleidskader 2018-2020 en het jaarlijkse communicatieplan. De nadruk ligt hierin op het verbeteren van de wijze waarop het fonds informatie aanbiedt en op het versterken van het vertrouwen in het pensioenfonds. Bij de uitvoering gelden de volgende kernwaarden:

- *Professioneel*: gaan voor kwaliteit, betrouwbaar in ons handelen, deskundige en gedegen aanpak.
- *Betrokken*: persoonlijke en klantgerichte benadering, toegankelijk en commitment van bestuur.
- *Ondernemend*: daadkracht, koersvast ook bij weerstand, creatieve oplossingen, kansen zien en durven te gaan.

Communicatieplan 2018

In het afgelopen jaar was de aandacht naast de reguliere activiteiten gericht op:

- vereenvoudiging van de communicatie;
- digitale ontwikkeling;
- zichtbaarheid van het bestuur en pensioenfonds;
- verkenning van mogelijkheden voor betere klantbediening met nieuw en huidig aanbod.

Vereenvoudiging van de communicatie

De nadruk lag afgelopen jaar op het duidelijker maken van de keuzes. In de basisregeling was dat de keuze om ouderdomspensioen te ruilen voor nabestaandenpensioen. Deze keuze speelt bij pensioeningang en bij scheiden/uit dienst gaan. Dit is zowel in de Pensioenplanner als in brieven, website en Focus doorgevoerd.

Bij de nettoregeling ging het om de keuze voor variabel beleggingspensioen of vast pensioen bij pensioeningang en de keuze voor deelname. Voor de keuze bij pensioeningang is het standaardmodel ingevoerd. Voor de keuze voor nettoregeling zijn de formulieren voor deelname en afzien van deelname verduidelijkt.

Tot slot is gestart met het aanbieden van informatie die meer visueel is en minder tekst bevat.

Het kwartaalbericht kreeg de vorm van infographics, op één A4. De website is duidelijker gestructureerd en er is een start gemaakt met het inkorten van teksten en het aanbieden van informatie in flowcharts.

Digitale ontwikkeling

In 2018 is een belangrijke stap gezet in de ontwikkeling van het nieuwe deelnemersportaal. In november 2018 is de Pensioenplanner overgezet op een nieuw platform. Begin volgend jaar volgt de integratie met de website. Zo ontstaat één omgeving: een deelnemersportaal met alle relevante én persoonlijke pensioeninformatie bij elkaar. Zo gaat het fonds op weg naar meer overzicht en meer mogelijkheden via de Pensioenplanner. De volgende stappen zijn de nettoplanner en de overzichtspagina.

Bestuur en pensioenfonds als goede partner

Door het seminar 'Beleggen voor uw pensioen', de stand op het BMC en het betrekken van de cockpit bij het reviewen van communicatie-uitingen is het fonds veel meer in direct contact gekomen met de vliegers.

Bovendien laat het fonds zo merken dat vliegers welkom zijn voor een persoonlijk gesprek en als ze met pensioen gaan voor de Pensioen In Zichtdag. Verder is er nu regelmatig contact met VNV en KLM om op die manier te werken aan partnership met alle betrokkenen rond vliegers.

Verkenning mogelijkheden betere klantbediening

In de tweede helft van 2018 is het pensioenfonds met veel vliegers in gesprek gegaan over de opbouw van hun inkomen voor later en hoe ze aankijken tegen de nettopensioenregeling. Ook heeft een aantal vliegers meegedacht over alternatieven. Dit 'Innovatietraject Vliegend Netto' heeft veel inzichten opgeleverd die het waard zijn om verder te ontwikkelen en in de toekomst in te zetten.

5 GOVERNANCE

Dit hoofdstuk gaat nader in op de governance van het pensioenfonds in het verslagjaar.

5.1 Inrichting van de governance

Het pensioenfonds voert de door de arbeidsvoorwaardelijke partijen overeengekomen pensioenafspraken uit, na toetsing op uitvoerbaarheid, evenwichtige belangenafweging en wettelijke eisen. Het bestuur is verantwoordelijk voor het prudent beleggen van de pensioengelden, het voeren van een solide financieel beleid, een juiste administratieve uitvoering van de pensioenregeling en de communicatie met belanghebbenden. Daarnaast bepaalt het bestuur de strategie van het fonds en het te voeren beleid en houdt het toezicht op de uitvoering. Risicomanagement is een essentieel onderdeel van de bestuursfunctie. Verder communiceert het bestuur periodiek over de financiële positie van het fonds, het gevoerde beleid en resultaten van dat beleid. Op grond van eerdere afspraken tussen arbeidsvoorwaardelijke partijen heeft het bestuur sinds 1 januari 2018 een nieuwe zetelverdeling. Het aantal werkgeverszetels is afgenomen van drie plus een plaatsvervanger naar twee. Het aantal werknemerszetels is gestegen van drie naar vier. Op 28 november 2018 werd de heer Willemsen benoemd als bestuurslid namens de werknemers. In verband met drukke werkzaamheden elders heeft de heer Willemsen op 12 april 2019 zijn bestuurslidmaatschap neergelegd. Het bestuur heeft sinds 1 februari 2018 een nieuwe, onafhankelijke voorzitter, de heer Loven.

De werkzaamheden van het bestuur vinden voor een belangrijk deel plaats in vergaderingen van het bestuur, van bestuurscommissies en werkgroepen. Het bestuur heeft bestuurscommissies ingesteld op de verschillende beleidsterreinen, zoals asset liability management (ALM), beleggingen, communicatie, pensioenzaken en risicomanagement. Deze commissies bereiden besluiten voor en dragen in voorkomende gevallen ook zorg voor de uitvoering van besluiten of het toezicht op de uitvoering.

De bestuurscommissies bestaan uit bestuursleden. In de commissie beleggingszaken (CBZ) hebben ook twee externe adviseurs zitting, de heer Dert en de heer De Wit. Per 1 januari 2019 is er een eind gekomen aan de beleggingsadviescommissie (overkoepelend voor de drie KLM-pensioenfonds). Het bestuur dankt alle leden van deze commissie voor hun inzet. Het pensioenfonds heeft nu één eigen, fondsspecifieke, beleggingscommissie (CBZ). Het bestuur heeft hiervoor gekozen omdat op deze wijze het bestuur op dit beleidsterrein het beste ondersteund wordt. De rol van de externe adviseurs zit - naast hun advieswerk - vooral in het scherp houden van de fiduciair.

In 2018 heeft het bestuur de voorbereiding van de inwerkingtreding per 1 januari 2019 van de raad van toezicht ter hand genomen. Er is met hulp van een wervingsbureau gezocht naar geschikte kandidaten die elkaar aanvullen op het gebied van kennis, ervaring en persoonlijkheid. Op basis van een bindende voordracht van het verantwoordingsorgaan heeft het bestuur mevrouw Gout – Van Sinderen, mevrouw Van Boom en de heer Nijland benoemd tot leden van de raad van toezicht. De raad van toezicht heeft een toezichtsplan opgesteld. Hierin wordt onder meer voorzien in periodieke vergaderingen tussen raad van toezicht en het bestuur.

Het bestuur moet een aantal bestuursbesluiten vooraf voor advies voorleggen aan het verantwoordingsorgaan. Verder geeft het verantwoordingsorgaan na afloop van het jaar een oordeel over het gevoerde beleid. Hiervoor vinden er gedurende het jaar twee gezamenlijke dialogen tussen bestuur en verantwoordingsorgaan plaats en is er één gezamenlijke vergadering waarin het oordeel van het verantwoordingsorgaan wordt besproken. Het komt ook geregeld voor dat bestuursleden beleidszaken toelichten in de autonome vergadering van het verantwoordingsorgaan. Het oordeel van het verantwoordingsorgaan staat in het jaarverslag.

5.2 Uitvoering en uitbesteding

Het pensioenfonds streeft naar hoogwaardige dienstverlening aan de belanghebbenden en optimale ondersteuning van het bestuur. Voor een hoge kwaliteit van pensioen- en vermogensbeheer is een professionele organisatie nodig. Deze moet beschikken over de benodigde deskundigheid en een passende infrastructuur om de activiteiten van het pensioenfonds adequaat uit te voeren en het bestuur te ondersteunen. Hiervoor heeft het fonds samen met het Algemeen Pensioenfonds KLM en het Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel pensioenuitvoeringsorganisatie Blue Sky Group (BSG) opgericht. De drie pensioenfondsen zijn aandeelhouder van deze onderneming. Belangrijk voordeel van deze constructie is dat de uitvoerder bekend is met de context en belangen van het fonds.

De uitbesteding vindt plaats met overeenkomsten inzake pensioen- en vermogensbeheer die marktconform zijn qua diensten, service en tarieven. In 2019 zullen naar verwachting nieuwe dienstverleningsovereenkomsten tussen het fonds en BSG worden afgesloten.

Onderuitbesteding

Eind 2017 besloot de uitvoeringsorganisatie tot uitbesteding van het datacenter aan een externe IT service provider, teneinde toekomstige beschikbaarheid en veiligheid van de systemen beter te waarborgen. De feitelijke uitbesteding werd in 2018 gefaseerd gerealiseerd.

Het bestuur is goed betrokken bij deze uitbesteding. In opdracht van het bestuur heeft eind 2017 een externe auditor een audit uitgevoerd op de risico's en risicobeheersing van dit uitbestedingsproject. Het bestuur van het fonds is door middel van rapportages van BSG en gesprekken met de directie steeds op de hoogte gehouden van de voorbereidingen en de gefaseerde transitie. In de tweede helft van 2018 is geconstateerd dat de transitie zonder problemen is verlopen en dat alle systemen naar behoren functioneren.

De uitvoeringsorganisatie besteedt ook andere activiteiten uit, zoals de 'verloning' van de pensioenuitkeringen (RAET B.V.) en het beheer van de pensioenplanner (ActuIT B.V.), websites (Finalist B.V.), bestuursportaal (METT) en de productie van de UPO (T&T B.V.).

5.3 Geschiktheid

Op grond van de wet moet een bestuur geschikt zijn voor de 'uitoefening van het bedrijf van pensioenfonds'. Op basis daarvan moeten de individuele bestuurders voldoende kennis hebben, over de juiste vaardigheden en competenties beschikken en blijk geven van professioneel gedrag. Voorafgaande aan hun benoeming toetst DNB bestuursleden hierop. Het pensioenfonds heeft zelf het geschiktheidsvereiste opgesteld. De profielschets voor het bestuur bevat de vereiste kennis en ervaring en de noodzakelijke competenties. De profielschets is begin 2019 geactualiseerd.

Het geschiktheidsplan gaat nader in op de gewenste competenties van het bestuur als collectief en van de individuele bestuursleden. Verder staan in het plan de gevraagde deskundigheidseisen. De in het plan vermelde geschiktheidsmatrix geeft het collectieve en individuele niveau van deskundigheid en competenties weer. Het geschiktheidsplan is begin 2019 geactualiseerd.

Als onderdeel van het opvolgingsbeleid biedt het bestuur bestuurskandidaten via het toehoorderschap de mogelijkheid om scholing en ervaring op te doen.

In het najaar van 2018 heeft een bestuurlijke evaluatie onder leiding van de onafhankelijke voorzitter plaatsgevonden. In september 2018 is daartoe gestart met de zelfevaluatie 2018. De bestuurders hebben allen een individuele vragenlijst ingevuld met een aantal stellingen en open vragen. De bevindingen van het DNB board effectiveness onderzoek zijn hierin meegenomen. In telefonische interviews met de voorzitter zijn bestuursleden nader op hun beantwoording ingegaan.

> > > > >

Belangrijk eerste gezichtspunt uit deze evaluatie is dat het bestuur zelf meer regie wil voeren op de opvolging van besluiten en acties. Een tweede gezichtspunt is de samenwerking binnen het bestuur. Deze wordt als positief ervaren, maar is kwetsbaar vanwege de homogene samenstelling en samenwerking binnen het bestuur. Hiertoe zijn ‘working principles’ uitgewerkt, waardoor het bestuur kritisch kan discussiëren met behoud van goede onderlinge relaties. Er is een risico dat het bestuur ‘blinde vlekken’ heeft, met voornamelijk beroepsgenoten in het bestuur. De RvT en de onafhankelijke voorzitter kunnen ‘tegengas’ geven en wijzen op onderbelichte aspecten, maar het bestuur heeft hier een eigen verantwoordelijkheid. Drempels voor lastige of ongebruikelijke vragen kunnen verder omlaag. Een derde gezichtspunt, verwant aan de vorige twee, is dat bestuursagenda’s vaak erg vol zijn, hierdoor voelen bestuurders zich soms ook tijdens de vergadering geremd (agendadruk). De vraag is of bestuursleden altijd overal alles moeten weten. In dat kader wordt in 2019 de werkverdeling tussen bestuur, commissies en werkgroepen bezien. Het bestuur heeft aangegeven meer tijd te willen gaan besteden aan de kernzaken van het pensioenfondsbedrijf.

5.4 Externe relaties

Het pensioenfonds is aangesloten bij de Pensioenfederatie. Deze koepelorganisatie behartigt de gezamenlijke belangen van pensioenfondsen bij de Nederlandse en Europese overheden en toezichthouders. Verschillende functionarissen van de uitvoeringsorganisatie hebben namens het fonds zitting in commissies van de Pensioenfederatie.

5.5 Gedragsregelingen

Code Pensioenfondsen

Voor het pensioenfonds geldt de Code Pensioenfondsen. Deze geeft nadere invulling aan de wetgeving voor de besturing van pensioenfondsen. De wetgever heeft de Code Pensioenfondsen aangewezen als de principes voor goed pensioenfondsbestuur, zoals bedoeld in artikel 33, tweede lid van de Pensioenwet. Hieruit volgt dat pensioenfondsen de Code moeten uitvoeren. De Code gaat uit van het zogenoemde ‘pas toe of leg uit’-beginsel. Dat betekent dat het pensioenfonds kan afwijken van de normen in de Code, maar deze afwijking dan moet motiveren en toelichten aan belanghebbenden. De sector heeft een commissie ingesteld om de naleving van de Code door de fondsen kritisch te beoordelen en daarover te rapporteren.

De opstellers van de Code, de Pensioenfederatie en de Stichting van de Arbeid, hebben in 2018 een vernieuwde Code opgesteld, die op 30 september 2018 is gepubliceerd. Belangrijkste vernieuwing is de thematische opzet. De bestaande normen zijn verdeeld over acht thema’s: 1) vertrouwen waarmaken, 2) verantwoordelijkheid nemen, 3) integer handelen, 4) kwaliteit nastreven, 5) zorgvuldig benoemen, 6) gepast belonen, 7) toezicht houden en inspraak waarborgen en 8) transparantie bevorderen. Verder zijn normen actiever geformuleerd. Door samenvoeging kon het aantal normen worden teruggebracht; er zijn echter ook normen toegevoegd. In totaal zijn er nu 65 normen. Het karakter van de normen in de Code Pensioenfondsen verschilt. De naleving van sommige normen is duidelijk vast te stellen aan de hand van concrete beleidsdocumenten, publicaties of acties. Veel normen richten zich echter op gedrag en zijn minder makkelijk objectief aantoonbaar. De opstellers van de Code zijn voornemens om in 2019 tot een meer fundamentele herziening te komen.

Aan pensioenfondsen is verzocht om over 2018 te rapporteren aan de hand van de nieuwe opzet. Dit geldt niet voor de nieuwe normen. Naast het uitleggen van eventuele afwijkingen, is de bedoeling dat fondsen ook rapporteren over de wijze waarop ze invulling geven aan de verschillende normen. Het fonds wil daar over 2019 nader invulling aan geven en beperkt zich in dit verslag tot een motivering van nog bestaande afwijkingen en het signaleren van de nieuwe normen en bestaande onderwerpen die mogelijk uitleg behoeven.

Van de volgende normen week het pensioenfonds in 2018 af:

- *Diversiteit (norm 33)*

Het fonds voldoet gedeeltelijk niet aan norm 33, op grond waarvan zowel in het bestuur als het verantwoordingsorgaan ten minste één man en één vrouw zitting heeft, en waarbij personen van boven als van onder de 40 jaar zitting hebben. In 2018 had geen vrouw zitting in het bestuur of het verantwoordingsorgaan. De norm ten aanzien van leeftijd wordt zowel voor bestuur als verantwoordingsorgaan gehaald. Het bestuur stelt in 2019 een diversiteitsbeleid vast.

- *Zittingsduur (norm 34)*

Op grond van de Code mag het pensioenfonds een bestuurslid ten hoogste tweemaal herbenoemen. De statuten van het fonds kennen geen beperking. Motivering van het bestuur is dat een maximumtermijn in strijd kan zijn met de continuïteit van het pensioenfonds. Indien dat in het belang van het pensioenfonds is, moet de mogelijkheid bestaan een geschikte bestuurder langer te binden.

Gedragscode

Voor de leden van het bestuur geldt een gedragscode. Deze code moet (de schijn van) belangenverstrengeling en ongeoorloofde handelingen voorkomen. Door de uitbesteding aan de uitvoeringsorganisatie hebben bestuursleden geen directe betrokkenheid bij het aangaan van zakelijke relaties of (voorgenomen) beleggingstransacties. Ook beschikken zij hierdoor niet over vertrouwelijke marktinformatie.

Vanwege de zelfevaluatie van het risico van belangenverstrengeling kent het pensioenfonds een op onderdelen aangescherpt beleid voor (melding van) nevenfuncties, privérelaties en privébelangen.

Bestuursleden hebben de jaarlijkse verklaring over de naleving van de gedragscode ondertekend en hun eventuele nevenactiviteiten gemeld. Deze staan in bijlage Functies en nevenfuncties bestuur.

Mede vanuit de vergunningen van de Wet op het financieel toezicht (Wft) geldt voor de medewerkers van de uitvoeringsorganisatie een eigen gedragscode. Deze voldoet aan de door de AFM gestelde eisen. De code omvat ook een insiderregeling voor het voorkomen van (de schijn van) handel met voorwetenschap. Naast de algemene gedragscode heeft de uitvoeringsorganisatie een code voor internetgebruik en e-mail, een klokkenluidersregeling en een incidentenregeling.

In 2018 waren er geen situaties die aanleiding gaven tot acties van de compliance officer van het pensioenfonds. Deze functionaris is door het fonds aangesteld om toe te zien op de naleving van wet- en regelgeving binnen de organisatie. De uitvoeringsorganisatie heeft een eigen compliance officer. Het fonds integreert de conclusies van de compliance officer van de uitvoeringsorganisatie in de rapportage van de compliance officer van het bestuur.

Melding onregelmatigheden

In 2018 waren er 31 aan het pensioenfonds gerelateerde meldingen op grond van de incidentenregeling. Het gaat hierbij om incidenten die zich bij de uitvoeringsorganisatie voordeden met betrekking tot de dienstverlening aan het pensioenfonds.

Er vonden in 2018 geen meldingen plaats op basis van de klokkenluidersregeling.

Privacy

In 2018 werd één datalek gemeld. Het betrof een brief die bij het in de envelop stoppen was blijven plakken aan een andere brief. In 2018 is uitvoering gegeven aan het privacybeleid conform de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) die per 25 mei 2018 inging. De heer Paanen was privacy officer van het fonds tot 21 februari 2019, hierna is deze rol overgenomen door mevrouw Somaroo.

Beheerst beloningsbeleid

Voor pensioenfondsen is een beloningsbeleid wettelijk verplicht. Dat beleid heeft als doel het voorkomen van het nemen van te grote risico's door beloningselementen, zoals bonussen. Het pensioenfonds hanteert het volgende beloningsbeleid:

- *Beloning van het pensioenfondsbestuur*

Bestuurders kunnen aanspraak maken op een vergoeding als tegemoetkoming voor de tijd die ze besteden aan het pensioenfonds en de verantwoordelijkheid die ze dragen. Deze tegemoetkoming bedraagt ongeveer 8.000 euro bruto per jaar met de mogelijkheid van verhoging voor enkele specifieke functies tot iets meer dan 10.000 euro bruto per jaar. Deze bedragen leidde het fonds bij het vaststellen ervan in 2008 af van de toenmalige SER-regeling voor vacatiegelden. De vergoeding voor werkgeversleden in het bestuur betaalt het fonds aan KLM. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

In 2018 heeft het bestuur besloten om de tegemoetkoming voor gepensioneerd bestuursleden met ingang van 1 januari 2018 te verhogen naar 15.000 euro per jaar, omdat gepensioneerd geen aanspraak meer kunnen maken op een vergoeding in tijd bij de werkgever.

Verder kunnen bestuursleden aanspraak maken op een vaste onkostenvergoeding voor gebruik van privéapparatuur, telefoon- en internetkosten en abonnementen. Ook hebben ze recht op een kilometervergoeding voor de reiskosten voor het bijwonen van pensioenfondsactiviteiten.

Deze onkostenvergoeding is in overeenstemming met de zogenoemde vrijwilligersregeling en bedraagt 1500 euro bruto per jaar. Van verdere declaratie van gemaakte kosten is geen sprake.

- *Beloning van externe deskundigen*

Het pensioenfonds zet externe deskundigen in, bijvoorbeeld voor beleggingsadvies en intern toezicht. Zij krijgen een beloning op basis van een marktconform tarief en hun urenbesteding. De voorzitter ontvangt een vaste vergoeding, die eveneens gebaseerd is op een marktconform tarief en zijn urenbesteding. Er is geen sprake van bonussen of ontslagvergoedingen.

- *Beloning bij de uitvoeringsorganisatie*

Het pensioenfonds besteedt een belangrijk deel van zijn werkzaamheden uit aan BSG. Naast een vaste beloning verstrekt BSG ook een variabele beloning. Deze is verbonden aan targets en bedraagt maximaal 10% van het vaste inkomen. Bij een aantal functies is dit maximaal 20%. De variabele beloning staat in redelijke verhouding tot de prestatie en de vaste beloning. Daarbij is de variabele beloning niet gerelateerd aan de financiële resultaten van het pensioenfonds of de beleggingspools waarin het pensioenfonds participeert. BSG voldoet aan de Regeling beheerst beloningsbeleid Wft 2014.

In 2018 betaalde het pensioenfonds EUR 72 duizend (2017: EUR 110 duizend) aan vergoedingen voor bestuursleden en de voorzitter. Daarnaast betaalde het EUR 91 duizend (2017: EUR 73 duizend) aan externe deskundigen. Deze bedragen zijn voor zover van toepassing inclusief btw.

5.6 Sancties

In 2018 kreeg het pensioenfonds geen boetes of dwangsommen opgelegd. Evenmin was er sprake van andere maatregelen, zoals een aanwijzing van de toezichthouder of het aanstellen van een bewindvoerder of curator.

6 KOSTEN

Dit hoofdstuk geeft inzicht in de kosten van het pensioenfonds. Hierbij hanteert het fonds de aanbevelingen van de Pensioenfederatie. De kosten van het pensioenfonds bestaan uit de kosten voor de pensioenuitvoering, de kosten voor het vermogensbeheer en de transactiekosten van het vermogensbeheer. De bestuurs- en beheerskosten alsmede de kosten van bestuursondersteuning en advisering worden voor 60% toegerekend aan pensioenuitvoering (kosten per deelnemer) en voor 40% aan vermogensbeheer. Deze verdeelsleutel is gebaseerd op de gemiddelde bestuurlijke agenda (bestuurs- en commissievergaderingen en behandelde onderwerpen) over een periode van vijf jaar en de daaraan gerelateerde uren bestuursondersteuning.

6.1 Kosten pensioenuitvoering

De uitvoeringskosten worden betaald door het pensioenfonds. Een deel van de uitvoeringskosten heeft direct te maken met zichtbare activiteiten. Denk daarbij aan het administreren en uitkeren van de pensioenen, de communicatie met deelnemers, voorbereiden van vergaderingen en het maken van het jaarverslag. Op deze kosten heeft het bestuur invloed.

Daarnaast zijn er directe kosten die het bestuur niet kan beïnvloeden. Voorbeelden hiervan zijn de kosten van het externe toezicht: de jaarlijkse heffingen, de informatievoorziening van toezichthouders en de medewerking aan toezichtonderzoeken. Ook de kosten van het interne toezicht (de wettelijk voorgeschreven jaarlijkse visitatie) en die van de certificerende actuaire en accountant horen hierbij.

Verder leidt nieuwe wetgeving regelmatig tot wijziging van de pensioenregeling of aanpassingen van processen of procedures. De kosten daarvan kan het fonds maar beperkt beïnvloeden.

De totale directe kosten (beïnvloedbaar en niet-beïnvloedbaar) bedragen 995 duizend euro waarvan 598 duizend euro wordt toegerekend aan pensioenuitvoering.

De volgende tabel geeft de uitvoeringskosten weer, uitgesplitst naar de verschillende functies in het fonds (bedragen in duizend euro's):

		2018 Kosten	2017 Kosten
Kostenpost			
Pensioenadministratie	100%	1.715	3.215
Communicatie en bestuursondersteuning	60%	881	803
Bestuur en beheer pensioenfonds	60%	141	102
Extern advies	60%	78	92
Extern toezicht	60%	273	256
Accountant	60%	39	46
Certificering actuaire	100%	28	61
Contributies en bijdragen	60%	19	19
Overige	60%	21	28
Totale uitvoeringskosten		3.195	4.622

De volgende tabel geeft een overzicht van de kosten van de pensioenuitvoering en de kosten per deelnemer. Het fonds past de aanbevelingen van de Pensioenfederatie over de wijze van bepalen van het aantal deelnemers toe. Daaruit volgt dat de gepresenteerde kosten inclusief btw en eventuele eenmalige activiteiten en/of investeringen zijn. Deze worden hieronder nader toegelicht:

	2018	2017
Kosten pensioenuitvoering exclusief risico deelnemers (in duizenden euro's)	3.195	4.622
Gemiddeld aantal actieve deelnemers en pensioen-gerechtigden	5.269	5.156
Pensioenuitvoeringskosten exclusief risico deelnemers per deelnemer (in euro's)	606	896
Pensioenuitvoeringskosten inclusief risico deelnemers per deelnemer (in euro's)	619	912
Pensioenuitvoeringskosten inclusief risico deelnemers per deelnemer excl. btw	529	761

Toelichting ontwikkeling uitvoeringskosten

Vanaf 1 januari 2017 brengt de uitvoeringsorganisatie btw in rekening over verschillende uitbestede diensten. Dit leidt tot een structurele toename van de uitvoeringskosten.

In de totale kosten pensioenuitvoering van 1.715 duizend euro zit 321 duizend euro btw. In de totale kosten communicatie en bestuursondersteuning van 1.514 duizend euro zit 251 duizend euro btw. 60% van de communicatie en bestuursondersteuning wordt toegerekend aan pensioenuitvoering. Dit betekent dat de totale btw in de kosten per deelnemer 472 duizend euro bedraagt (90 euro per deelnemer). Zonder btw zouden de kosten per deelnemer 761 euro bedragen.

Het pensioenfonds is in 2017 gestart met een onderzoek naar de mogelijkheden om de btw-last te mitigeren. Vanaf het derde kwartaal 2017 wordt er elk kwartaal een bezwaarschrift c.q. verzoek om teruggaaf inzake aangifte omzetbelasting ingediend.

De eenmalige kosten voor pensioenuitvoering en bestuursondersteuning bedroegen in 2018 289 duizend euro en houden voornamelijk verband met het DNB Thema-onderzoek Cybersecurity, Project IORP II en verschillende andere aanpassingen van de pensioenadministratie.

6.2 Kosten vermogensbeheer

De volgende factoren bepalen in belangrijke mate de hoogte van de vermogensbeheerkosten:

- beleggingsmix;
- schaalgrootte;
- mate van actief of passief beheer;
- mate van directe of indirecte beleggingen.

Bij de besluitvorming over de beleggingsmix wordt wel rekening gehouden met de kosten, maar deze zijn daarvoor niet doorslaggevend. Door de beleggingsportefeuille samen te voegen (poolen) met die van Algemeen Pensioenfonds KLM, Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel en een aantal andere, kleinere partijen in beleggingsfondsen (pools) kunnen schaalvoordelen worden gerealiseerd. De mate van actief beheer of passief beheer is stuurbaar. Binnen de beleggingsportefeuille is sprake van zowel actief als passief beheer. Verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit directe beleggingen, vooral beursgenoteerde aandelen en beursgenoteerde obligaties. De portefeuilles niet-beursgenoteerd vastgoed, niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) en hypothecaire leningen betreffen indirecte

beleggingen (fund-of-fundstructuren). Een klein deel van de portefeuilles beursgenoteerd vastgoed en beursgenoteerde aandelen bestaat eveneens uit indirecte beleggingen.

De kosten vermogensbeheer worden berekend op basis van het zogenoemde look-through-principe. Dit wil zeggen dat de vermogensbeheerkosten van alle lagen van structuren zoveel mogelijk inzichtelijk worden gemaakt. Naast de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten wordt dus ook het aandeel in de onderliggende vermogensbeheerkosten van beleggingsfondsen in aanmerking genomen.

De door de operationele managers in rekening gebrachte beheervergoeding vormt de belangrijkste kostencategorie. Verreweg het grootste deel hiervan betreft een vaste fee op basis van het beheerde vermogen en is dus onafhankelijk van de prestatie van de vermogensbeheerder. Een klein deel van de beheervergoeding is wel prestatieafhankelijk. Andere vermogensbeheerkosten zijn onder meer kosten van fiduciair beheer, bewaarloon van de custodian, advieskosten, controlekosten, toezichtkosten, kosten van securities lending en (toegerekende) kosten van bestuur en financieel beheer.

De kosten voor vermogensbeheer bedroegen in totaal 42,3 miljoen euro (2017: 41,3 miljoen euro):

	2018	2017
Vergoeding operationeel vermogensbeheer	30,2	31,5
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	7,9	5,6
Overig	4,2	4,2
Totaal	42,3	41,3

In het volgende overzicht zijn de kosten vermogensbeheer per beleggingscategorie en gerelateerd aan het gemiddeld belegd vermogen weergegeven (bedragen in miljoenen euro's):

	Gemiddeld belegd vermogen	Beheer- vergoeding	Prestatie- afhankelijk	Overig	Totaal kosten	Relatief (%)
2018						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	364	0,4	–	0,3	0,7	0,19
Niet-beursgenoteerd	958	8,3	1,0	2,9	12,2	1,27
Totaal	1.322	8,7	1,0	3,2	12,9	0,98
Aandelen						
Beursgenoteerd	2.450	7,7	0,3	3,6	11,6	0,47
Niet-beursgenoteerd	170	3,2	0,7	1,3	5,2	3,06
Totaal	2.620	10,9	1,0	4,9	16,8	0,64
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	4.290	6,6	–	3,0	9,6	0,22
Onderhands	634	2,0	–	1,0	3,0	0,47
Totaal	4.924	8,6	–	4,0	12,6	0,25
Totaal	8.866	28,2	2,0	12,1	42,3	0,48
2017						
Vastgoed						
Beursgenoteerd	467	0,5	–	0,3	0,8	0,17
Niet-beursgenoteerd	800	8,6	1,5	2,1	12,2	1,53
Totaal	1.267	9,1	1,5	2,4	13,0	1,03
Aandelen						
Beursgenoteerd	2.553	7,9	0,3	3,3	11,5	0,45
Niet-beursgenoteerd	120	3,8	–	0,9	4,7	3,89
Totaal	2.673	11,7	0,3	4,2	16,2	0,61
Vastrentende waarden						
Beursgenoteerd	3.989	7,2	–	2,8	10,0	0,25
Onderhands	621	1,7	–	0,4	2,1	0,33
Totaal	4.610	8,9	–	3,2	12,1	0,26
Totaal	8.550	29,7	1,8	9,8	41,3	0,48

De vermogensbeheerkosten zijn een halve basispunt gedaald ten opzichte van vorig jaar. Hiervoor zijn een aantal redenen te noemen. Allereerst is er het lagere bewaarloon. Hier zijn betere tarieven voor afgesproken. Daarnaast is er de sterkere euro gedurende het jaar. Veel kosten worden afgerekend in buitenlandse valuta, deze worden tegen een betere omrekenkoers naar euro's berekend. Als laatste zijn de kosten voor illiquide assets gestegen, maar minder hard dan het geïnvesteerde vermogen. Veel kosten worden gerelateerd aan gecommiteerd kapitaal. Dit kapitaal is weer volgestort in 2018 waardoor de kosten relatief lager uitkomen.

De daling wordt deels teniet gedaan door een hogere allocatie van overheadkosten vanuit de uitvoerder.

6.3 Transactiekosten

De transactiekosten worden eveneens berekend op basis van het look-through-principe. Dit wil zeggen dat in geval van beleggingsfondsen behalve de in- en uitstapvergoedingen ook het aandeel in de door de beleggingsfondsen gemaakte aan- en verkoopkosten in aanmerking wordt genomen. In geval van fund-of-fundstructuren worden de in- en uitstapvergoedingen hierin begrepen. De berekende kosten worden verlaagd met het aandeel in de in- en uitstapvergoedingen van de beleggingsfondsen, die voor het beleggingsfonds immers opbrengsten vormen.

De transactiekosten bedragen totaal 12,9 miljoen euro (2017: 17,5 miljoen euro):

	2018			2017		
	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief (%)	Gemiddeld belegd vermogen	Kosten	Relatief (%)
Vastgoed	1.321	0,8	0,06	1.267	1,1	0,09
Aandelen	2.621	4,4	0,17	2.673	5,2	0,19
Vastrentende waarden	4.924	6,8	0,14	4.610	10,3	0,22
Totaal excl. derivaten	8.866	12,0	0,13	8.550	16,6	0,19
Valutaderivaten		0,9	0,01		0,9	0,01
Totaal	8.866	12,9	0,15	8.550	17,5	0,20

De transactiekosten zijn gedaald in vergelijking met 2017. Voor aandelen geldt dat dit vooral te maken heeft met minder transacties in opkomende markten. Bij vastrentende waarden komt dit vooral door een lagere bied/laat koers in de markt. Over het algemeen geldt voor alle categorieën dat de transacties in het buitenland een gunstigere omrekenkoers naar de sterkere euro hadden dan in 2017.

6.4 Verhouding rendement en kosten

Het volgende overzicht geeft een indicatie van de verhouding tussen het totaalrendement en zowel de vermogensbeheerkosten als de transactiekosten:

(in %)	2018	2017
Bruto totaalrendement	-1,5	7,6
Kosten vermogensbeheer	-0,5	-0,5
Vergoeding operationeel vermogensbeheer	-0,4	-0,4
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	-0,1	-0,1
Transactiekosten	-0,2	-0,2
Netto totaalrendement	-2,2	6,9
Vergoeding fiduciair vermogensbeheer	0,1	0,1
Netto totaalrendement excl. vergoeding fiduciair vermogensbeheer	-2,1	7,0

In bovenstaand overzicht zijn de kosten voor vermogensbeheer opgesplitst in een vergoeding voor operationeel beheer en een vergoeding voor fiduciair beheer. Laatstgenoemde vergoeding wordt bij het nettorendement opgeteld om aan te sluiten bij de kerncijfers van het fonds, zoals weergegeven in het begin van dit jaarverslag.

7 RISICOMANAGEMENT

7.1 Risicobeleid

Het bestuur is verantwoordelijk voor de risicomanagementorganisatie en de beheersing van de risico's waaraan het pensioenfonds is blootgesteld. Het fonds werkt met integraal risico management (IRM). Integraal benadrukt dat het gaat om het managen van alle verschillende risicogebieden in onderlinge samenhang.

Risicoprofiel

Het pensioenfonds heeft het integraal risicomanagement ingericht volgens de richtlijnen van toezichthouder DNB (waaronder de risicoanalysemethode FIRM) en artikel 143 Pensioenwet ('een pensioenfonds richt zijn organisatie zodanig in dat deze een beheerste en integere bedrijfsvoering waarborgt'). Daarnaast gaat het fonds uit van de beginselen van het COSO ERM-raamwerk (ERM: Enterprise Risk Management) voor het beoordelen en inrichten van risicomanagement, de ISO-kwaliteitseisen en best practices. Het pensioenfonds onderscheidt de volgende financiële en niet-financiële risico's:

Financiële risico's

Financiële risico's zijn risico's die direct slaan op de financiële positie van een pensioenfonds. Het fonds hanteert hiervoor de volgende indeling:

1. rentemismatchrisico;
2. inflatierisico;
3. aandelen- en vastgoedrisico;
4. valutarisico;
5. kredietrisico en tegenpartijrisico;
6. verzekeringstechnisch risico;
7. concentratierisico;
8. actief risico;
9. risico's van derivaten;
10. liquiditeitsrisico.

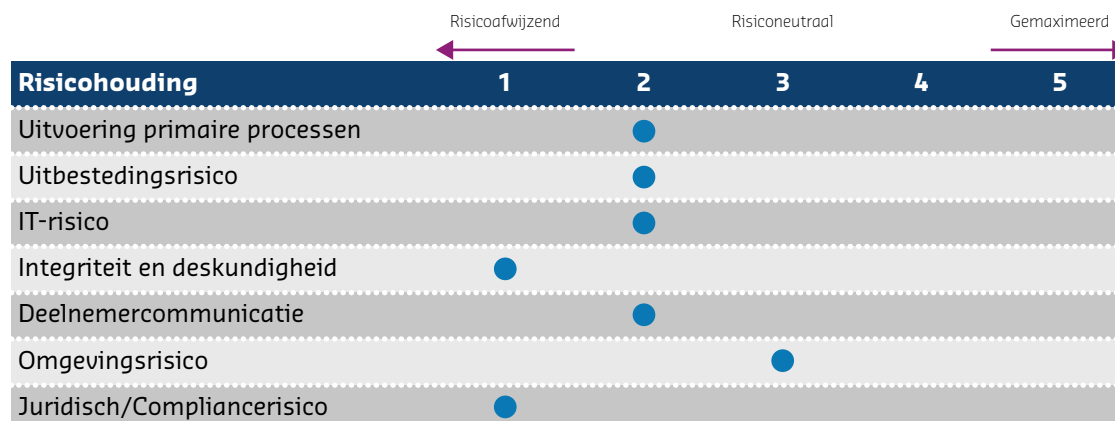
Niet-financiële risico's

De term 'niet-financieel' bij niet-financiële risico's betekent niet dat deze risico's geen financiële schade kunnen veroorzaken bij het fonds. Het zegt alleen dat er geen rechtstreekse relatie is tussen deze risico's en de financiële positie van het fonds. Het fonds onderscheidt de volgende niet-financiële risico's:

11. uitbestedingsrisico;
12. operationeel risico;
13. juridisch risico;
14. IT-risico;
15. omgevingsrisico;
16. integriteitsrisico.

Redenerend vanuit de missie, visie en strategie heeft het fonds in 2018 voor alle niet-financiële risico's een risicohouding vastgesteld inclusief risicotoleranties. Hiermee vergroot het fonds zijn mogelijkheden tot risicosturing voor de niet-financiële risico's.

Figuur: overzicht risicohouding niet-financiële risico's

Hieronder worden de risicocategorieën weergegeven, en de wijze waarop het bestuur het beleid voor de beheersing van de financiële en niet-financiële risico's vorm heeft gegeven.

Financiële risico's

1. Rentemismatchrisico

Het pensioenfonds is gevoelig voor wijzigingen in de marktrente omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen en die van de verplichtingen niet gelijk zijn. Dit rentemismatchrisico vangt het fonds op door een belangrijk deel van de vastrentendewaardenportefeuille te beleggen in langlopende inflation linked bonds (obligaties). Het pensioenfonds voert maandelijks een renteafdekkingsberekening uit op basis waarvan het renteafdekkingspercentage wordt gemonitord.

2. Inflatierisico

De verplichtingen van het pensioenfonds zijn gevoelig voor de verwachte inflatie. Het pensioenfonds wil namelijk een waardevast pensioen uitbetalen, inclusief inflatiecorrecties. Om dit inflatierisico te beperken, belegt het fonds via de matchingportefeuille in inflation linked bonds. Daarnaast zorgen ook de beleggingen in aandelen en vastgoed voor een impliciete beperking van dit risico.

3. Aandelen- en vastgoedrisico

Het aandelen- en vastgoedrisico is het risico van daling van de marktprijzen. Het fonds beheerst dit risico door goed te spreiden binnen de beleggingsportefeuille (diversificatie). Hiervoor vindt periodiek een risico-rendementsanalyse plaats.

4. Valutarisico

Het pensioenfonds belegt ook in beleggingsinstrumenten luidend in andere valuta dan de euro. Hierdoor is het fonds gevoelig voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro. Om dit valutarisico te verlagen, dekt het fonds een deel van zijn beleggingen in de Amerikaanse dollar, het Britse pond, de Japanse yen, de Zweedse kroon, de Canadese dollar en de Australische dollar af naar de euro.

5. Kredietrisico en tegenpartijrisico

Kredietrisico is het risico dat een belegging in vastrentende waarden (lening, deposito of obligatie) in waarde daalt door een faillissement of een verslechtering van de kredietwaardigheid. Het fonds beheerst dit risico voor de gehele portefeuille voornamelijk door te zorgen voor een goede spreiding over verschillende landen, sectoren en bedrijven.

De kredietwaardigheid van de portefeuille is een belangrijke indicator voor het kredietrisico.

De spreiding van de beleggingen in vastrentende waarden van het fonds is zodanig dat 58% (2017: 62%) een kredietwaardigheid heeft van A of hoger. Hierin zijn niet begrepen de beleggingen in Nederlandse

woninghypotheken via twee beleggingsfondsen die geen officiële rating hebben. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AA. Deze beleggingen maken 7,5% (2017: 7,5%) uit van de totale vastrentende waarden.

Tegenpartijrisico is een speciale vorm van kredietrisico. Het pensioenfonds sluit contracten af met tegenpartijen. Daarbij loopt het fonds een zogeheten tegenpartijrisico als deze tegenpartijen hun verplichtingen aan het fonds niet nakomen. Het fonds beheerst dit risico zo goed mogelijk door uitsluitend gebruik te maken van verschillende, solide tegenpartijen. Daarnaast zorgt het fonds er bij een vordering op een tegenpartij altijd voor dat deze partij voldoende onderpand (collateral) verstrekt voor het geval ze haar verplichtingen toch niet nakomt. Het fonds beheerst en monitort het tegenpartijrisico dagelijks.

6. Verzekeringstechnisch risico

Het verzekeringstechnisch risico is het risico op verliezen of op een ongunstige verandering in de waarde van de technische voorziening door een ondeugdelijke prijsstelling of inadequate aannames over de vaststelling van de technische voorzieningen.

Het belangrijkste verzekeringstechnische risico is het langlevensrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer leven dan verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Het pensioenfonds berekent de voorziening pensioenverplichtingen op basis van de meest recente prognosetafels en fondsspecifieke correcties voor ervaringssterfte. Hierdoor houdt het fonds rekening met toekomstige verbetering van de levensverwachting en de kenmerken van de eigen pensioenfondspopulatie.

Daarnaast is er nog het arbeidsongeschiktheidsrisico. Dit is het risico dat verliezen optreden als gevolg van verschillen tussen de werkelijke en veronderstelde schade die voortkomt uit arbeidsongeschiktheid. Jaarlijks voert het fonds een analyse uit van de verzekeringstechnische risico's die het pensioenfonds loopt, door gehanteerde aannames af te zetten tegen de feitelijke waarnemingen. Zo toetst het fonds de toereikendheid van de premies en voorzieningen.

7. Concentratierisico

Concentratierisico treedt op wanneer een groot deel van het belegd vermogen in dezelfde beleggingscategorie, regio, stijl en/of partij is geconcentreerd. Het fonds kiest in zijn beleggingsstrategie daarom voor een weloverwogen spreiding.

8. Actief risico

Het fonds bepaalt met asset liability management (ALM) de verdeling van zijn strategische beleggingsportefeuille. Indien mogelijk stelt het fonds voor elke beleggingscategorie en regio binnen deze portefeuille een representatieve benchmark vast. De feitelijke beleggingsportefeuille kan afwijken van de strategische beleggingsportefeuille, wat leidt tot zogenaamd actief risico. Het fonds hanteert hiervoor de (ex-ante) tracking error, een maatstaf voor de verwachte rendementsverschillen tussen de werkelijke en de strategische portefeuille. Het fonds beheerst het actief risico door het vaststellen van limieten en de (continue) monitoring daarvan.

9. Risico's van derivaten

In het strategisch beleggingsbeleid heeft het fonds beleggingsrisico's gedefinieerd die het expliciet wil beheersen. Dit betreft alleen het valutarisico. Voor de beheersing hiervan is de inzet van derivaten onder voorwaarden toegestaan. Ook dit brengt risico's met zich mee. Het fonds let hierop bij afspraken met tegenpartijen, transacties en het beheer van posities.

10. Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat het fonds onvoldoende liquide middelen heeft om op korte termijn aan de verplichtingen te voldoen. Ook derivatenposities en commitments voor private equity en privaat vastgoed kunnen leiden tot contractuele verplichting tot betaling en dus liquiditeitsrisico.

Het liquiditeitsrisico is beperkt, omdat de beleggingsportefeuille voor verreweg het grootste deel bestaat uit liquide vermogenstitels.

Niet-financiële risico's

11. Uitbestedingsrisico

Het uitbestedingsrisico is het risico dat de continuïteit, integriteit en/of kwaliteit van uitbestede werkzaamheden wordt geschaad. Het fonds besteedt de pensioenuitvoering, de bestuursondersteuning en het vermogensbeheer uit aan BSG. Het uitbestedingsrisico van het fonds is vooral het risico dat BSG niet handelt volgens het verstrekte mandaat. Voor de beheersing hiervan heeft het fonds duidelijke voorwaarden vastgelegd en uitgewerkt in een service level agreement (SLA). De uitvoeringsorganisatie legt jaarlijks verantwoording af over de beheersing van de processen. Ze overlegt hierbij ook een ISAE 3402-rapportage inclusief 'in control statement'. Deze rapportage beschrijft beheersdoelstellingen en beheersmaatregelen voor alle processen die BSG voor het fonds uitvoert. Elke rapportage wordt gecertificeerd door een externe auditor. Tevens rapporteert BSG het fonds elk kwartaal over eventuele incidenten.

12. Operationeel risico

Operationeel risico treedt op bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten. Het heeft te maken met niet-afdoende of falende interne processen, menselijke gedragingen en systemen of externe gebeurtenissen. Het fonds heeft de uitvoering uitbesteed. Hierdoor draagt vooral de uitvoeringsorganisatie zorg voor de beheersing van het operationeel risico. Het bestuur ontvangt jaarlijks een ISAE 3402-rapportage (zie hierboven bij uitbestedingsrisico) waarin ook de opzet, bestaan en werking van de beheersmaatregelen op de operationele risico's vanuit de uitvoeringsorganisatie zijn opgenomen.

13. Juridisch risico

Het juridisch risico hangt samen met (veranderingen in) wet- en regelgeving, waardoor de rechtspositie van het fonds mogelijk in gevaar komt. Dit kan ook gebeuren doordat het fonds contractuele bepalingen niet afdwingbaar of niet correct heeft gedocumenteerd.

Een belangrijk onderdeel van juridisch risico is het compliancerisico. Hierbij onderkent het fonds onder andere niet of niet tijdig de consequenties van (veranderende) wet- en regelgeving. Dit vergroot het risico dat het fonds wet- en regelgeving op onderdelen overtreedt. Daarnaast omvat het compliancerisico het niet naleven door het fonds van interne regelgeving, zoals de gedragscode en beleggingsrichtlijnen. Beheersing van het compliancerisico vindt plaats door afspraken in de SLA met BSG over de inrichting en naleving van compliance. Daarnaast heeft het fonds een eigen compliance officer aangesteld. Deze ziet toe op de naleving van de gedragscode door het bestuur van het fonds.

14. IT-risico

Het pensioenfonds loopt een risico dat informatietechnologie (IT) de bedrijfsprocessen en informatievoorziening onvoldoende integer, niet-continu of onvoldoende beveiligd ondersteunt. Dit IT-risico kan bijvoorbeeld optreden als de IT-strategie en het IT-beleid niet of onvoldoende zijn toegerust op de bedrijfsprocessen. Daarnaast kan sprake zijn van het IT-risico bij:

- de beveiliging (bijvoorbeeld toegang voor niet-geautoriseerde gebruikers);
- de beheersbaarheid (ontoereikend beheer van de ICT-omgeving);
- de continuïteit (het niet beschikbaar zijn van de IT-infrastructuur, waaronder applicaties en systemen).

Informatietechnologie is een belangrijk speerpunt van het fonds. De commissie risico en control heeft IT periodiek op de agenda staan. Het beoordeelt de inrichting van de IT van het fonds aan de hand van de

ISAE 3402-rapportage (zie hiervoor). Belangrijke onderdelen daarvan zijn de beschrijving van IT, de IT-processen, bijbehorende beheersmaatregelen en de bevindingen van de externe accountant. Het fonds heeft een IT-risicobeleid geformuleerd, inclusief beheersmaatregelen en een daarop aansluitende rapportage.

15. Omgevingsrisico

Het omgevingsrisico betreft veranderingen van buiten het pensioenfonds. Het kan bijvoorbeeld gaan om verschuivende concurrentieverhoudingen, een veranderende opstelling van belanghebbenden, aantasting van de reputatie en verslechtering van het ondernemingsklimaat. Het fonds beheerst dit risico door te anticiperen op nieuwe ontwikkelingen en transparant te zijn bij de belangenafweging en besluitvorming.

16. Integriteitsrisico

Bij het integriteitsrisico gaat het om het risico dat het pensioenfonds niet integer handelt. Het fonds beheerst dit door het continu bewaken en eventueel bijstellen van het integriteitsbeleid en door transparante communicatie met belanghebbenden. Het integriteitsbeleid omvat een visie op integriteit, diverse situaties waarin integriteit een rol speelt, de standpunten die het fonds bij die situaties inneemt en maatregelen om reputatieschade van het fonds te voorkomen.

Het pensioenfonds voert periodiek een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA) uit om de integriteitsrisico's beter zichtbaar te maken. Hiermee identificeert het fonds de relevante integriteitsrisico's binnen en buiten het fonds en in de uitvoeringsorganisatie BSG.

7.2 Risicomanagementorganisatie

Risicoraamwerk

Het risicoraamwerk omvat het beleid, risicoproces en de risicogovernance van het fonds. Het fonds heeft het raamwerk in 2018 verder uitgewerkt en geïmplementeerd. Deze vaste structuur met een continu proces geeft het fonds meer controle en overzicht over de (beheersing van de) risico's. Dit zorgt dat het bestuur de risico's goed in beeld heeft, de juiste besluiten kan nemen en tijdig kan bijsturen.

Het fonds heeft het integraal risicomanagement (IRM) in 2018 verder vormgegeven met de vaststelling van risicohoudingen en -toleranties voor de niet-financiële risico's, het uitwerken van de integrale risicoanalyse in een risk-controlframework en het ontwikkelen van een periodieke risicorapportage. Dit gebeurde op basis van het risicoraamwerk. Verder heeft het fonds voorbereidingen getroffen voor het inrichten van de sleutelfuncties die in het kader van IORP II per januari 2019 zijn vereist.

Risicogovernance

Om IRM te laten slagen, moet ook de risicogovernance als een van de bouwstenen van risicomanagement in orde zijn. Bij IRM zijn het bestuur, de commissie risico en control (CRC), de toezichthouders, de afdeling risicomanagement van BSG en overige belanghebbenden betrokken. Juist omdat het om meerdere partijen gaat, is de (vastlegging van de) rolverdeling van groot belang.

Daarnaast moet ook het systeem van 'checks and balances' kloppen. Voldoende functiescheiding moet voorkomen dat een orgaan van het fonds zichzelf controleert. DNB heeft hiervoor uitgangspunten en eisen opgesteld. Aan de andere kant speelt proportionaliteit een rol. De werkverdeling binnen het fonds moet praktisch uitvoerbaar zijn, gelet op de omvang van het bestuur, de aanwezigheid van andere (al dan niet verplichte) fondsorganen en de vereiste minimale tijdsbesteding.

De risicogovernance is als volgt ingericht:

- Het bestuur is eindverantwoordelijk en stelt de doelstellingen en de risicobereidheid vast. Op basis hiervan voert het pensioenfonds een risico-inventarisatie uit. Voor de hiermee bepaalde risico's treft het bestuur beheersmaatregelen. De verantwoordelijkheid voor elk risico en elke beheersing legt het bestuur bij bestuurscommissies neer. De CRC bewaakt risico's die het bestuur niet kan toedelen aan commissies. Het bestuur is en blijft 'eigenaar' van en eindverantwoordelijk voor de (integrale) risicobeheersing.
- De commissies rapporteren hun risicoperceptie aan de CRC. De leden van de CRC hebben zitting in aan de diverse commissies. Hierdoor kunnen zij als verbindingsschakel fungeren. De CRC rapporteert vervolgens in de bestuursvergadering aan het voltallige bestuur. Op basis hiervan kan het bestuur de risicobeheersing aanpassen.
- Het bestuur van het pensioenfonds wordt bij IRM ondersteund door de afdeling risicomanagement van BSG. Deze heeft als belangrijkste doelstelling het pensioenfonds te ondersteunen bij de uitvoering en inrichting van het risicomanagement. Het hoofd van deze afdeling is formeel in dienst bij BSG, maar heeft binnen BSG een onafhankelijke positie.

De risicogovernance kan voor het fonds wijzigen nadat IORP II regelgeving in 2019 van toepassing wordt voor pensioenfonds. Het bestuur zorgt voor tijdige afstemming hierover met de stakeholders van het fonds, waaronder DNB.

Ontwikkeling risicomanagement in 2018

In 2018 vonden de volgende ontwikkelingen van het risicomanagement plaats:

- Het fonds heeft de risicohouding voor niet-financiële risico's verder expliciet gemaakt en vastgelegd. Voor de belangrijkste niet-financiële risico's is aangegeven welk risiconiveau het bestuur acceptabel vindt, welke meetbare risicotoleranties daarbij horen en welke beheersmaatregelen het risico mitigeren. Het bestuur heeft hierbij gestreefd naar een realistische balans tussen een acceptabel risiconiveau en de intensiteit van de beheersing.
- Het fonds heeft de uitkomsten van de integrale risico-inventarisatie nader uitgewerkt in een risk-controlraamwerk. Het risk-controlraamwerk vormt een belangrijke basis voor het periodiek monitoren van de opzet, bestaan en werking van de door het fonds getroffen beheersmaatregelen.
- Er is een risicorapportage ontwikkeld voor het bestuur van het fonds, die periodiek inzicht geeft in de ontwikkeling van de risico's en de effectiviteit van de beheersmaatregelen per risicocategorie. De rapportage geeft het bestuur een meer integraal inzicht in de ontwikkeling van de risicobeheersing. Dit vergroot de mogelijkheden tot adequate risicosturing.
- Eind 2018 heeft het fonds een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA) uitgevoerd. Het fonds heeft hierbij zijn eigen SIRA verbeterd door de analyse meer fondsspecifiek te maken en een duidelijke scheiding aan te brengen tussen risico's en beheersmaatregelen van het fonds en van uitvoeringsorganisatie BSG.
- Het fonds beschikt sinds medio 2018 over een dashboard financiële risico's. Dit periodieke dashboard heeft met name een signaalfunctie. Die helpt het fonds bij het bewaken van het behalen van zijn financiële doelstellingen. Het dashboard maakt gebruik van ALM-data, bevat onder andere het VEV-model en toont scenario's voor bepaalde economische ontwikkelingen. Deze scenario's kan het bestuur op eigen verzoek (laten) uitwerken.
- De incidentenprocedure en –rapportage van het fonds is verder verbeterd. De aansluiting tussen de incidentenprocedure van het fonds en van uitvoeringsorganisatie BSG is versterkt. Het bestuur wordt hierdoor meer adequaat gerapporteerd over eventuele fouten en tekortkomingen in de (dagelijkse) uitvoering. Op basis van de incidentenrapportage is op onderdelen teruggekoppeld aan de uitvoeringsorganisatie waar verbetering noodzakelijk is.
- Naast de vele stappen die zijn gezet bij de ontwikkeling van rapportages en procedures is het bestuur in 2018 steeds alert en in control gebleven op de belangrijkste risico's voor het pensioenfonds.

Risicomanagement in 2019

Het IRM-jaarplan voor 2019 staat vooral in het teken van het expliciet (aantoonbaar) laten werken van het integraal risicomanagementsysteem inclusief de op grond van IORP II aangebrachte aanpassingen in de risicogovernance. Belangrijke onderwerpen zijn:

- Het ontwikkelen van een monitor voor het tijdig signaleren van relevante 'trends in pensioenland' en triggers die op grond van IORP II een Eigen risico beoordeling (ERB) afdwingen.
- Het ontwerpen en inrichten van een methodiek voor het uitvoeren van en rapporteren over een ERB.
- Het verder implementeren van de op grond van IORP II aangepaste risicogovernance met sleutelfunctiehouders en -vervullers.
- Het aanscherpen van het crisisplan en het uitvoeren van een crisisoefening met crisisteam.
- Het uitvoeren van 'deep dives' op het gebied van cybersecurity en uitbesteding.

8 TOEKOMSTVERWACHTING 2019

Het bestuur kijkt met vertrouwen naar de toekomst. Er zijn meerdere zaken die het komend jaar de aandacht vragen.

Onzekerheid geopolitiek

Onmiskenbaar is de onzekerheid in de wereld toegenomen. In 2019 zal dit niet anders zijn. In Europa trekt Brexit de aandacht. Het terugtreden uit de Europese Unie van het Verenigd Koninkrijk is slecht voor het vertrouwen. De handelsoorlog tussen de VS en China woekert verder. De internationale orde van vrede en stabiliteit staat onder druk. Onzekerheden kunnen grote gevolgen hebben voor de marktwaarde van het vermogen van het fonds, dat wereldwijd wordt belegd. De ontwikkeling van de rente blijft een vast aandachtspunt en zorg van alle pensioenfondsen.

Discussie pensioenstelsel

Nadat eind 2018 de onderhandelingen tussen kabinet en sociale partners vastliepen en minister Koolmees begin 2019 zelf voorstellen indiende voor een nieuw pensioenstelsel, kan het niet anders dan dat 2019 een belangrijk jaar wordt voor de vernieuwing van het pensioenstelsel. De hoofditems hierbij zijn de afschaffing van de doorsneepremie en de invoering van zogeheten individuele pensioenpotjes. Het bestuur bestudeert de implicaties van mogelijke invoering van deze zaken.

Verder uitwerken en bestendigen risicomanagement

Het risicomanagement moet nog meer geïntegreerd worden in de dagelijkse gang van bestuurszaken. Het risicoraamwerk, dat de afgelopen jaren veel energie heeft geleverd, staat er nu. Het gaat er nu om het goed te laten werken en bestendigen met rapportages, terugkoppeling en verbeteracties.

ESG-beleid

Op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen (ESG) heeft het bestuur het voornemen om in 2019 volgende stappen te zetten. Het uitgangspunt blijft dat de ESG-aanpak niet ten koste mag gaan van het rendement. Naast de reeds geïmplementeerde uitsluiting van de tabakssector zal het fonds verder werken aan de hand van thema's, zoals klimaatverandering. Hierbij kunnen risico's verminderd worden en kansen benut. Verder onderzoekt het fonds de mogelijkheden van engagement en screening van externe beheerders.

Vermogensbeheerkosten omlaag, onder meer door verlagen van aantal pools

Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid maakt het pensioenfonds gebruik van beleggingspools waarin het fonds samen met de andere KLM-fondsen per assetcategorie belegt. Het aantal pools is in de loop der tijd toegenomen. Het bestuur heeft de verwachting dat met het terugbrengen van het aantal pools de kosten van vermogensbeheer in 2019 omlaag kunnen worden gebracht. Hierover is het bestuur in gesprek met de uitvoeringsorganisatie.

Lagere kosten door vereenvoudiging regelingen

De pensioenregelingen van het pensioenfonds zijn op onderdelen complex. Deze complexiteit is kostbaar en vergroot de kans op fouten. Met gelet op de hoge kosten die aan complexiteit verbonden zijn, wil het bestuur in 2019 stappen zetten om de pensioenregelingen te vereenvoudigen. Het doel hiervan is een uitvoering die overzichtelijker en goedkoper is.

De kosten van regelgeving blijven een kostenopdrijvende factor. Een verlaging van het gehele kostenniveau is niet haalbaar. Het fonds focust daarom op een beperking van de stijging, door een steeds groter kostenbewustzijn. Het fonds blijft de kostenverhoging door het verdwijnen van de btw-vrijstelling van pensioenfondsen juridisch aanvechten.

Digitalisering

Het pensioenfonds zet onverminderd in op de implementatie van het digitaal communicatieplatform, inclusief de integratie van de basis- en nettoregeling.

9 ONTWIKKELINGEN NA BALANSDATUM

IORP II

In verband met de implementatie van IORP II heeft het bestuur in april 2019 de concrete inrichting van de sleutelfuncties bepaald. Sleutelfunctiehouders worden tijdig aan de toezichthouder voorgedragen ter toetsing.

10 VERSLAG VISITATIECOMMISSIE

De visitatiecommissie (VC) van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM houdt toezicht op het beleid van het bestuur en op de algemene gang van zaken in het fonds. De VC ziet in het bijzonder toe op een adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur.

De visitatie heeft gespreid over het jaar plaatsgevonden en had daarmee een continu karakter. Deze werkwijze maakt het mogelijk om eventuele bevindingen of aanbevelingen in een vroegtijdig stadium met het bestuur van het fonds te delen. Van tevoren heeft de VC bepaald welke thema's in dat jaar centraal staan, en heeft de aanpak in een visitatieplan verder uitgewerkt.

De visitatie 2018 is aan de hand van de volgende thema's uitgevoerd:

1. Opvolging van de aanbevelingen van de VC 2017;
2. Voorbereiding IORP II;
3. Beleggingen, specifieke relatie Belco en CBZ en verdiepingsslag beleggingen onder andere op ontwikkelingen ESG-beleid;
4. Implementatie AVG en compliance;
5. Governance;
6. Invulling aandeelhoudersrol.

Naast deze thema's, heeft de VC zich een beeld gevormd van de algemene gang van zaken bij het fonds. De beoordeling daarvan omvat de beheersing door het bestuur van de verschillende processen, de regievoering en het in control zijn. In dat kader heeft de VC adequate risicobeheersing als permanent aandachtspunt. Tot de algemene gang van zaken behoren ook eventuele actuele ontwikkelingen of dossiers en de wijze waarop het bestuur daarmee omgaat. Verder heeft de VC gekeken naar de manier waarop het bestuur de evenwichtige belangenafweging waarborgt en onderzocht de VC de opvolging van eerdere aanbevelingen.

Aan de hand van documentatie en gesprekken met bestuursleden en diverse andere betrokkenen bij het fonds heeft de VC een afgewogen beeld van het functioneren van het fonds opgebouwd. Op basis hiervan heeft de VC bevindingen en aanbevelingen geformuleerd, die hieronder samengevat worden weergegeven. Het volledige rapport van bevindingen is opvraagbaar bij het fonds.

Bevindingen en aanbevelingen

Evenwichtige belangenafweging

Het bestuur dient ervoor te zorgen dat in de besluitvorming de belangen van verschillende groepen op evenwichtige wijze worden meegenomen. De VC ziet dat het bestuur bij het nemen van beleidsbeslissingen steeds de belangen van de verschillende partijen op een evenwichtige wijze afweegt, wat ook terug te lezen is in de verslagen.

Opvolging aanbevelingen 2017

Onder meer via het register van aanbevelingen heeft de VC kennisgenomen van de opvolging van hun aanbevelingen en bevindingen over 2017. Het bestuur heeft de aanbevelingen adequaat opgepakt en heeft een eigen afweging gemaakt over de mate waarin de aanbeveling al dan niet opgevolgd wordt. De VC beoordeelt dit als positief.

Voorbereiding IORP II

Het fonds heeft zich in 2018 voorbereid op de inwerkingtreding van Institution for Occupational Retirement Provisions (IORP) II richtlijn en koos daarbij voor een projectmatige aanpak van de voorbereiding, samen met de uitvoerder. De verschillende oplossingsrichtingen voor invulling van sleutelfuncties zijn geïnventariseerd en zorgvuldig uitgewerkt. Het bestuur heeft met aandacht

> > > > >

kennisgenomen van de mogelijkheden en de pro's en contra's die daarbij horen en heeft op basis daarvan zijn voorkeuren bepaald. Gegeven het grote aantal bestuursleden dat in commissies actief is, heeft het fonds een voorkeur om de auditrol niet intern in te vullen, maar met duidelijke escalatielijnen buiten het bestuur te beleggen. De dialoog met de toezichthouder DNB hierover is proactief opgezocht.

Het beeld van de VC is dat de implementatie van IORP II gedegen plaatsgevonden heeft. Zonder de specifieke kenmerken van het fonds uit het oog te verliezen, is met zorg gekeken hoe de governance herijkt kan worden, zodat deze aansluit bij de eisen van de richtlijn. Daarbij heeft het fonds de ruimte gehouden voor eigen weloverwogen keuzes ten aanzien van de opzet, zodat deze vanuit het oogpunt van risicobeheersing efficiënt en effectief kan zijn. De VC signaleert net als het bestuur een tendens waarbij de complexiteit voor pensioenfondsen toeneemt doordat nieuwe functies en rollen gecreëerd moeten worden. De VC beveelt aan om de inrichting van een onafhankelijk bestuursbureau in de nabije toekomst bewust een plaats op de agenda te geven, temeer omdat een bestuursbureau in de toekomst de mogelijkheid biedt voor het inrichten van nieuwe functies en rollen.

Beleggingen

Relatie Belco en CBZ

Het Vliegend Fonds kent nu ongeveer twee jaar een specifieke commissie beleggingszaken (CBZ). Voorheen bestond alleen een beleggingsadviescommissie (Belco) die ten dienste stond van alle drie de KLM-fondsen. Reeds voor aanvang van het verslagjaar heeft de Belco het functioneren in de nieuwe situatie geëvalueerd. Naar aanleiding van de bevindingen heeft een werkgroep de alternatieven met betrekking tot de commissiestructuur in kaart gebracht. Eindresultaat is dat met het aanzoeken van twee onafhankelijke adviseurs externe expertise binnen de CBZ is opgenomen en de Belco opgehouden is te bestaan. De VC constateert dat de inrichting van het beleggingsproces, waarbij zowel een CBZ als een Belco bestond, de aandacht gekregen heeft die het verdiende. De opvolging van de evaluatie van de Belco heeft op deugdelijke wijze plaatsgevonden. De VC is van mening dat de gekozen oplossing recht doet aan de adequate inrichting van het beleggingsproces, waarbij de deskundigheid geborgd is.

ESG

De VC stelt vast dat het fonds bij investeringen in toenemende mate rekening houdt met milieu-, sociale en governanceaspecten. Gefaciliteerd door de uitvoerder, heeft het fonds zijn beleid op dit vlak nader bepaald. Het fonds hanteert daarbij een stap voor stap benadering in maatschappelijk verantwoord beleggen. Vermogensbeheerders worden gevraagd de PRI te ondertekenen. Op aandeelhoudersvergaderingen wordt het stemrecht van het fonds uitgeoefend en wordt aansluiting gezocht bij rechtszaken tegen ondernemingen die in overtreding zijn en aandeelhouderswaarde vernietigen. Het fonds had al geen beleggingen in ondernemingen betrokken bij de productie of distributie van wapens die volgens Nederlands recht verboden zijn. Daar zijn uitsluiting van de tabaksindustrie en ondernemingen die stelselmatig de Global Compact schenden bijgekomen. Ook worden geen nieuwe opdrachten gegeven aan vermogensbeheerders die de PRI niet ondertekend hebben. De VC is positief over de stappen die gezet zijn in het bepalen van ESG-beleid door het fonds en constateert dat het bestuur met toewijding werkt aan het verder ontwikkelen van beleid op dit gebied.

Implementatie AVG

Op 25 mei 2018 werd de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van toepassing. De interpretatie van de nieuwe wetgeving en de implementatie daarvan in de bedrijfsvoering is door het fonds in samenwerking met de uitvoeringsorganisatie ter hand genomen. De uitvoeringsorganisatie verwerkt immers namens het fonds de privacygevoelige informatie en het fonds dient zich er van te vergewissen dat de privacyregels worden nageleefd. De focus lag op bewustwording, beleid, aanpassing van processen en systemen binnen de uitvoeringsorganisatie en op de rapportage over de naleving van de regels aan het fonds.

> > > > >

De VC heeft de indruk dat een gedegen proces is doorlopen van opzet, bestaan en werking van het privacybeleid met aandacht voor passende organisatorische én technische maatregelen voor geautomatiseerde systemen. De gekozen insteek doet recht aan de wetgeving en stelt het fonds in staat de verantwoordelijkheid ten aanzien van de verwerking van persoonsgegevens te kunnen nemen. De VC onderschrijft de gedachte om een externe audit te laten uitvoeren als het systeem enige tijd operationeel is. Voorts acht de VC het van belang om 'privacy' als expliciet thema bij één bestuurslid te beleggen.

Governance

De beroepsgroep is nog steeds in staat om de bestuurszetels binnen de eigen geleding in te vullen, daarbij gesteund door de werkgever die meer tijd voor het bestuurslidmaatschap ter beschikking stelt. In de werkwijze komen gaandeweg de accenten anders te liggen. Details worden in toenemende mate bij bestuurlijke commissies belegd, waardoor het bestuur meer ruimte krijgt voor behandeling van grotere thema's. Er is oog voor de toenemende werkdruk en er wordt op structurele basis gekeken naar wenselijke verschuivingen in de werkverdeling om deze druk het hoofd te kunnen bieden. De periodieke evaluatie van het bestuursmodel alsmede het beoordelen van de wenselijkheid van een bestuursbureau dragen daaraan bij. Het governance-model als zodanig staat derhalve niet ter discussie, doch werd in het verslagjaar groen licht gegeven voor de inrichting van een RvT voor het fonds. De structuur van visitatie is met ingang van 1 januari 2019 beëindigd en leden voor een RvT zijn aangezocht. De VC ziet dat de toekomstbestendigheid van de bestuurlijke organisatie duidelijk onderwerp van aandacht is, zodat noodzakelijke veranderingen tijdig kunnen worden gedetecteerd. In dat proces ervaart de VC onvoldoende ruimte voor zorgvuldigheid ten opzichte van de huidige VC-leden. Hierover heeft intensief overleg tussen de besturen en de VC plaatsgevonden en er zijn afspraken gemaakt over de wijze waarop de inrichting van de RvT vormgegeven wordt.

Compliance

Op basis van de gesprekken die de VC heeft gevoerd en de documentatie waarvan kennisgenomen is, stelt de VC vast dat de invulling van de compliancerol toegenomen aandacht krijgt. De VC beoordeelt dat als positief. Vooralsnog is de rol van compliance officer belegd bij de onafhankelijk voorzitter van de KLM-fondsen. Zowel de mogelijkheid om voor de compliance officer van de KLM-fondsen ondersteuning te zoeken bij een externe partij als de variant waarbij de rol van compliance officer eveneens extern is belegd, wordt onderzocht.

De VC beveelt aan om bij de uiteindelijke besluitvorming mee te laten wegen in hoeverre de onafhankelijk voorzitter zijn rol als voorzitter daadwerkelijk in volstrekte onafhankelijkheid kan uitvoeren in een situatie waarin hij tevens compliance officer van het fonds is.

De (invulling van de) aandeelhoudersrol van het fonds

Het bestuur van het fonds is tevens aandeelhouder van BSG. De afgelopen periode heeft BSG de strategie voor de komende jaren ontwikkeld. Beeld van de VC is dat in deze hybride situatie door het fonds steeds bewust gekeken is wat zowel voor de aandeelhouder als de klant het beste is. Daarbij gaan het fonds en BSG op transparante wijze en met besef en respect voor ieders rol met elkaar om. De VC onderkent dat deze onderlinge wisselwerking van opdrachtgever en aandeelhouder van meerwaarde kan zijn.

Wel beveelt de VC aan om de ontwikkelingen in de markt in relatie tot de nieuwe producten waarop de groeistrategie van BSG is gebaseerd bewust te blijven monitoren.

Risicobeheersing

Geconstateerd wordt dat het bestuur in de afgelopen jaar verder gewerkt heeft aan de nadere invulling van het integraal risicomanagement. De VC heeft er vertrouwen in dat de opwaartse lijn gecontinueerd wordt en ondersteunt het voornemen om de focus de komende periode op de werking te leggen.

Alhoewel de uitbreiding van de bezetting bij de uitvoerder een goede stap voorwaarts is, vraagt de VC aandacht te blijven houden voor de capaciteit aldaar.

Ten slotte

Wij danken het bestuur en iedereen die in de vorm van informatieverschaffing, ondersteuning en gesprekken aan deze visitatie meegewerkt heeft, voor de plezierige manier waarop zij hun bijdrage hebben geleverd. De open sfeer in onze besprekingen met het bestuur hebben wij gewaardeerd. Graag sluiten wij af met het uitspreken van ons vertrouwen in de toekomst van het fonds en het functioneren met een raad van toezicht.

Amstelveen, maart 2019

P.D. Eenshuistra (voorzitter)

Q.G. Ligtenstein

R.L.S. Verjans

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft met waardering kennisgenomen van het rapport van de visitatiecommissie. Het bestuur zal de door de visitatiecommissie benoemde thema's en aanbevelingen met een positieve grondhouding bezien. Het bestuur bedankt de leden van de visitatiecommissie voor de samenwerking in de afgelopen jaren.

11 VERSLAG VERANTWOORDINGSORGAAN

Het verantwoordingsorgaan heeft tot taak een oordeel te geven over het door het bestuur in 2018 gevoerde beleid en de beleidskeuzes voor de toekomst. Het verantwoordingsorgaan (VO) heeft hiertoe kennisgenomen van beleidsstukken en rapportages die noodzakelijk zijn voor de uitvoering van zijn taken. Het VO heeft dit verslagjaar vijfmaal vergaderd en drie opleidingssessies gevolgd, alsmede twee dialogen met het bestuur gevoerd. Het VO heeft ook gesprekken gevoerd met de visitatiecommissie (VC). De VC heeft haar rapport van bevindingen over 2018 toegelicht en verantwoord aan het VO. Het VO heeft aan de raad van toezicht (RvT) gevraagd om de bevindingen van de VC te betrekken in de werkzaamheden van de RvT.

Algemene beschouwing op enige hoofdpunten van het beleid

Een algemeen beeld over 2018 is dat het bestuur veel aandacht heeft moeten geven aan governance en inrichting van de fondsorganisatie. Dit is vooral veroorzaakt door nieuwe regelgeving zoals IORP II en de verplichting een RvT in te stellen. Het bestuur heeft terecht onderkend dat de 'core business' van het pensioenfonds (goed beleggen, pensioenen administreren en uitbetalen, risicobeheersing) bij alle organisatorische aanpassingen volledige aandacht moet blijven krijgen. De wenselijkheid om tot reductie van de complexiteit van de pensioenregeling te komen, is daarbij een belangrijke doelstelling voor de komende tijd, mede gelet op de structureel stijgende kosten.

Het rendement van de beleggingsportefeuille over 2018 was teleurstellend. Een zorgpunt van het VO is dat actief beheer geen zichtbare meerwaarde oplevert. De externe fondsmanagers zullen veel meer de eis van rendement – ten behoeve van alle stakeholders in het pensioenfonds – moeten gaan voelen. De nieuwe opzet van de beleggingscommissie werkt goed vanuit het oogpunt van countervailing power richting de fiduciair. Een zorg van het VO is dat er voor gewaakt moet worden dat steeds dezelfde bestuursleden betrokken zijn bij de beleidsvoorbereiding van beleggingsonderwerpen en besluiten op het terrein van ALM. Inbreng van externe expertise hierbij is essentieel. Het bestuur is nog doende tot een nieuwe ALM-studie te komen.

Voor wat betreft het risicomanagement begint de eerder gekozen opzet van de rapportages tastbare resultaten op te leveren. Het bestuur is doende met de opvolging van het eerdere DNB-onderzoek naar bestuurseffectiviteit. Het VO heeft meerdere keren met het bestuur gesproken over de voortgang hiervan.

Voor de benoeming van de leden van de RvT is het de taak van het VO een bindend advies uit te brengen. Het VO heeft in 2018 zijn door de wet voorgeschreven rol kunnen vervullen. In een goede afstemming met het bestuur is ruim voldaan aan de regels op dit punt en is een RvT geformeerd met deskundige leden die elkaar goed aanvullen.

De tijdsbesteding die nodig is voor een gedegen pensioenfondsbestuur is wederom aanzienlijk gestegen. Per 1 oktober 2019 gaat een nieuwe zittingstermijn in en zullen enige belangrijke mutaties in de samenstelling van het bestuur plaatsvinden, gevoegd bij het toegenomen tijdsbeslag is dit een belangrijk governance- en continuïteitsrisico.

Dit oordeel van het VO heeft betrekking op alle hoofdonderdelen binnen het pensioenfonds. In de tekst hierna wordt het zwaartepunt gelegd bij de drie speerpunten die het VO voor dit jaar heeft gekozen, namelijk evenwichtige belangenbehartiging, communicatie en IORP II.

Evenwichtige belangenbehartiging

Per 1 januari 2018 is de financiering van de pensioenregeling ingrijpend veranderd. Dit houdt een risicoverschuiving in richting deelnemers en pensioengerechtigden en dat blijft een aandachtspunt bij de beoordeling van evenwichtige belangenbehartiging. In de praktijk van de bestuursvergaderingen is het van belang dat alle stakeholders inbreng kunnen geven en gehoord kunnen worden. Het VO ziet dat het bestuur zich bewust is van dit aspect van bestuurseffectiviteit. Het VO zal hier nauwlettend op blijven toezien.

Communicatie

In het afgelopen jaar heeft het VO meerdere malen met het bestuur gesproken over de communicatie rond het nabestaandenpensioen en de positie van de achterblijvende partner. Het VO heeft hierover ook een brief aan het bestuur gestuurd. Het bestuur heeft hierop gereageerd en in de uitvoering de optie toegevoegd dat er 'voor gezien' wordt getekend door de partner. De verandering van opbouw-nabestaandenpensioen naar nabestaandenpensioen op risicobasis is een wezenlijke wijziging, ook in (veelal impliciete) verwachtingspatronen van deelnemers die 'volledige verzorging' via opbouw-nabestaandenpensioen gewend waren.

Ook voor de nettopensioenregeling vindt het VO goede communicatie cruciaal. Het bestuur heeft een advies van het VO over het moment van communiceren van de risicohouding in deze regeling overgenomen. Eerst heeft een modelvalidatie door een externe deskundige partij plaatsgevonden voordat via de pensioenplanner de gevolgen van de risicohouding aan deelnemers wordt gecommuniceerd. Het VO volgt met zorg de ontwikkelingen rond de URM. Het pensioenfonds is wettelijk gehouden deze nieuwe methodiek te volgen, maar het is nog zeer de vraag of individuele deelnemers hier echt wat aan zullen hebben.

IORP II

Op grond van IORP II heeft het bestuur de drie sleutelfuncties ingevuld. Per functie wordt onderscheid gemaakt tussen de houder (de verantwoordelijke) en de personen die de uitvoering verzorgen.

Voor 13 januari 2019 heeft het bestuur het VO met een onderbouwd beleidsdocument op de hoogte gebracht van de keuzes die het bestuur hierin heeft gemaakt. Deze keuzes raken de gehele fondsorganisatie. De invulling van de sleutelfunctiehouder audit en de wijze waarop deze uitgevoerd wordt vergde enige nadere afstemming met DNB. Over het geheel genomen heeft het bestuur – gegeven de wettelijke regels – een adequate invulling van de IORP-regels weten te bereiken.

Het VO volgt thans hoe de dagelijkse fondspraktijk verandert en hoe andere aspecten van IORP II, zoals de eisen ten aanzien van ESG en de eigen risicobeoordeling, in de praktijk gaan werken. Waar nu nog gewerkt wordt met commissies waarin in voorkomende gevallen alle bestuursleden participeren, kan dat onder IORP-regels niet meer. Het VO heeft vastgesteld dat het bestuur medio volgend jaar een evaluatie zal doen. Een zorgpunt in het algemeen van het VO is dat met IORP II en de andere wetgeving de kosten omhoog gaan en dat er – zeker gelet op de stapeling met alle andere wettelijke eisen – wel grenzen bereikt lijken te zijn aan de proportionaliteit.

Oordeel

Op basis van de verstrekte informatie komt het verantwoordingsorgaan tot een positief oordeel over de wijze waarop het bestuur heeft gehandeld. Het bestuur heeft in voldoende mate op een evenwichtige wijze gehandeld in het belang van de belanghebbenden.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft in de gezamenlijke vergadering met het verantwoordingsorgaan van 29 mei 2019 het verslag en het oordeel met de leden van het verantwoordingsorgaan besproken. Het bestuur dankt het verantwoordingsorgaan voor zijn oordeel over het door het bestuur gevoerde beleid en zal de beleidsaanbevelingen in het verslag ter harte nemen.

JAAARREKENING 2018

BALANS PER 31 DECEMBER

(na resultaatbestemming, bedragen in miljoenen euro's)

	2018	2017
Activa		
Beleggingen voor risico pensioenfond		
• Vastgoed (1)	1.326,7	1.297,6
• Aandelen (2)	2.393,8	2.644,1
• Vastrentende waarden (3)	4.987,0	4.611,1
• Derivaten (4)	46,7	221,7
Totaal beleggingen voor risico pensioenfond	8.754,2	8.774,5
Beleggingen voor risico deelnemers (5)	57,7	46,6
Deelnemingen (6)	6,5	6,1
Vorderingen en overlopende activa (7)	22,9	4,9
Liquide middelen (8)	3,5	121,1
Totaal activa	8.844,8	8.953,2
Passiva		
Stichtingskapitaal en reserves (9)		
• Bestemmingsreserves	202,7	94,1
• Overige reserves	1.547,6	2.008,1
Totaal stichtingskapitaal en reserves	1.750,3	2.102,2
Technische voorzieningen		
• Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfond (10)	6.884,2	6.764,6
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (11)	57,7	46,6
Derivaten (4)	145,5	6,3
Schulden en overlopende passiva (12)	7,1	33,5
Totaal passiva	8.844,8	8.953,2

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 68 tot en met 79.

REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

	2018	2017
Baten en lasten pensioenactiviteiten		
Premies voor risico pensioenfonds (13)	175,1	61,4
Premies voor risico deelnemers (14)	14,1	13,1
Waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds (15)	0,4	0,2
Waardeoverdrachten voor risico deelnemers (16)	-0,1	-0,2
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
• Pensioenopbouw (17)	-58,2	-62,7
• Indexering (18)	-67,9	-26,9
• Rentetoevoeging (19)	17,4	15,0
• Wijziging rekenrente (20)	-265,1	85,7
• Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten (21)	212,1	208,7
• Pensioenrechten waardeoverdrachten, per saldo (22)	-0,5	-0,2
• Wijziging actuariële grondslagen (23)	49,8	-14,0
• Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen (24)	-7,2	1,1
Totaal mutatie voorziening pensioenverplichtingen risico pensioenfonds	-119,6	206,7
Pensioenuitkeringen voor risico pensioenfonds (25)	-210,7	-207,7
Pensioenuitkeringen voor risico deelnemers (26)	-0,1	-
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers (27)	-11,1	-14,2
Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfonds (28)	-3,2	-4,6
Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers (29)	-0,1	-0,1
Totaal baten en lasten pensioenactiviteiten	-155,3	54,6
Baten en lasten beleggingsactiviteiten		
Directe beleggingsopbrengsten (30)	4,9	6,8
Indirecte beleggingsopbrengsten (30)	-191,7	570,8
Kosten van vermogensbeheer (30)	-9,0	-6,6
Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten (31)	1,7	1,7
Totaal beleggingsresultaat voor risico pensioenfonds	-194,1	572,7
Totaal beleggingsresultaat voor risico deelnemers (32)	-2,5	1,5
Totaal baten en lasten beleggingsactiviteiten	-196,6	574,2
Resultaat	-351,9	628,8

De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op pagina 94 tot en met 103.

KASSTROOMOVERZICHT

(bedragen in miljoenen euro's)

	2018	2017
Kasstroom uit pensioenactiviteiten		
Ontvangen premies voor risico pensioenfondsen	148,9	180,4
Ontvangen premies voor risico deelnemers	14,1	13,1
Ontvangen waardeoverdrachten voor risico pensioenfondsen	0,4	0,2
Betaalde waardeoverdrachten voor risico deelnemers	-0,1	-0,1
Betaalde pensioenuitkeringen voor risico pensioenfondsen	-210,6	-207,5
Betaalde pensioenuitkeringen voor risico deelnemers	-0,1	-
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfondsen	-4,4	-4,5
Betaalde pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	-0,2	-0,1
Totaal kasstroom uit pensioenactiviteiten	-52,0	-18,5
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten		
Verkopen beleggingen voor risico pensioenfondsen	801,0	818,7
Verkopen beleggingen voor risico deelnemers	2,0	10,0
Directe beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen	5,2	7,2
Aankopen beleggingen voor risico pensioenfondsen	-854,0	-636,2
Aankopen beleggingen voor risico deelnemers	-15,6	-22,6
Verkopen en afwikkeling derivaten voor risico pensioenfondsen	2,1	-26,2
Mutatie tegoeden en schulden kredietinstellingen	1,4	-6,4
Betaalde kosten van vermogensbeheer voor risico pensioenfondsen	-9,0	-7,3
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten voor risico pensioenfondsen	1,3	1,3
Overige mutaties uit beleggingsactiviteiten voor risico deelnemers	-	-0,1
Totaal kasstroom uit beleggingsactiviteiten	-65,6	138,4
Mutatie liquide middelen	-117,6	119,9

TOELICHTING ALGEMEEN

Activiteiten

Het doel van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM, statutair gevestigd in Amstelveen en kantoorhoudend aan de Professor E.M. Meijerslaan 1 in Amstelveen (hierna: het pensioenfonds), is het verstrekken van pensioenuitkeringen aan werknemers en oud-werknemers van KLM die behoren tot de groep vliegers, de groep assistent-pursers, pursers en senior pursers die tot het zogeheten Kerncorps Cabinepersoneel behoren en de groep voormalige boordwerktuigkundigen en radiotelegrafisten. Het pensioenfonds is als ondernemingspensioenfonds ingeschreven in het Handelsregister van de Kamer van Koophandel onder nummer 41199000.

Pensioenregeling

De pensioenregeling bestaat uit de basispensioenregeling en de nettopensioenregeling.

Basispensioenregeling

De basispensioenregeling geldt voor alle deelnemers en omvat ouderdomspensioen, AOW-hiaatcompensatie, nabestaandenpensioen, wezenpensioen en invaliditeitspensioen.

Ouderdomspensioen

De pensioenregeling is een geïndexeerde middelloonregeling. Het ouderdomspensioen gaat voor de vliegers standaard in op 58-jarige leeftijd en voor de pursers, die deelnemer zijn van het pensioenfonds, standaard op 56-jarige leeftijd. De deelnemers kunnen binnen bepaalde grenzen het tijdstip kiezen waarop zij met pensioen gaan en wel op zijn vroegst op de leeftijd van 50 jaar. Op basis van de regeling verminderde productie vanaf de leeftijd van 42 jaar kunnen de vliegers uiterlijk op de leeftijd van 62 jaar met pensioen gaan. De pursers gaan uiterlijk met pensioen bij het bereiken van de AOW-gerechtigde leeftijd. Het ouderdomspensioen per deelnemersjaar bedroeg voor de vliegers tot 1 juli 2018 1,05% en bedraagt vanaf 1 juli 2018 1,08% van de pensioengrondslag. Voor de pursers, die deelnemer zijn van het pensioenfonds, bedroeg het ouderdomspensioen per deelnemersjaar tot 1 juli 2018 0,96% en bedraagt vanaf 1 juli 2018 0,99% van de pensioengrondslag. De maximale pensioengrondslag voor 2018 bedraagt het fiscaal gemaximeerde pensioengevend salaris van EUR 105.075 verminderd met de franchise.

AOW-hiaatcompensatie

De overheid heeft in 2012 de AOW-gerechtigde leeftijd gefaseerd verhoogd. Deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden die na 1 april 2012 de leeftijd van 65 jaar bereiken, hebben recht op een compensatie in verband met het AOW-hiaat dat hierdoor ontstaat. De compensatie wordt verstrekt vanaf de eerste dag van de maand waarin de 65-jarige leeftijd wordt bereikt tot de AOW-gerechtigde leeftijd op basis van het pensioenreglement (uiterlijk tot de leeftijd van 71 jaar en zes maanden).

De AOW-hiaatcompensatie bestaat uit twee delen: een compensatie voor de gederfde AOW-uitkering op basis van de AOW voor ongehuwden en een compensatie voor het verschil in belastingheffing vóór en na de AOW-ingangsdatum. De hoogte van de AOW-hiaatcompensatie is afhankelijk van de diensttijd tot uiterlijk 1 januari 2016. In geval van samenloop van AOW-hiaatcompensatie en AOW-uitkering van de overheid, vindt verrekening plaats.

Nabestaandenpensioen

Nabestaandenpensioen is bestemd voor de nagelaten partner van een overleden deelnemer. Het nabestaandenpensioen is verzekerd op risicobasis. Bij overlijden van de deelnemer vóór de standaardpensioendatum wordt een nabestaandenpensioen toegekend gelijk aan 1,313% van de in enig jaar geldende (gemaximeerde) pensioengrondslag.

> > > > >

Aan de nagelaten partner kan tijdelijk ook een nabestaandenoverbruggingspensioen worden uitgekeerd. Het nabestaandenoverbruggingspensioen eindigt op de eerste dag van de maand waarin de nagelaten partner de 65-jarige leeftijd bereikt. Indien het nabestaandenoverbruggingspensioen op of na 1 april 2012 is ingegaan, eindigt het pensioen op de leeftijd van 71 jaar en zes maanden, maar uiterlijk op de eerdere AOW-ingangsdatum van de nagelaten partner. Indien het pensioen vóór 1 april 2012 is ingegaan, bestaat ook recht op AOW-hiaatcompensatie. Deze AOW-hiaatcompensatie bedraagt 70% van de hiervoor beschreven AOW-hiaatcompensatie.

Wezenpensioen

Wezenpensioen wordt uitgekeerd aan kinderen tot de 18-jarige leeftijd of, bij het volgen van een voltijdse beroepsopleiding of universitaire studie, uiterlijk tot de 27-jarige leeftijd. Het wezenpensioen bedraagt voor elk gerechtigd kind 20% van het tot 1 januari 2015 opgebouwde ouderdomspensioen en vanaf deze datum 0,263% van de in enig jaar geldende (gemaximeerde) pensioengrondslag. Het wezenpensioen wordt aangevuld met een jaarlijks vast bedrag nabestaandenoverbruggingspensioen voor wezen.

Invaliditeitspensioen

Invaliditeitspensioen gaat in op de dag waarop de loondoorbetaling bij ziekte volgens artikel 629 Boek 7 van het Burgerlijk Wetboek is geëindigd en wordt uitgekeerd zolang de arbeidsongeschiktheid duurt. De uitkering loopt uiterlijk door tot de dag waarop de deelnemer ouderdomspensioen ontvangt.

Daarnaast hebben vliegers die hun productie verminderen de mogelijkheid hun invaliditeitspensioen te verhogen. De deelnemer betaalt hiervoor een aanvullende premie.

Nettopensioenregeling

De nettopensioenregeling is ingevoerd per 1 januari 2015 naar aanleiding van de fiscale maximering van het pensioengevend salaris in de basispensioenregeling. Het maximum pensioengevend salaris bedraagt per 1 januari 2018 EUR 105.075. Deelname aan deze regeling is op vrijwillige basis. De ingeleide premies zijn fiscaal niet aftrekbaar. Over de pensioenuitkeringen in de toekomst wordt geen loonheffing ingehouden c.q. is geen inkomstenbelasting verschuldigd.

De nettopensioenregeling is gedeeltelijk een beschikbare-premieregeling. De hoogte van de premie bedraagt, afhankelijk van de keuze van de deelnemer, het nettobedrag van de premievrijval die de deelnemer ontvangt van KLM in verband met de verlaging van het percentage pensioenopbouw en de maximering van het pensioengevend salaris in de basispensioenregeling of het (hogere) bedrag van de fiscaal maximale premie. De fiscaal maximale premie is afhankelijk van de hoogte van het pensioengevend salaris en is gebaseerd op een leeftijdsafhankelijke staffel. De fiscaal maximale premie wordt vastgesteld op basis van een rekenrente van 3,0%. De premies (onder aftrek van kosten en risicopremie overlijden) worden belegd in aandelenbeleggingsfondsen en obligatiebeleggingsfondsen volgens het zogenoemde life-cycle-principe. Hierbij wordt bij het naderen van de pensioendatum een steeds groter deel van de premie belegd in obligaties en wordt een deel van de aandelenbeleggingen vervuïld voor obligatiebeleggingen. In afwijking van de standaard beleggingsmix kan worden gekozen voor ofwel een meer offensieve ofwel een meer defensieve beleggingsmix. Voor het opgebouwde pensioenkapitaal geldt een vrijstelling voor de inkomstenbelasting (box 3).

De deelnemer kiest 10 jaar vóór pensioendatum of het opgebouwde pensioenkapitaal bij pensionering wordt aangewend voor een variabele uitkering netto-ouderdomspensioen (en eventueel nabestaandenpensioen) van het pensioenfonds of een vaste uitkering van een verzekeraar naar keuze. De beleggingsmix wordt afgestemd op de keuze voor een variabele uitkering of een vaste uitkering. Bij pensionering kan de deelnemer de eerder gemaakte keuze nog herzien.

De variabele uitkering wordt jaarlijks aangepast, onder andere op basis van het in het voorgaande jaar behaalde beleggingsrendement, de ontwikkeling van de rentetermijnstructuur DNB en de ontwikkeling van de levensverwachting van de collectiviteit waarvan de deelnemer deel uitmaakt. De hoogte van het

> > > > >

nettopensioen dat wordt ingekocht bij een verzekeraar is niet alleen afhankelijk van het behaalde rendement op de beleggingen, maar ook van de marktrente op pensioendatum.

De nettopensioenregeling is gedeeltelijk ook een risicoverzekering, namelijk voor het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum. Hiervoor wordt een risicopremie betaald, die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd van de deelnemer. Bij overlijden worden een nabestaandenpensioen en een wezenpensioen toegekend gelijk aan 0,907% respectievelijk 0,308% van het gemiddeld verdiende salaris boven het fiscaal gemaximeerde pensioengevend salaris in de basispensioenregeling van EUR 105.075. De op deze wijze vastgestelde uitkeringen worden vermenigvuldigd met de wettelijk voorgeschreven zogenaamde nettofactor van 0,4805. Het nabestaandenpensioen en wezenpensioen worden vastgesteld in de veronderstelling dat de deelnemer tot de pensioendatum zou hebben deelgenomen.

Indexering

Het pensioenfonds streeft ernaar de opgebouwde en ingegane pensioenen jaarlijks per 1 januari aan te passen aan de ontwikkeling van het loonindexcijfer zoals gepubliceerd door het CBS.

Het pensioenfonds financiert de toekomstige verhogingen van de pensioenen uit de reserves. De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Dit betekent dat geen recht op indexering bestaat en dat het niet zeker is of en in hoeverre in de toekomst indexering kan plaatsvinden.

Het bestuur besluit jaarlijks over de toekenning van indexering. Bij de besluitvorming wordt uitgegaan van de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds ultimo november van het voorafgaande jaar. Bij een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen indexering toegekend. Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan 110% wordt in beginsel indexering toegekend, maar de indexering wordt op een zodanig niveau vastgesteld dat deze naar verwachting in de toekomst kan worden gecontinueerd. Hierbij wordt rekening gehouden met de wettelijk voorgeschreven parameters.

Indien gegeven de beleidsdekkinggraad geen (volledige) indexering kan worden verleend, kan voor een afgebakende groep deelnemers, gewezen deelnemers, andere aanspraakgerechtigden en pensioengerechtigden voor een periode van 10 jaar, dat wil zeggen tot en met uiterlijk 1 januari 2028, de indexering worden gefinancierd vanuit het toeslagendepot voor zover de middelen in het toeslagendepot hiervoor toereikend zijn. De onttrekkingen aan het depot zijn gelijk aan de op het moment van besluitvorming vastgestelde vermeerdering van de technische voorziening als gevolg van de aanpassing die niet kan worden gefinancierd uit de reguliere beschikbare middelen van het pensioenfonds.

Er wordt geen indexatie uit de reserve toeslagendepot verleend indien het pensioenfonds gezien de beleidsdekkingsgraad niet voldoet aan de wettelijk gestelde eisen ten aanzien van het minimaal vereist eigen vermogen.

De financiering van de indexering van ingegane nettopensioenen uit de overlijdensrisicoverzekering vindt plaats vanuit de afzonderlijk vastgestelde reserve voor de nettopensioenregeling en rekening houdend met de eveneens afzonderlijk berekende beleidsdekkingsgraad voor de nettopensioenregeling. De toe te kennen indexering van ingegane nettopensioenen wordt op deze wijze separaat vastgesteld.

Een achterstand in de indexering kan onder voorwaarden worden ingehaald. Voorwaarden zijn dat de beleidsdekkingsgraad hoger is dan de met het (strategisch) vereist eigen vermogen overeenkomende nominale dekkingsgraad en de indexering naar verwachting ook in de toekomst kan worden toegekend. In enig jaar kan maximaal een vijfde deel van het bedrag dat beschikbaar is voor inhaalindexering hiervoor worden aangewend.

> > > > >

Voor de opgebouwde pensioenen tot 1 januari 2007 van alle (actieve en gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden tot de leeftijd van 65 jaar geldt een onvoorwaardelijke jaarlijkse indexering van maximaal 2,5%. Indien de verandering van het loonindexcijfer uitkomt boven 2,5%, heeft de indexering voor het meerdere een voorwaardelijk karakter. De onvoorwaardelijke indexering van het nabestaandenpensioen tot maximaal 2,5% wordt toegepast tot de dag waarop de overleden voormalig deelnemer 65 jaar zou zijn geworden.

Indexering van de pensioenen van pensioengerechtigden ouder dan 65 jaar en de vanaf 1 januari 2007 opgebouwde pensioenen onder de basispensioenregeling is tot de verandering van het loonindexcijfer onvoorwaardelijk indien en voor zover deze indexering kan worden gefinancierd uit het bedrag van de vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen die is bedoeld voor de financiering van de onvoorwaardelijke indexering van opgebouwde pensioenen tot 1 januari 2007, indien en voor zover deze onvoorwaardelijke indexering lager is dan 2,5%.

Een klein deel van de ingegane en premievrije pensioenen wordt (voorwaardelijk) geïndexeerd met het verschil tussen het tienjaars gewogen gemiddelde totaalrendement op de beleggingen en een rekenrente van 4,0%.

Jaarlijks vindt een aanpassing van de variabele uitkering voortkomend uit de nettopensioenregeling plaats. Het pensioenfonds stelt jaarlijks de som van het in het afgelopen jaar in de collectiviteitskring behaalde resultaat vast met betrekking tot het beleggingsrendement, het effect van de wijziging van de marktrente op de verplichtingen van het pensioenfonds, het sterfteresultaat en de ontwikkeling van de levensverwachting (langlevensrisico). Ingaande 1 juli van het daaropvolgende jaar wordt dit resultaat toegepast op de variabele uitkering, waarbij een evenredige verdeling plaatsvindt van het bedoelde resultaat gedurende de drie daaropvolgende jaren. In de variabele uitkering wordt tevens een vaste daling van 1% verwerkt. Bij de omzetting van het pensioenkapitaal in een variabele uitkering wordt rekening gehouden met deze vaste periodieke daling.

Financiering en premie

Met ingang van 1 januari 2018 wordt de financiering gebaseerd op het zogenaamde Collective Defined Contribution systeem (CDC). Dit betekent dat voor een langere periode een vaste premiemethodiek wordt toegepast, waarmee de overschotten- en tekortenregeling is vervallen.

Jaarlijks wordt een normpremie vastgesteld die benodigd is voor de pensioenopbouw onder de basispensioenregeling en de instandhouding van het vereist eigen vermogen, verhoogd met een risicopremie voor overlijden en invaliditeit en kostenopslagen. De premiestelling is gebaseerd op een vaste rekenrente van 2,0%. Indien de aldus berekende normpremie lager is dan de kostendekkende premie overeenkomstig artikel 128 lid 1 van de Pensioenwet, wordt niet de normpremie, maar de kostendekkende premie in rekening gebracht. Voor 2018 ligt de kostendekkende premie boven het niveau van de normpremie. Tot 1 januari 2018 werd de normpremie getoetst aan de gedempt kostendekkende premie. In 2017 lag de normpremie boven het niveau van de gedempt kostendekkende premie.

De premie inclusief kostenopslagen, maar exclusief een opslag voor termijnbetaling, bedraagt voor het eerste halfjaar 2018 19,7% en het tweede halfjaar 2018 20,1% (2017: eerste halfjaar 17,3% en tweede halfjaar 15,6%) van de premiegrondslag voor de basispensioenregeling.

Indien de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds lager is dan de dekkingsgraad volgens de in de Pensioenwet vastgelegde solvabiliteitseisen, wordt een herstelplan opgesteld en bij DNB ingediend. In het herstelplan wordt uitgewerkt hoe binnen de daartoe in de Pensioenwet gestelde termijn van 10 jaar de dekkingsgraad weer op het vereiste niveau kan worden gebracht.

Nettopensioenregeling

Deelnemers aan de nettopensioenregeling betalen een premie die afhankelijk is van de hoogte van het pensioengevend salaris en de leeftijd. De premie is gelijk aan de fiscaal maximale premie, die is gebaseerd op een rekenrente van 3,0%. De premie bedraagt 4,4% (2017: 4,6%) van het pensioengevend salaris boven EUR 105.075 (2017: EUR 103.317) voor een 20-jarige deelnemer en loopt op tot 13,5% (2017: 14,1%) voor een 61-jarige deelnemer.

Indien sprake is van risicodekking bij overlijden, is hierin de verschuldigde risicopremie begrepen. De premie wordt verhoogd met een kostenopslag.

Grondslagen voor de financiële verslaggeving

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9, Boek 2 van het Burgerlijk Wetboek en in overeenstemming met de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfondsen (RJ 610).

De jaarrekening is opgesteld uitgaande van de continuïteitsveronderstelling, dat wil zeggen de veronderstelling dat de continuïteit gewaarborgd is en de activiteiten in de afzienbare toekomst zullen worden voortgezet.

Deze jaarrekening heeft betrekking op het verslagjaar 2018, dat is geëindigd op 31 december 2018.

De bedragen in de jaarrekening luiden in euro's.

Schattingen en veronderstellingen

Bij het opstellen van de jaarrekening is het maken van schattingen en veronderstellingen noodzakelijk. De schattingen en veronderstellingen hebben invloed op de toepassing van grondslagen en de waardering van activa en verplichtingen. De schattingen en daaraan ten grondslag liggende veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. Vooral de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen en (in mindere mate) de waardering van de beleggingen zijn gebaseerd op schattingen en veronderstellingen. De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Ten behoeve van de oordeelsvorming en het maken van schattingen wordt gebruikgemaakt van externe deskundigen. De aard van oordelen en schattingen en de onderliggende veronderstellingen is, voor zover noodzakelijk geacht voor het vereiste inzicht in het vermogen, vermeld in de toelichting bij de jaarrekening. Herzieningen van schattingen worden verwerkt in de periode waarin de schatting wordt herzien. Een herziening van een schatting heeft dikwijls ook gevolgen voor waardering en resultaatbepaling in toekomstige perioden.

Verwerking

De belangrijkste activa en verplichtingen van het pensioenfonds zijn respectievelijk de beleggingen en de pensioenverplichtingen. De beleggingen bestaan volledig uit financiële activa en derivaten. Deze worden in de balans opgenomen respectievelijk van de balans verwijderd op transactiedatum (datum van koop of verkoop). Dit is het moment waarop de toekomstige economische voordelen en de risico's verbonden aan het financiële instrument worden overgedragen. Pensioenverplichtingen worden in de balans opgenomen op het moment van toekenning of overdracht van de pensioenrechten. Zij worden van de balans verwijderd op het moment van uitkering of overdracht van de pensioenrechten.

Saldering

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd en als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Presentatie beleggingen en beleggingsopbrengsten

De beleggingen bestaan nagenoeg geheel uit participaties in beleggingsinstellingen, voor het merendeel Blue Sky beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben de vorm van een besloten fonds voor gemene rekening. De participaties worden in de balans gerubriceerd conform de aard van de onderliggende beleggingen van de beleggingsfondsen. Waardeveranderingen van de participaties worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder indirecte beleggingsopbrengsten. Zij bestaan uit de directe en indirecte opbrengsten van de onderliggende beleggingen en de kosten van vermogensbeheer die ten laste van het beleggingsfonds komen. Door beleggingsfondsen uitgekeerde dividenden worden gepresenteerd onder directe beleggingsopbrengsten.

Waardering beleggingen

Participaties in beleggingsinstellingen worden op het moment van verkrijging gewaardeerd tegen de verkrijgingsprijs, dat wil zeggen inclusief een eventuele toetreedvergoeding. Vervolgens worden de participaties gewaardeerd tegen de berekende intrinsieke waarde of de meest recent beschikbare intrinsieke waarde. De intrinsieke waarde wordt vastgesteld op basis van de marktwaaarde van de onderliggende activa en verplichtingen. Dit is het bedrag waarvoor een actief of een verplichting kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde, tot een transactie bereid zijnde partijen die onafhankelijk zijn. De marktwaaarde is gebaseerd op actuele marktprijzen, tenzij anders vermeld.

Waardeveranderingen beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen, inclusief derivaten. Alle waardeveranderingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als opbrengst beleggingen direct in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de intrinsieke waarde van de participaties in de beleggingsfondsen. Transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum. Valutakoersverschillen bij de omrekening van activa en verplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen onder de post waarop de activa en verplichtingen betrekking hebben.

De koers op balansdatum van de euro ten opzichte van de belangrijkste valuta's is:

	2018	2017	2016
Amerikaanse dollar	1,1431	1,2008	1,0548
Canadese dollar	1,5613	1,5045	1,4145
Australische dollar	1,6238	1,5352	1,4566
Japanse yen	125,4207	135,2700	123,0210
Britse pond	0,8975	0,8876	0,8536
Zwitserse frank	1,1269	1,1701	1,0720
Zweedse kroon	10,1350	9,8315	9,5820

Grondslagen voor de waardering van activa en passiva

Vastgoed

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen van vastgoedfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Onderliggende beleggingen in niet-beursgenoteerde participaties worden gewaardeerd tegen de intrinsieke waarde, gebaseerd op de marktwaarde van het onderliggende vastgoed. De marktwaarde van het onderliggende vastgoed is de geschatte waarde bij onderhandse verkoop in verhuurde staat. Directe vastgoedbeleggingen van vastgoedfondsen waarin rechtstreeks wordt geparticipeerd, worden op dezelfde wijze gewaardeerd. De onderliggende vastgoedobjecten worden periodiek getaxeerd door onafhankelijke taxateurs.

Aandelen

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde aandelen en converteerbare obligaties van aandelenfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum. Indien de koersvorming van beursgenoteerde aandelen niet representatief is, wordt de marktwaarde getaxeerd. De taxatie is gebaseerd op recente marktinformatie. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) wordt getaxeerd door de externe managers op basis van richtlijnen die algemeen worden toegepast in de private equity en venture capital branche.

Vastrentende waarden

De marktwaarde van onderliggende beursgenoteerde vastrentende waarden van beleggingsfondsen is gebaseerd op de beurskoers per balansdatum, verhoogd met de lopende rente. De marktwaarde van onderliggende niet-beursgenoteerde vastrentende beleggingen wordt bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging. De marktwaarde van directe vastrentende beleggingen wordt eveneens bepaald door te ontvangen rente en aflossingen contant te maken op basis van actuele marktrente, rekening houdend met het risicoprofiel en de looptijd van de belegging.

Derivaten

Derivaten zijn afgeleide financiële instrumenten, waarvan de waarde afhankelijk is van één of meer onderliggende primaire financiële instrumenten. Derivaten bevatten rechten en verplichtingen waardoor één of meer van de financiële risico's waaraan de onderliggende primaire financiële instrumenten onderhevig zijn tussen partijen worden overgedragen.

Derivaten leiden bij het aangaan van de transactie niet of tot een relatief gering vermogensbeslag. Basisvormen van derivaten zijn swaps, forwards, futures en opties. Het onderliggende primaire financiële instrument kan onder meer een valutaproduct, een aandelenproduct of een renteproduct zijn.

Het pensioenfonds maakt alleen gebruik van valutatermijncontracten. Een valutatermijncontract is een contract waarbij de verplichting wordt aangegaan om een bepaalde valuta te verkopen en een andere valuta te kopen op een vooraf vastgestelde datum en tegen een vooraf vastgestelde (termijn)koers.

Derivaten worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Voor beursgenoteerde contracten is dit de beursprijs per balansdatum. Voor niet-beursgenoteerde contracten is de waardering gebaseerd op recente marktinformatie (zoals valutakoersen, rentecurves en indexen), als input voor de gehanteerde gangbare waarderingsmodellen.

Deelnemingen

Deelnemingen worden gewaardeerd tegen nettovermogenswaarde.

Vorderingen

Vorderingen worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid. De geamortiseerde kostprijs komt in het algemeen overeen met de nominale waarde.

Liquide middelen

Liquide middelen worden opgenomen voor de nominale waarde.

Stichtingskapitaal en reserves

Het stichtingskapitaal en de overige reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle activa en verplichtingen, inclusief voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen zijn verwerkt in de balans.

Binnen het stichtingskapitaal en de overige reserves is een aantal bestemmingsreserves gevormd met een specifieke bestemming. Dit betreffen het toeslagdepot, de kostenegalisatiereserve en de algemene reserve nettopensioenen. Een nadere toelichting van deze reserves is opgenomen in paragraaf Stichtingskapitaal en reserves van de algemene toelichting op pagina 74 tot en met 76. De bestemmingsreserves worden niet meegeteld bij het bepalen van de dekkingsgraad.

Voorziening pensioenverplichtingen

De voorziening pensioenverplichtingen wordt actuariel berekend en wordt vastgesteld op basis van de nominaal verworven pensioenrechten, voor zover zij onvoorwaardelijk zijn. Dit betekent dat de voorwaardelijke toekomstige indexering niet in de voorziening is begrepen, maar de op balansdatum toegezegde indexering wel in de voorziening wordt opgenomen. De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum.

De voorziening met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen is de contante waarde van de beste inschatting van de toekomstige uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de tot balansdatum opgebouwde onvoorwaardelijke pensioenrechten. Daarin is begrepen de toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikten. Bij de bepaling van de voorziening wordt rekening gehouden met de maximale onvoorwaardelijke indexering van de tot 1 januari 2007 opgebouwde pensioenrechten van zowel actieve deelnemers als gewezen deelnemers en pensioengerechtigden tot de leeftijd van 65 jaar van 2,5% (ingebouwde inflatiedekking).

De voorziening met betrekking tot invaliditeitspensioen is de contante waarde van de verwachte uitgaande kasstromen die voortvloeien uit de verplichtingen aan bij het pensioenfonds aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers, nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers die naar verwachting arbeidsongeschikt zullen worden verklaard. De actuariële veronderstelling is dat het effect van de verwachte reactivering van bestaande arbeidsongeschikte deelnemers gelijk is aan het effect van de verwachte nieuwe instroom van nog niet aangemelde arbeidsongeschikte deelnemers en zieke deelnemers.

De belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen zijn:

- rekenrente volgens actuele rentetermijnstructuur DNB (ongewijzigd);
- levensverwachting volgens prognosetafels AG 2018 met actuele fondsspecifieke leeftijds- en sekseafhankelijke correctiefactoren gebaseerd op het Willis Towers Watson model 2018 (2017: prognosetafels AG 2016 en correctiefactoren Willis Towers Watson model 2016);
- partnerfrequentie actieve en gewezen deelnemers 100% (ongewijzigd);
- verschil leeftijd man en vrouw drie jaar (ongewijzigd);
- pensioenuitvoeringskosten EUR 75,1 miljoen (2017: 1,21% van de voorziening).

> > > > >

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2018 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,3% worden afgeleid (2017: 1,5%).

De voor de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde rentetermijnstructuur DNB betreft voor looptijden tot en met 20 jaar de marktrente op de interbancaire swapmarkt. Voor looptijden langer dan 20 jaar wordt de swapcurve per balansdatum aangepast door de onderliggende éénjaarsforwardrente te extrapoleren naar een lange termijn verwacht renteniveau, de zogenoemde ultimate forward rate (UFR). De UFR wordt vastgesteld als 120-maands voortschrijdend gemiddelde van de werkelijke 1-jaar 20-jaarsforwardrentes. In de door DNB gevolgde methodiek beweegt de rente vanaf 21 jaar geleidelijk in de richting van de UFR, doordat de forwardrente wordt gemiddeld met de UFR. De UFR bedraagt ultimo 2018 2,3% (2017: 2,6%).

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. De voorziening wordt gewaardeerd op de balanswaarde van de daarmee samenhangende beleggingen.

Schulden

Schulden worden gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs, die in het algemeen overeenkomt met de nominale waarde.

Grondslagen voor de resultaatbepaling

Algemeen

De grondslagen voor resultaatbepaling vloeien voor het merendeel voort uit de voor de beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen gehanteerde waarderingsgrondslagen. Voor een aantal posten worden de grondslagen voor resultaatbepaling hierna (nader) uiteengezet.

Directe beleggingsopbrengsten

Rente wordt ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarop deze betrekking heeft. Dividend wordt in de rekening van baten en lasten verwerkt op het moment van beschikbaarstelling.

Premies

Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd. Premiekortingen en extra premies worden verwerkt in de periode waarin aan de voorwaarden volgens de uitvoeringsovereenkomst wordt voldaan. Dit is de periode waarin de premiekorting of extra premie onvoorwaardelijk is geworden.

Waardeoverdrachten

Waardeoverdrachten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen

Pensioenopbouw

De pensioenopbouw met betrekking tot ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen wordt toegerekend aan de periode waarin de opbouw van de pensioenrechten plaatsvindt.

De verplichtingen met betrekking tot invaliditeitspensioen worden opgenomen in de periode waarin deze ontstaan. De toekomstige premievrije pensioenopbouw van arbeidsongeschikte deelnemers wordt ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarin de arbeidsongeschiktheid ontstaat.

Indexering

De toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van indexering wordt in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarin het bestuursbesluit wordt genomen.

Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode. De rentetoevoeging wordt berekend over het gemiddelde van de stand van de voorziening primo periode en de stand van de voorziening ultimo periode, de laatste exclusief het effect van de indexering.

Wijziging rekenrente

Het effect van de verandering van de rekenrente op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

De vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen wordt ten gunste van de rekening van baten en lasten gebracht in de periode waarin de lasten bij de berekening van de voorziening waren voorzien.

Pensioenrechten waardeoverdrachten

De met waardeoverdrachten samenhangende toevoeging en onttrekking aan de voorziening pensioenverplichtingen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen op het moment van overdracht van de pensioenverplichtingen.

Wijziging actuariële grondslagen

Het effect van wijzigingen in de actuariële grondslagen op de voorziening pensioenverplichtingen wordt ultimo verslagperiode in de rekening van baten en lasten opgenomen.

Pensioenuitkeringen

Pensioenuitkeringen worden in de rekening van baten en lasten opgenomen in de periode waarop zij betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie in de voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers is gelijk aan het saldo van ingelegde premies, ingehouden kosten, beleggingsresultaat, waardeoverdrachten en pensioenuitkeringen.

Kosten

Kosten worden ten laste van het resultaat gebracht in de periode waarop zij betrekking hebben.

Grondslagen voor het kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht wordt opgesteld volgens de directe methode. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en kasstromen uit beleggingsactiviteiten.

Kasstromen in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers op transactiedatum.

Onder liquide middelen worden verstaan banktegoeden die niet het karakter hebben van beleggingen.

TOELICHTING OP DE BALANS

(bedragen in miljoenen euro's)

Activa

1 Vastgoed

	2018	2017
Beursgenoteerd	323,4	438,4
Niet-beursgenoteerd	1.003,3	859,2
Totaal	1.326,7	1.297,6

De samenstelling van de (onderliggende) portefeuille vastgoed per sector is als volgt:

	2018	2017
Winkels	410,5	424,5
Kantoren	349,3	300,9
Bedrijfsruimten	158,0	214,0
Woningen	227,4	216,5
Overig	181,5	141,7
Totaal	1.326,7	1.297,6

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2018	2017
Europa	667,8	690,8
Verenigde Staten	381,8	336,1
Azië	277,1	270,7
Totaal	1.326,7	1.297,6

De volgende (onderliggende) belegging maakt meer dan 5% uit van de totale vastgoedportefeuille:

	2018	2017
RREEF America REIT II Inc	76,3	66,0
INVESCO Re European Fund	71,1	55,5

Blue Sky vastgoedfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de portefeuille uitgeleend. Voor dat deel hebben deze vastgoedfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven vastgoedaandelen bedraagt totaal EUR 11,3 miljoen (2017: EUR 8,6 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een

AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 11,9 miljoen (2017: EUR 9,1 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

2 Aandelen

	2018	2017
Beursgenoteerd	2.174,3	2.503,0
Niet-beursgenoteerd (private equity)	219,5	141,1
Totaal	2.393,8	2.644,1

De aandelenportefeuille kan als volgt worden gespecificeerd per sector:

	2018	2017
Financiële instellingen	519,3	596,8
Informatietechnologie	358,1	391,0
Energie	123,2	121,2
Telecommunicatie	96,9	96,4
Consument cyclisch	297,0	318,0
Consument defensief	223,8	227,3
Industrie	267,7	308,3
Basismaterialen	141,8	178,2
Gezondheidszorg	192,0	235,2
Nutsbedrijven	117,7	101,0
Overig	56,3	70,7
Totaal	2.393,8	2.644,1

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2018	2017
Europa	746,8	843,0
Verenigde Staten	706,5	720,9
Canada	68,8	76,6
Japan	140,9	161,6
Overig Pacific	189,8	180,5
Opkomende markten	541,0	661,5
Totaal	2.393,8	2.644,1

Het pensioenfonds heeft voor EUR 0,2 miljoen (2017: EUR 0,9 miljoen) belegd in aandelen Air France-KLM.

Blue Sky aandelenfondsen waarin het pensioenfonds participeert, hebben een deel van de aandelen uitgeleend. Voor dat deel hebben de aandelenfondsen alleen het economisch eigendom. Het aandeel van het pensioenfonds in deze in bruikleen gegeven aandelen bedraagt totaal EUR 141,6 miljoen (2017: EUR 155,0 miljoen). Voor het risico van niet-teruglevering zijn staatsobligaties met ten minste een

AA-rating verkregen tot een bedrag van EUR 148,7 miljoen (2017: EUR 162,1 miljoen). Deze zekerheden zijn niet in de balans opgenomen.

3 Vastrentende waarden

	2018	2017
Staatsobligaties	3.268,4	3.099,5
Ondernemingsobligaties	1.059,1	886,5
Totaal beursgenoteerde obligaties	4.327,5	3.986,0
Hypothecaire leningen (woninghypotheken)	357,9	347,9
Overige onderhandse leningen	292,9	267,1
Banktegoeden in rekening-courant	8,7	10,1
Totaal	4.987,0	4.611,1

De specificatie naar rentetype is als volgt:

	2018	2017
Inflation linked	2.479,8	2.318,5
Vaste rente	2.498,5	2.282,5
Variabele rente	8,7	10,1
Totaal	4.987,0	4.611,1

Een deel van de onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) heeft een variabele rente. Door middel van rentederivaten wordt deze variabele rente omgezet in een vaste rente.

De resterende looptijd gebaseerd op de contractuele aflossingsdata is als volgt:

	2018	2017
Korter dan 1 jaar	433,0	401,0
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	1.158,2	979,3
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.572,5	1.474,0
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	888,3	941,5
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	871,6	738,8
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	39,1	48,9
Langer dan 40 jaar	24,3	27,6
Totaal	4.987,0	4.611,1

De kredietwaardigheid van de portefeuille kan als volgt worden weergegeven:

	2018	2017
AAA-rating	2.159,4	1.882,5
AA-rating	778,1	767,4
A-rating	226,6	214,4
BBB-rating	505,5	503,3
Lagere rating dan BBB	903,7	850,9
Geen rating	413,7	392,6
Totaal	4.987,0	4.611,1

De onderliggende hypothecaire leningen (woninghypotheken) van EUR 357,9 miljoen (2017: EUR 347,9 miljoen) hebben geen rating en zijn dan ook begrepen in het deel van de portefeuille vastrentende waarden zonder rating. In woninghypotheken wordt belegd door middel van participaties in een tweetal beleggingsfondsen. Deze beleggingsfondsen hebben evenmin een officiële rating. Op basis van een intern model van de beheerders van de beleggingsfondsen is de indicatieve rating AA.

De samenstelling naar regio is als volgt:

	2018	2017
Europa	2.241,8	2.024,3
Verenigde Staten	1.535,4	1.446,7
Opkomende markten	851,1	807,3
Overig	358,7	332,8
Totaal	4.987,0	4.611,1

De volgende onderliggende beleggingen van de Blue Sky obligatiefondsen maken meer dan 5% uit van de totale obligatieportefeuille:

	2018	2017
Staatsobligaties Verenigde Staten	687,2	641,5
Staatsobligaties Duitsland	628,0	589,0
Staatsobligaties Frankrijk	431,6	449,3
Staatsobligaties Verenigd Koninkrijk	281,1	283,2
Staatsobligaties Australië	240,6	221,5
AeAM Dutch Mortgage Fund	210,0	281,3

Het pensioenfonds heeft niet belegd in obligaties KLM of obligaties Air France-KLM.

Van de vastrentende waarden heeft een bedrag van EUR 1,7 miljoen (2017: EUR 1,6 miljoen) betrekking op saldi op margin accounts die worden aangehouden in verband met derivatenposities. De saldi op deze bankrekeningen staan niet ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

4 Derivaten

Derivaten met een positieve marktwaarde zijn als een actiefpost in de balans opgenomen en derivaten met een negatieve marktwaarde zijn onder de verplichtingen opgenomen.

	2018	2017
Activa	46,7	221,7
Passiva	-145,5	-6,3
Per saldo	-98,8	215,4

Het volgende overzicht geeft inzicht in de portefeuille derivaten per balansdatum:

	Contract- omvang	2018 Markt- waarde	Contract- omvang	2017 Markt- waarde
Valutatermijncontracten				
Gekocht	1.577,0	30,1	453,5	-5,2
Verkocht	3.355,4	-128,9	3.565,3	220,6

Valutatermijncontracten zijn in dit overzicht aangeduid als verkocht indien de positie in euro's long is en de positie in vreemde valuta's short is. Deze contracten zijn afgesloten met het doel om het valutarisico af te dekken. De valutatermijncontracten zijn niet-beursgenoteerde contracten. Zij hebben een looptijd korter dan een jaar.

De volgende tegenpartijen maken meer dan 5% uit van de totale (positieve) marktwaarde van de derivatenportefeuille:

	2018	2017
Royal Bank of Scotland	18,1	38,3
Morgan Stanley	6,1	30,6
ABN Amro	5,9	56,9
Barclays	5,3	48,0
UBS Limited	4,6	0,2
BNP Paribas	4,1	-
Société Générale	2,6	47,9

Voor derivatencontracten met een positieve marktwaarde zijn zekerheden verkregen tot een bedrag van totaal EUR 5,0 miljoen (2017: EUR 201,6 miljoen). Voor derivatencontracten met een negatieve marktwaarde zijn zekerheden gegeven van in totaal 100,9 miljoen (2017: nihil).

5 Beleggingen voor risico deelnemers

	2018	2017
Vastgoed	5,5	4,6
Aandelen	24,6	20,8
Vastrentende waarden	26,4	20,0
Overig	1,2	1,2
Totaal	57,7	46,6

De beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden bestaan geheel uit participaties in beleggingsinstellingen (Blue Sky beleggingsfondsen). De overige beleggingen betreffen voor het grootste deel de ingelegde premies van de maand december, die begin volgend jaar zijn belegd.

6 Deelnemingen

Onder deelnemingen zijn opgenomen het 33,3% belang in Blue Sky Group Holding B.V. en het 100% belang in Eagle Fund Beheer B.V. Beide vennootschappen zijn statutair gevestigd in Amstelveen.

	2018	2017
Blue Sky Group Holding B.V.	5,0	4,6
Eagle Fund Beheer B.V.	1,5	1,5
Totaal	6,5	6,1

De mutaties zijn als volgt:

	2018	2017
Balanswaarde begin van het jaar	6,1	5,7
Resultaat	0,4	0,4
Balanswaarde eind van het jaar	6,5	6,1

7 Vorderingen en overlopende activa

	2018	2017
Werkgever	0,9	–
Af te wikkelen beleggingstransacties	17,3	–
Dividenden	0,5	0,8
Bronbelastingen	3,6	3,6
Overige vorderingen en overlopende activa	0,6	0,5
Totaal	22,9	4,9

De vorderingen hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

8 Liquide middelen

Liquide middelen worden onderscheiden van banktegoeden die het karakter hebben van beleggingen of direct beschikbaar zijn om te worden belegd. Deze posten zijn begrepen in vastrentende waarden.

	2018	2017
Banktegoeden in rekening-courant	3,5	121,1
Totaal	3,5	121,1

Eind 2017 heeft KLM een bedrag van EUR 120,0 miljoen gestort welke in 2018 is belegd.

Het pensioenfonds heeft een kredietfaciliteit bij de huisbankier van EUR 150,0 miljoen (2017: EUR 150,0 miljoen).

Passiva

9 Stichtingskapitaal en reserves

	Bestemmings- reserves	Overige reserves	Totaal
2018			
Stand begin van het jaar	94,1	2.008,1	2.102,2
Resultaat	108,6	-460,5	-351,9
Stand eind van het jaar	202,7	1.547,6	1.750,3
2017			
Stand begin van het jaar	94,1	1.379,3	1.473,4
Resultaat	-	628,8	628,8
Stand eind van het jaar	94,1	2.008,1	2.102,2

Het stichtingskapitaal bedraagt (ongewijzigd) EUR 45,38 en is gestort bij oprichting.

De mutaties in de bestemmingsreserves zijn als volgt:

	Toeslag- depot	Kosten- egaliserings- reserve	Algemene reserve netto- pensioen	Totaal
2018				
Stand begin van het jaar	94,0	–	0,1	94,1
Resultaat	98,4	10,2	–	108,6
Stand eind van het jaar	192,4	10,2	0,1	202,7
2017				
Stand begin van het jaar	94,0	–	0,1	94,1
Resultaat	–	–	–	–
Stand eind van het jaar	94,0	–	0,1	94,1

Van het resultaat over 2018 (negatief EUR 351,9 miljoen) is EUR 98,4 miljoen gedoteerd aan het toeslagdepot, EUR 10,2 miljoen aan de kostenegaliseringsreserve en EUR 460,5 miljoen negatief ten laste van de overige reserves.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft in december 2017 de opdracht aanvaard voor de uitvoering van de Collective Defined Contribution (CDC) afspraken vanaf 1 januari 2018. In verband met de overgang naar de CDC-regeling en in het bijzonder de afschaffing van de overschotten- en tekortenregeling zijn arbeidsvoorwaardelijke partijen met ingang van 1 januari 2018 een onvoorwaardelijke eenmalige extra premiestorting (bruidsschat) van totaal EUR 194,0 miljoen overeengekomen.

Een reeds in de jaarrekening 2016 opgenomen vordering van EUR 94,0 miljoen, zijnde een extra niet-structurele premie, voortvloeiend uit de in 2016 geldende overschotten- en tekortenregeling en in 2016 toegevoegd aan een bestemmingsreserve CDC, maakte onderdeel uit van deze bruidsschat. In december 2017 heeft KLM een bedrag van EUR 120 miljoen naar het pensioenfonds overgemaakt. Hiermee werd de vordering van EUR 94 miljoen voldaan, het restant van het bedrag (EUR 26 miljoen) is in de jaarrekening 2017 als vooruitontvangen bedrag gepasseerd onder de overige schulden. In 2018 is de op de werkgever resterende vordering van EUR 74 miljoen door de werkgever voldaan en is EUR 100 miljoen als extra premiebatte verwerkt en via de resultaatsbestemming gedoteerd aan een toeslagdepot (onderdeel van de bestemmingsreserves van het pensioenfonds) overeenkomstig artikel 15a en b van het Besluit financieel toetsingskader (FTK) pensioenfondsen. Hiermee is het toeslagdepot volgestort.

Rendementen die worden behaald uit de beleggingen van het toeslagdepot komen ten bate dan wel ten laste van deze bestemde reserve. Ultimo verslagjaar is hiervoor EUR 1,6 miljoen (2017: nihil) ten laste van deze reserve gebracht.

De kostenegaliseringsreserve is bestemd voor het egaliseren van lasten die vanaf 1 januari 2018 kunnen ontstaan als gevolg van verhogingen van de voorziening ter dekking van toekomstige uitvoeringskosten. Een positief saldo op administratie- en toekomstige uitvoeringskosten wordt gedoteerd. De reserve is gemaximeerd. Per 1 januari 2019 bedraagt het maximum 25,5 miljoen euro. Bij herijking van de voorziening ter dekking van toekomstige uitvoeringskosten valt een verlaging van deze voorziening als gevolg van een daling van de verwachte kosten, rekening houdend met wettelijke vereisten, toe aan deze reserve. In deze situatie wordt de maximering van de kostenegaliseringsreserve losgelaten.

Het overlijdensrisico met betrekking tot de nettopensioenregeling wordt intern herverzekerd bij de basispensioenregeling. De risicopremie voor de financiering van het nabestaandenpensioen en wezenpensioen wordt vanuit de resultaatbestemming toegevoegd aan de overige reserves. Bij overlijden van een deelnemer wordt de benodigde voorziening voor het nabestaandenpensioen en wezenpensioen vastgesteld, verhoogd met een opslag voor het vereist eigen vermogen. Dit bedrag wordt vanuit de resultaatbestemming ten laste van overige reserves gebracht en toegevoegd aan de algemene reserve voor de nettopensioenregeling. De algemene reserve nettopensioen geeft op deze wijze het effect van het cumulatieve resultaat op de risicoverzekering van de nettopensioenregeling op de vermogensbuffer voor de basispensioenregeling weer. De risicopremie wordt zodanig vastgesteld dat dit effect op langere termijn nihil is.

Daarnaast wordt een egalisatiereserve nettopensioen gevormd. Vanaf 1 januari 2018 wordt bij overlijden van de deelnemer het vrijvallende kapitaal eerst aangewend om het verzekerde netto nabestaandenpensioen en wezenpensioen uit de risicoverzekering aan te vullen tot het fiscaal maximum. Als er dan nog een kapitaal resteert dan wordt dit aan de egalisatiereserve nettopensioen toegevoegd. Daarnaast wordt aan deze reserve jaarlijks toegevoegd de vrijval van de voorziening voor ingegaan nettopensioen als gevolg van overlijden van de nabestaande en/of wees. Aan de egalisatiereserve worden onttrokken de voorziening benodigd voor toekenning van wezenpensioen voor de deelnemer van wie geen nabestaande is aangemeld bij het pensioenfonds, inclusief het daarvoor benodigde vereiste eigen vermogen, en de toevoeging aan de voorziening voor ingegaan nettopensioenen in verband met het langlevensrisico. Het saldo van de egalisatiereserve nettopensioen kan negatief worden. Dit betekent dat sprake is van herverzekering bij de basispensioenregeling. Het bestuur besluit over aanwending van een positief saldo van de reserve. Het saldo van de egalisatiereserve bedraagt EUR 3 duizend (2017: EUR 4 duizend).

Indien wettelijk toegestaan kan het pensioenfonds in overleg met de arbeidsvoorwaardelijke partijen uit het eigen vermogen (overige reserves) de pensioenen verhogen ter compensatie van maatregelen die zijn bedoeld om de gevolgen van de vergrijzing op te vangen, waaronder mede een eventuele aantasting van de AOW. Na aanwending van het eigen vermogen voor dit specifieke doel zal het hiervoor bedoelde maximaal beschikbare bedrag met een gelijk bedrag worden verminderd en zal het hiervoor genoemde maximale percentage van de voorziening pensioenverplichtingen worden aangepast.

De vermogenspositie wordt toegelicht in de risicoparagraaf op pagina 85 tot en met 93.

10 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

	2018	2017
Contante waarde nominale pensioenrechten	6.281,6	6.119,1
Ingebouwde inflatiedekking	526,9	564,3
Pensioenuitkeringen basispensioenregeling	6.808,5	6.683,4
Pensioenuitkeringen nettopensioenregeling	0,6	0,3
Totaal pensioenuitkeringen	6.809,1	6.683,7
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)	75,1	80,9
Totaal	6.884,2	6.764,6

De voorziening pensioenverplichtingen is als volgt samengesteld per categorie deelnemers:

	2018	2017
Actieve deelnemers	3.314,9	3.269,6
Arbeidsongeschikte deelnemers		
• Opgebouwde pensioenrechten	100,8	91,3
• Toekomstige premievrije opbouw pensioenrechten	10,5	9,7
Gewezen deelnemers	56,9	63,6
Ingegaan ouderdomspensioen	2.898,0	2.832,5
Ingegaan nabestaandenpensioen	356,9	355,2
Ingegaan wezenpensioen	3,5	3,7
Ingegaan invaliditeitspensioen	67,6	58,1
Totaal pensioenuitkeringen	6.809,1	6.683,7
Pensioenuitvoeringskosten (excassokosten)	75,1	80,9
Totaal	6.884,2	6.764,6

De voorziening pensioenverplichtingen (exclusief kostenopslag) kan als volgt verder worden gespecificeerd per beroepsgroep:

	Aantal	2018 Bedrag	Aantal	2017 Bedrag
Actieve deelnemers				
Vliegers	2.956	3.311,5	2.835	3.266,3
Pursers	2	3,4	2	3,3
Totaal	2.958	3.314,9	2.837	3.269,6
Arbeidsongeschikte deelnemers				
Vliegers	58	178,9	52	159,1
Totaal	58	178,9	52	159,1
Gewezen deelnemers				
Vliegers	92	39,2	93	37,3
Boordwerktuigkundigen	11	17,7	16	26,3
Totaal	103	56,9	109	63,6
Pensioengerechtigden ouderdoms- pensioen, nabestaandenpensioen en wezenpensioen				
Vliegers	1.460	2.653,4	1.423	2.564,8
Boordwerktuigkundigen	303	262,5	316	268,8
Pursers	497	337,9	511	352,3
Radiotelegrafisten	58	4,6	64	5,5
Totaal	2.318	3.258,4	2.314	3.191,4

De waarde van de voorziening pensioenverplichtingen naar resterende looptijd is als volgt:

	2018	2017
Korter dan 1 jaar	224,6	220,2
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	902,9	879,1
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.135,7	1.098,2
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	2.045,6	2.010,9
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	1.450,5	1.431,0
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	795,5	784,4
Langer dan 40 jaar	329,4	340,8
Totaal	6.884,2	6.764,6

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

	2018	2017
Stand begin van het jaar	6.764,6	6.971,3
Pensioenopbouw actieve deelnemers	56,3	62,2
Opslag pensioenuitvoeringskosten	1,9	0,5
Inkomende waardeoverdrachten	0,5	0,2
Rentetoevoeging	-17,4	-15,0
Wijziging rekenrente	265,1	-85,7
Indexering	138,2	104,8
Vrijval ingebouwde inflatiedekking	-70,3	-77,9
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-210,3	-206,6
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-1,8	-2,1
Wijziging actuariële grondslagen	-49,8	14,0
Actuariële resultaten	7,2	-1,1
Stand eind van het jaar	6.884,2	6.764,6

Uit de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo 2018 kan voor het pensioenfonds een gemiddelde rekenrente van 1,3% worden afgeleid. Ultimo 2017 was de afgeleide rekenrente 1,5%.

11 Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling.

	2018	2017
Pensioenverplichtingen opbouwfase	55,6	45,6
Pensioenverplichtingen uitkeringsfase	2,1	1,0
Totaal	57,7	46,6

Het aantal actieve deelnemers aan de nettopensioenregeling is 1.432 (2017: 1.456). Het aantal gewezen deelnemers is 289 (2017: 247). Het aantal pensioengerechtigden is 36 (2017: 22).

De mutaties in de voorziening pensioenverplichtingen zijn als volgt:

	2018	2017
Stand begin van het jaar	46,6	32,4
Inleg premies	14,0	12,9
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,1	-0,2
Beleggingsresultaat	-2,4	1,5
Pensioenuitkeringen	-0,1	-
Overige mutaties	-0,3	-
Stand eind van het jaar	57,7	46,6

De (variabele) pensioenuitkeringen bedragen EUR 72 duizend (2017: EUR 22 duizend).

12 Schulden en overlopende passiva

	2018	2017
Werkgever	-	25,3
Waardeoverdrachten	0,1	0,1
Pensioenuitkeringen	0,2	0,2
Belastingen en premies sociale verzekeringen	6,5	6,4
Overige schulden en overlopende passiva	0,3	1,5
Totaal	7,1	33,5

Eind 2017 heeft KLM een bedrag van EUR 120,0 miljoen gestort op een vordering van EUR 94,0 miljoen. Het verschil is ultimo 2017 verwerkt onder de schulden en overlopende passiva aan werkgever (vooruit ontvangen premie).

De schulden hebben een resterende looptijd korter dan een jaar.

Overige informatie beleggingen

Beleggingen voor risico pensioenfonds

De totale beleggingsportefeuille voor risico pensioenfonds bedraagt EUR 8.630,3 miljoen (2017: EUR 8.772,7 miljoen) en is als volgt samengesteld:

	2018	2017
Vastgoed	1.326,7	1.297,6
Aandelen	2.393,8	2.644,1
Vastrentende waarden	4.987,0	4.611,1
Derivaten activa	46,7	221,7
Derivaten passiva	-145,5	-6,3
Totaal exclusief vorderingen en schulden	8.608,7	8.768,2
Vorderingen en schulden, per saldo	21,6	4,5
Totaal	8.630,3	8.772,7

Beleggingsportefeuille voor risico deelnemers

De beleggingen voor risico deelnemers bedragen totaal EUR 57,7 miljoen (2017: EUR 46,6 miljoen):

	2018	2017
Vastgoed	5,5	4,6
Aandelen	24,6	20,8
Vastrentende waarden	26,4	20,0
Totaal beleggingsfondsen	56,5	45,4
Overig	1,2	1,2
Totaal	57,7	46,6

De overige beleggingen betreffen voor het grootste deel de ingelegde premies van de maand december, die begin volgend jaar zijn belegd.

Marktwaaarde beleggingen voor risico pensioenfonds

De marktwaaarde van de beleggingen wordt vastgesteld op basis van directe marktnoteringen, wordt afgeleid van directe marktnoteringen of wordt benaderd door middel van waarderingsmodellen en waarderingstechnieken.

Van directe marktnotering is sprake indien beleggingen worden verhandeld op één of meer actieve openbare markten. Hiertoe worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools waarvan de beleggingen een directe marktnotering hebben.

Indien de waardering van beleggingen wordt afgeleid van directe marktnoteringen, worden de beleggingen gewaardeerd op basis van een model, waarbij alle inputvariabelen zijn gebaseerd op marktnoteringen. In geval van over-the-counter derivaten (valutatermijncontracten) betreffen deze variabelen onder meer interbancaire rentecurves, swaprentes en valutakoersen. Hiertoe worden ook gerekend participaties in Blue Sky beleggingspools die beleggen in andere niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen (fund of funds) waarvan niet dagelijks de intrinsieke waarde wordt bepaald.

Indien de marktwaarde van beleggingen wordt vastgesteld door middel van waarderingmodellen en waarderingstechnieken, worden de inputvariabelen geschat door externe deskundigen in verband met het ontbreken van openbare marktgegevens. Tot deze categorie worden gerekend alle directe en indirecte beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en private equity fondsen, waarvan de waardering is gebaseerd op taxaties. De waardering is gebaseerd op voor deze sectoren geldende waarderingsrichtlijnen. Hiertoe worden ook de indirecte beleggingen in woninghypotheken gerekend.

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe markt- notering	Afgeleide markt- notering	Waarde- rings- modellen en -technieken	Totaal
2018				
Vastgoed	323,4	–	1.003,3	1.326,7
Aandelen	2.122,9	51,4	219,5	2.393,8
Vastrentende waarden	4.336,2	292,9	357,9	4.987,0
Derivaten activa	–	46,7	–	46,7
Derivaten passiva	–	–145,5	–	–145,5
Totaal	6.782,5	245,5	1.580,7	8.608,7
2017				
Vastgoed	438,4	–	859,2	1.297,6
Aandelen	2.440,8	62,2	141,1	2.644,1
Vastrentende waarden	3.996,1	267,1	347,9	4.611,1
Derivaten activa	–	221,7	–	221,7
Derivaten passiva	–	–6,3	–	–6,3
Totaal	6.875,3	544,7	1.348,2	8.768,2

Marktwaaarde beleggingen voor risico deelnemers

De beleggingsportefeuille is als volgt ingedeeld naar de drie onderscheiden categorieën:

	Directe markt- notering	Afgeleide markt- notering	Waarde- rings- modellen en -technieken	Totaal
2018				
Vastgoed	5,5	–	–	5,5
Aandelen	24,1	0,5	–	24,6
Vastrentende waarden	26,4	–	–	26,4
Overig	1,2	–	–	1,2
Totaal	57,2	0,5	–	57,7
2017				
Vastgoed	4,6	–	–	4,6
Aandelen	20,4	0,4	–	20,8
Vastrentende waarden	20,0	–	–	20,0
Overig	1,2	–	–	1,2
Totaal	46,2	0,4	–	46,6

Mutaties beleggingen voor risico pensioenfonds

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast- rentende waarden	Totaal
2018				
Balanswaarde begin van het jaar	1.297,6	2.644,1	4.611,1	8.552,8
Aankopen	255,6	83,6	514,8	854,0
Verkopen	–309,7	–181,5	–327,1	–818,3
Waardeveranderingen	83,2	–152,4	189,6	120,4
Mutatie deposito's en liquiditeiten			–1,4	–1,4
Balanswaarde eind van het jaar	1.326,7	2.393,8	4.987,0	8.707,5
2017				
Balanswaarde begin van het jaar	1.270,5	2.689,2	4.565,6	8.525,3
Aankopen	200,3	235,0	200,9	636,2
Verkopen	–218,8	–567,5	–32,4	–818,7
Waardeveranderingen	45,6	287,4	–129,4	203,6
Mutatie deposito's en liquiditeiten			6,4	6,4
Balanswaarde eind van het jaar	1.297,6	2.644,1	4.611,1	8.552,8

De mutaties in de portefeuille valutaderivaten zijn als volgt:

	2018	2017
Balanswaarde begin van het jaar	215,4	-178,0
Verkopen en afwikkeling	-2,1	26,2
Waardeveranderingen	-312,1	367,2
Balanswaarde eind van het jaar	-98,8	215,4
Derivaten activa	46,7	221,7
Derivaten passiva	-145,5	-6,3
Per saldo	-98,8	215,4

Mutaties beleggingen voor risico deelnemers

De mutaties in de portefeuilles vastgoed, aandelen en vastrentende waarden zijn als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast- rentende waarden	Totaal
2018				
Balanswaarde begin van het jaar	4,6	20,8	20,0	45,4
Aankopen	1,5	7,1	7,0	15,6
Verkopen	-0,5	-1,0	-0,5	-2,0
Waardeveranderingen	-0,1	-2,3	-0,1	-2,5
Balanswaarde eind van het jaar	5,5	24,6	26,4	56,5
2017				
Balanswaarde begin van het jaar	2,5	12,1	16,7	31,3
Aankopen	3,1	9,9	9,6	22,6
Verkopen	-1,1	-3,0	-5,9	-10,0
Waardeveranderingen	0,1	1,8	-0,4	1,5
Balanswaarde eind van het jaar	4,6	20,8	20,0	45,4

Niet in de balans opgenomen activa en verplichtingen

Niet in de balans opgenomen activa

Vanaf 1 januari 2017 dienen BSG Pension Management B.V. en BSG Asset Management B.V. over hun dienstverlening aan het pensioenfonds omzetbelasting te berekenen. De voordruk omzetbelasting op deze kosten kan niet worden teruggevorderd of verrekend. Dit geldt vanaf 1 januari 2017 ook voor de op andere kosten drukkende omzetbelasting. Het bestuur van het pensioenfonds is van mening dat omzetbelasting geen kostenpost mag zijn. Het pensioenfonds voert een pensioenregeling uit van KLM N.V., een onderneming die in beginsel omzetbelasting op bedrijfskosten kan verrekenen. Pensioenuitvoeringskosten zijn de facto bedrijfskosten van de onderneming. Het Europese Hof van Justitie heeft in de zogenoemde PPG-zaak bevestigd dat op kosten van pensioenuitvoering voor ondernemingen zoals KLM N.V. geen omzetbelasting mag drukken. Het pensioenfonds tracht door middel

van een bezwaarprocedure de als voordruk in rekening gebrachte omzetbelasting terug te vorderen. De Belastingdienst is echter van mening dat geen recht op verrekening of teruggaaf van omzetbelasting bestaat. Het pensioenfonds voert het bezwaartraject na zorgvuldige voorbereiding en na overleg met de Belastingdienst. De uit de bezwaarprocedure voortvloeiende, niet in de balans opgenomen, vordering omzetbelasting bedraagt EUR 1,0 miljoen (2017: EUR 0,4 miljoen).

Investerings- en stortingsverplichtingen

	2018	2017	Maximale looptijd
Vastgoed	39,4	90,4	2 jaar
Private equity	259,1	234,4	8 jaar
Totaal	298,5	324,8	

RISICOBEBEER

In het bestuursverslag worden de belangrijke risico's die het pensioenfonds loopt besproken en wordt ingegaan op het beleid dat wordt gevoerd om deze risico's te beheersen. In deze paragraaf van de jaarrekening worden voornamelijk de financiële risico's beschreven en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico van het pensioenfonds is het solvabiliteitsrisico. Dit is het risico dat het fonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. De solvabiliteit wordt gemeten aan de hand van het verschil tussen het aanwezig eigen vermogen en het vereist eigen vermogen. Daarnaast wordt de dekkingsgraad als solvabiliteitsratio gehanteerd.

Het vereist eigen vermogen wordt in beginsel berekend op basis van een scenarioanalyse zoals gebruikt in de standaardmethode voor de solvabiliteitstoets van DNB. Het standaardmodel is aangevuld met een intern model voor financiële instrumenten die niet goed passen in het standaardmodel.

Het tekort van het aanwezig eigen vermogen ten opzichte van het vereist eigen vermogen bedraagt EUR 77,9 miljoen (2017: surplus EUR 426,7 miljoen):

	2018	2017
Vereiste buffers		
• Rentemismatchrisico	352,3	380,4
• Vastgoedrisico en aandelenrisico	1.038,1	1.017,4
• Valutarisico	575,5	389,0
• Commodityrisico	–	–
• Kredietrisico	405,5	425,1
• Verzekeringstechnisch risico	299,1	301,9
• Liquiditeitsrisico	–	–
• Concentratierisico	–	–
• Operationeel risico	–	–
• Actief risico	166,9	163,5
Totaal	2.837,4	2.677,3
Diversificatie van risico's	–1.211,8	–1.095,8
Totaal vereist eigen vermogen	1.625,6	1.581,5
Aanwezig eigen vermogen	1.547,7	2.008,2
Tekort (surplus)	–77,9	426,7

Het aanwezig eigen vermogen ten behoeve van de solvabiliteitstoets van DNB is als volgt berekend:

	2018	2017
Totaal stichtingskapitaal en reserves	1.750,3	2.102,2
Af: bestemmingsreserve toeslagdepot en kostenegaliseringsreserve	–202,6	–94,0
Aanwezig eigen vermogen FTK	1.547,7	2.008,2

Het vereist eigen vermogen van EUR 1.625,6 miljoen (2017: EUR 1.581,5 miljoen) is gebaseerd op de strategische beleggingsportefeuille ultimo verslagjaar. De hiermee overeenkomende nominale dekkingsgraad bedraagt 123,4% (2017: 123,2%). De actuele nominale dekkingsgraad bedraagt 122,3% (2017: 129,5%). De nominale dekkingsgraad is de verhouding tussen de nettoactiva en de totale pensioenverplichtingen (risico pensioenfonds en risico deelnemers).

Het vereist eigen vermogen, berekend op basis van de feitelijke beleggingsportefeuille, bedraagt EUR 1.592,3 miljoen (2017: EUR 1.560,6 miljoen). De hiermee overeenkomende dekkingsgraad bedraagt 122,9% (2017: 122,9%). Het vermogenstekort op basis van de feitelijke portefeuille bedraagt EUR 44,6 miljoen (2017: overschot EUR 447,6 miljoen).

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt EUR 289,8 miljoen (2017: EUR 283,8 miljoen). Dit komt overeen met een nominale dekkingsgraad van 104,2% (2017: 104,2%).

De beleidsdekkingsgraad bedraagt 128,7% (2017: 127,1%). De beleidsdekkingsgraad is de (voortschrijdend) gemiddelde nominale dekkingsgraad van de laatste 12 maanden.

De beleidsdekkingsgraad is bepalend voor:

- de toetsing aan het (strategisch) vereist eigen vermogen;
- het toepassen van eventuele kortingen;
- het indexeringsbeleid.

Op basis van de toetsing van de beleidsdekkingsgraad aan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad wordt vastgesteld of het pensioenfonds in een tekortsituatie verkeert en een herstelplan moet indienen bij DNB. Het herstelplan wordt jaarlijks geactualiseerd.

De beleidsdekkingsgraad is 5,3 procentpunten hoger (2017: 3,9 procentpunten hoger) dan de met het (strategisch) vereist vermogen overeenkomende dekkingsgraad.

Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De als basis voor de reële rentecurve gehanteerde nominale rentecurve is daarmee gelijk aan de rentetermijnstructuur DNB. De geschatte inflatiecomponent, de break-even inflatie, wordt bepaald door euro inflation linked staatsobligaties, die gekoppeld zijn aan de Europese Harmonized Inflation Consumer Price (excluding tobacco) inflatie-index, te vergelijken met nominale euro staatsobligaties van vergelijkbare looptijden. Hierbij wordt zoveel mogelijk gewerkt met obligaties van de hoogst beschikbare kredietwaardigheid. De op deze wijze bepaalde break-even inflatie wordt verhoogd met een verondersteld verschil tussen looninflatie en prijsinflatie van 0,5 procentpunt.

De reële dekkingsgraad bedraagt 92,8% (2017: 93,9%) en is gebaseerd op een afgeleide reële rekenrente van negatief 0,7% (2017: negatief 0,6%).

De ontwikkeling van de reële dekkingsgraad kan als volgt worden geanalyseerd:

	2018	2017
Reële dekkingsgraad begin van het jaar	93,9%	87,1%
Premies	-0,3%	-0,4%
Pensioenuitkeringen	-0,1%	-0,3%
Indexering pensioenrechten	-0,1%	0,0%
Wijziging rekenrente rentedeel	-3,9%	1,2%
Wijziging rekenrente inflatiedeel	4,7%	0,4%
Resultaat beleggingen en verplichtingen	-1,8%	6,2%
Wijziging actuariële grondslagen	1,1%	-0,1%
Overige oorzaken	-0,7%	-0,2%
Reële dekkingsgraad eind van het jaar	92,8%	93,9%

De reële dekkingsgraad geeft een indicatie van het vermogen van het pensioenfonds om in de toekomst de pensioenuitkeringen te verhogen (indexeren) ter compensatie van de inflatie.

De wettelijke reële dekkingsgraad van het pensioenfonds bedraagt 116,0% (2017: 114,6%). De wettelijke reële dekkingsgraad zoals bedoeld in artikel 133b Pensioenwet is gelijk aan de actuele beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die ingevolge artikel 137 lid 2b Pensioenwet is vereist voor voorwaardelijke toeslagverlening (indexering) ter hoogte van de minimale verwachtingswaarde voor de groeivoet van het prijsindexcijfer, bedoeld in artikel 23a lid 1a en lid 2 Besluit financieel toetsingskader (FTK) pensioenfondsen. De aldus gedefinieerde wettelijke reële dekkingsgraad komt 23,2 procentpunten (2017: 20,7 procentpunten) hoger uit dan de hiervoor vermelde zuivere reële dekkingsgraad.

Het solvabiliteitsrisico wordt hierna toegelicht aan de hand van de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's. Met uitzondering van het operationele risico, worden deze risico's aangemerkt als financiële risico's.

Rentemismatchrisico

Rentemismatchrisico is het verschil in rentegevoeligheid tussen de portefeuille vastrentende waarden (voornamelijk obligaties) en de pensioenverplichtingen. De rentegevoeligheid van de verplichtingen is als gevolg van de langere looptijden hoger dan die van de portefeuille obligaties. Een daling van de marktrente leidt tot een stijging van de waarde van de pensioenverplichtingen, die slechts voor een deel wordt gecompenseerd door een stijging van de waarde van de portefeuille obligaties.

Door afdekking van het rentemismatchrisico is de vermogenspositie van het pensioenfonds minder gevoelig voor de ontwikkeling van de marktrente. Het rentemismatchrisico wordt beperkt door belegging in obligaties met een relatief lange rentevastperiode.

Het volgende overzicht van de looptijden van de portefeuille vastrentende waarden (nagenoeg alleen obligaties) en de technische voorziening geeft op hoofdlijnen inzicht in het rentemismatchrisico:

	Vast- rentende waarden	Technische voorziening	Netto positie
2018			
Korter dan 1 jaar	433,0	-224,6	208,4
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	1.117,9	-902,9	215,0
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.539,2	-1.135,7	403,5
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	842,3	-2.045,6	-1.203,3
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	805,2	-1.450,5	-645,3
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	35,9	-795,5	-759,6
Langer dan 40 jaar	21,1	-329,4	-308,3
Totaal	4.794,6	-6.884,2	-2.089,6
2017			
Korter dan 1 jaar	401,0	-220,2	180,8
Vanaf 1 jaar tot 5 jaar	979,3	-879,1	100,2
Vanaf 5 jaar tot 10 jaar	1.474,0	-1.098,2	375,8
Vanaf 10 jaar tot 20 jaar	941,5	-2.010,9	-1.069,4
Vanaf 20 jaar tot 30 jaar	738,8	-1.431,0	-692,2
Vanaf 30 jaar tot 40 jaar	48,9	-784,4	-735,5
Langer dan 40 jaar	27,6	-340,8	-313,2
Totaal	4.611,1	-6.764,6	-2.153,5

De vastrentende waarden zijn in 2018 exclusief het toeslagdepot van in totaal EUR 192,4.

De rentegevoeligheid kan worden gemeten aan de hand van de modified duration. Dit is de met de contante waarde van rente en aflossing gewogen gemiddelde looptijd in jaren. De duration mismatch is het verschil tussen de duration van de pensioenverplichtingen en de naar omvang (ten opzichte van de pensioenverplichtingen) gewogen duration van de vastrentende waarden.

De modified duration van de portefeuille vastrentende waarden en de pensioenverplichtingen en de duration mismatch zijn als volgt:

	2018	2017
Vastrentende waarden (op basis van marktrente)	8	9
Pensioenverplichtingen (op basis van rentetermijnstructuur DNB)	17	17
Mismatch bij renteschok van 0,01%	11	11
Mismatch bij renteschok van 1,0%	12	12

Bij de berekening van de modified duration van de vastrentende waarden worden high yield bonds en emerging market debt buiten beschouwing gelaten.

De effectiviteit van de afdekking bedraagt ultimo 2018 ongeveer 36% (2017: ongeveer 36%). Hierbij moet worden opgemerkt dat de toepassing van de UFR-methodiek voor de discontering van de pensioenverplichtingen een positief effect heeft op dit percentage. Bij hantering van de marktrente voor zowel de obligaties als de pensioenverplichtingen bedraagt de effectiviteit van de afdekking ultimo 2018 ongeveer 26% (2017: ongeveer 25%).

Als de marktrente met 1,0 procentpunt stijgt, daalt de waarde van de vastrentende waarden ongeveer met de modified duration als percentage. Een stijging van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een stijging van de gemiddelde rekenrente (rentetermijnstructuur DNB) ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 procentpunt. Daardoor daalt de waarde van de pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal de modified duration als percentage.

Een daling van de marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een daling van de gemiddelde rekenrente ten behoeve van de bepaling van de pensioenverplichtingen met eveneens ongeveer 0,9 procentpunt. Daardoor stijgt de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen met ongeveer 0,9 maal de modified duration als percentage.

Bij een rentestijging daalt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de voorziening pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verbetert. Bij een rentedaling stijgt de waarde van de beleggingen minder dan de waarde van de pensioenverplichtingen, waardoor de dekkingsgraad verslechtert.

Het effect van een daling van de rekenrente volgens de rentetermijnstructuur van DNB met 1,0 procentpunt op de nominale dekkingsgraad is een verslechtering met ongeveer 13,6 procentpunten (2017: ongeveer 15 procentpunten). Het effect van een stijging van deze rekenrente met 1,0 procentpunt is een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 15 procentpunten (2017: ongeveer 16 procentpunten).

Een daling van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verslechtering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 16 procentpunten (2017: ongeveer 18 procentpunten). Een stijging van de nominale marktrente met 1,0 procentpunt resulteert in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 17 procentpunten (2017: ongeveer 19 procentpunten).

Hiervoor is ervan uitgegaan dat de marktrente voor alle looptijden in gelijke mate stijgt of daalt. Er kan echter sprake zijn van verschillen in de rentebeweging voor verschillende looptijden. De lange rente kan bijvoorbeeld sterker stijgen of dalen dan de korte rente. Veranderingen in de rentecurve worden niet gemeten aan de hand van de modified duration, maar hebben wel invloed op de rentemismatch.

Vastgoedrisico en aandelenrisico

Vastgoedrisico is het risico dat de waarde van vastgoed en vastgoedaandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastgoed. De portefeuille vastgoed maakt ongeveer 15% (2017: ongeveer 15%) uit van de totale beleggingen.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerd vastgoed van 30% en niet-beursgenoteerd vastgoed van 15%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale vastgoedbeleggingen resulteert in een daling van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 4 procentpunten (2017: ongeveer 3 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van deze beleggingen daarentegen resulteert in een verbetering van de dekkingsgraad met ongeveer 4 procentpunten (2017: ongeveer 3 procentpunten).

Aandelenrisico is het risico dat de waarde van aandelen verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Informatie over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is

opgenomen in de toelichting op de balanspost aandelen. De aandelenportefeuille maakt ongeveer 28% (2017: ongeveer 30%) uit van de totale beleggingsportefeuille.

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van beursgenoteerde aandelen ontwikkelde markten van 30%, beursgenoteerde aandelen opkomende markten van 40% en niet-beursgenoteerde aandelen (private equity) van eveneens 40%. Een hiermee overeenkomende waardedaling van de totale portefeuille aandelen resulteert in een daling van de nominale dekkinggraad met ongeveer 11 procentpunten (2017: ongeveer 13 procentpunten). Een hiermee overeenkomende waardestijging van de aandelenportefeuille resulteert in een verbetering van de nominale dekkinggraad met ongeveer 11 procentpunten (2017: ongeveer 13 procentpunten).

Valutarisico

Valutarisico is het risico dat de waarde van beleggingen verandert als gevolg van veranderingen in valutakoersen.

De valutaverdeling van de beleggingen in vastgoed, aandelen en vastrentende waarden (uitgedrukt in euro's) vóór en na afdekking van het valutarisico is als volgt:

	Vastgoed	Aandelen	Vast- rentende waarden	Totaal	Valuta- afdekking	Netto positie
2018						
Euro	505,0	399,7	2.350,9	3.255,6	1.660,8	4.916,4
Amerikaanse dollar	384,9	853,1	1.550,3	2.788,3	-1.150,3	1.638,0
Canadese dollar	–	67,3	91,0	158,3	-45,1	113,2
Australische dollar	107,0	59,4	240,6	407,0	-222,8	184,2
Japanse yen	61,1	138,6	–	199,7	-57,9	141,8
Britse pond	75,6	180,4	188,2	444,2	-167,3	276,9
Zwitserse frank	9,0	85,8	–	94,8	–	94,8
Zweedse kroon	25,2	40,0	199,0	264,2	-116,2	148,0
Overige valuta's	158,9	569,5	367,0	1.095,4	–	1.095,4
Totaal	1.326,7	2.393,8	4.987,0	8.707,5	-98,8	8.608,7
2017						
Euro	524,5	442,9	2.164,6	3.132,0	3.327,3	6.459,3
Amerikaanse dollar	339,7	871,7	1.385,7	2.597,1	-1.990,4	606,7
Canadese dollar	–	72,3	82,9	155,2	-112,2	43,0
Australische dollar	86,4	69,2	216,6	372,2	-305,9	66,3
Japanse yen	67,2	160,9	–	228,1	-149,9	78,2
Britse pond	84,3	214,5	169,8	468,6	-334,9	133,7
Zwitserse frank	11,8	94,2	–	106,0	–	106,0
Zweedse kroon	32,9	45,4	179,7	258,0	-218,6	39,4
Overige valuta's	150,8	673,0	411,8	1.235,6	–	1.235,6
Totaal	1.297,6	2.644,1	4.611,1	8.552,8	215,4	8.768,2

In de solvabiliteitstoets van DNB wordt uitgegaan van een waardeschok van de na afdekking resterende positie in vreemde valuta's van ontwikkelde markten ten opzichte van de euro van 20%. De positie in vreemde valuta's van opkomende markten wordt geschokt met 35%. Hiermee overeenkomende dalingen van de valutakoersen ten opzichte van de euro resulteren in een daling van de nominale dekkinggraad

> > > > >

met ongeveer 13 procentpunten (2017: ongeveer 10 procentpunten). Hiermee overeenkomende stijgingen van de valutakoersen resulteren in een verbetering van de nominale dekkingsgraad met ongeveer 13 procentpunten (2017: ongeveer 10 procentpunten).

Commodityrisico

Commodityrisico is het risico dat de waarde van commoditybeleggingen verandert als gevolg van veranderingen in de marktprijzen van desbetreffende (onderliggende) grondstoffen. Het fonds belegt niet in commodities of commodityderivaten, zodat geen sprake is van commodityrisico.

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat tegenpartijen hun contractuele verplichtingen aan het pensioenfonds of de beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds participeert niet nakomen. Informatie over de kredietwaardigheid van de portefeuille op basis van credit ratings en over de spreiding van de portefeuille naar sector en regio is opgenomen in de toelichting op de balanspost vastrentende waarden. Ongeveer 43% (2017: ongeveer 41%) van de totale portefeuille heeft de hoogste rating AAA en ongeveer 16% (2017: ongeveer 17%) van de portefeuille heeft de AA-rating. In de toelichting op de derivatenposities is informatie over de daarvoor verkregen zekerheden vermeld.

Verzekeringstechnisch risico

Het belangrijkste verzekeringstechnisch risico is het langlevenrisico. Dit is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de premie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Door toepassing van de AG-prognosetafels 2018 met correcties voor ervaringssterfte wordt rekening gehouden met een toekomstige verbetering van de levensverwachting. Dit neemt niet weg dat een grote mate van onzekerheid bestaat met betrekking tot de toekomstige ontwikkeling van de levensverwachting.

Een ander verzekeringstechnisch risico is het kortlevenrisico. Dit is het risico dat (gewezen) deelnemers en/of pensioengerechtigden eerder overlijden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie en de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen. Dit is met andere woorden het risico dat de hiervoor ontvangen risicopremie en de hiervoor opgenomen technische voorziening onvoldoende zijn om de toekomstige uitkeringen nabestaandenpensioen en wezenpensioen te dekken. De hiervoor in de premie begrepen risicopremie en de hiervoor gevormde technische voorziening worden vastgesteld op basis van de actuele AG prognosetafels met correcties voor ervaringssterfte.

Tenslotte wordt het arbeidsongeschiktheidsrisico onderscheiden. Dit is het risico dat meer deelnemers arbeidsongeschikt worden dan gemiddeld verondersteld bij de vaststelling van de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid, met andere woorden dat de toekomstige premievrije pensioenopbouw en het toekomstige invaliditeitspensioen hoger zijn dan de hiervoor ontvangen risicopremie.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen (voornamelijk de pensioenuitkeringen) te kunnen voldoen. Dit risico is onder normale omstandigheden nagenoeg afwezig, omdat de pensioenuitkeringen voor een belangrijk deel kunnen worden voldaan uit de ontvangen premies en directe beleggingsopbrengsten en bovendien verreweg het grootste deel van de beleggingsportefeuille bestaat uit liquide vermogenstitels. Dit neemt niet weg dat ingenomen derivatenposities kunnen leiden tot de contractuele verplichting tot bijstorting. Feitelijk is het liquiditeitsrisico geen onderdeel van het solvabiliteitsrisico, namelijk het risico dat het pensioenfonds op lange termijn de pensioenverplichtingen niet kan nakomen. Wel is het zo dat een gedwongen verkoop op korte termijn van illiquide beleggingen veelal een ongunstige prijs tot gevolg heeft, waardoor op de verkoop verlies wordt geleden.

Het totaal van de illiquide beleggingen maakt ongeveer 22% (2017: ongeveer 18%) uit van de totale portefeuille beleggingen. Het liquiditeitsrisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Concentratierisico

Concentratierisico kan optreden als een goede spreiding van beleggingen of pensioenverplichtingen ontbreekt. In het standaardmodel van DNB voor de bepaling van het vereist eigen vermogen is het concentratierisico gelijkgesteld aan nihil. Het pensioenfonds voldoet aan deze veronderstelling van een voldoende gediversifieerde beleggingsportefeuille en een voldoende evenwichtige demografische opbouw van de populatie. In de toelichting op de balanspost vastrentende waarden zijn de posten die meer dan 5% uitmaken van de totale portefeuille vermeld. Amerikaanse, Duitse, Franse, Britse en Australische staatsleningen maken gezamenlijk ongeveer 45% (2017: ongeveer 49%) uit van de totale portefeuille vastrentende waarden. De actiefpost derivaten heeft volledig betrekking op zeven (2017: vijf) tegenpartijen. De totale marktwaarde van deze contracten komt overeen met ongeveer 1% (2017: ongeveer 5%) van de marktwaarde van de obligatieportefeuille. Voor de derivatenposities zijn in het algemeen voldoende zekerheden verkregen. Het concentratierisico wordt overeenkomstig het standaardmodel van DNB op nihil gesteld.

Operationeel risico

Operationeel risico is het risico dat optreedt bij de uitvoering van de activiteiten als gevolg van niet afdoende of falende processen, menselijk gedrag en systemen bij de uitvoeringsorganisaties of als gevolg van externe gebeurtenissen. Het pensioenfonds besteedt de operationele activiteiten uit aan BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. zodat het operationele risico voornamelijk bestaat uit het risico dat de met de BSG-organisatie gemaakte afspraken niet worden nagekomen. Over de beheersing van de processen wordt verantwoording afgelegd, waarbij jaarlijks een ISAE 3402 type II-rapportage wordt overgelegd. Op grond van de Pensioenwet mag het operationeel risico in de solvabiliteitstoets van DNB op nihil worden gesteld, mits geen sprake is van een verhoogd risico. In 2018 (en 2017) is aan deze voorwaarde voldaan.

Actief risico

Actief risico is het risico dat het rendement van een beleggingsportefeuille afwijkt van de voor deze beleggingsportefeuille gehanteerde benchmark. Op basis van een ALM-studie wordt een strategische beleggingsmix bepaald. Ter beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten wordt voor de afzonderlijke beleggingscategorieën binnen de totale beleggingsportefeuille een benchmark bepaald, die worden geaggregeerd op portefeuilleniveau. Door middel van zowel actief beheer van de onderscheiden afzonderlijke beleggingsportefeuilles per assetcategorie (selectie van individuele vermogenstitels) als actief beheer van de totale portefeuille (afwijking van de strategische mix) wordt actief risico aangegaan. Een belangrijke maatstaf voor het actief risico is de tracking error. Door middel van de tracking error wordt de afwijking van het rendement van een beleggingsportefeuille ten opzichte van een benchmarkportefeuille gemeten. De benchmarkportefeuille dient dus als referentiekader voor de beoordeling van de relatieve beleggingsresultaten. Een hogere tracking error impliceert een hogere mate van actief risico.

De tracking error van de totale portefeuille heeft zich gedurende 2018 rond 0,3% bewogen (2017: rond 0,3%), waarmee binnen de hiervoor gestelde limiet van 1,25% (2017: 1,25%) is gebleven. Het actief risico wordt op maandbasis gemonitord en bewaakt. In de solvabiliteitstoets van DNB wordt alleen rekening gehouden met het actieve risico in de aandelenportefeuille. Het effect hiervan op het vereist eigen vermogen bedraagt 0,1 procentpunt (2017: 0,2 procentpunt).

Naast de in de solvabiliteitstoets van DNB onderkende risico's wordt nog het indexeringsrisico onderscheiden.

Indexeringsrisico

De indexering heeft een voorwaardelijk karakter. Het bestuur van het pensioenfonds stelt jaarlijks de indexering vast met inachtneming van de financiële positie van het pensioenfonds. Voor de opgebouwde pensioenrechten tot 1 januari 2007 van alle (actieve en gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden

tot de leeftijd van 65 jaar geldt echter een onvoorwaardelijke jaarlijkse indexering gelijk aan de verandering van het loonindexcijfer tot maximaal 2,5%.

Indexering van de vanaf 1 januari 2007 opgebouwde pensioenen onder de basispensioenregeling is tot de verandering van het loonindexcijfer onvoorwaardelijk indien en voor zover deze indexering kan worden gefinancierd uit het bedrag van de vrijval van de voorziening pensioenverplichtingen die is bedoeld voor de financiering van de onvoorwaardelijke indexering van opgebouwde pensioenen tot 1 januari 2007 en deze onvoorwaardelijke indexering lager is dan 2,5%.

Indien de verandering van het loonindexcijfer uitkomt boven 2,5%, is voor het meerdere de indexering voorwaardelijk.

Indexeringsrisico is het risico dat de indexeringsambitie niet wordt gerealiseerd als gevolg van tegenvallend rendement op de beleggingen, tegenvallende inflatie, daling van de marktrente en demografische ontwikkelingen.

Door middel van de reële dekkingsgraad kan inzicht worden gegeven in de mate waarin in de toekomst toeslagen kunnen worden toegekend. Voor het bepalen van de reële dekkingsgraad worden de pensioenverplichtingen contant gemaakt tegen de reële rente. De reële rente wordt berekend door de nominale rente te verminderen met de geschatte inflatiecomponent. De aldus berekende reële dekkingsgraad bedraagt 92,8% (2017: 93,9%).

TOELICHTING OP DE REKENING VAN BATEN EN LASTEN

(bedragen in miljoenen euro's)

Baten en lasten pensioenactiviteiten

13 Premies

	2018	2017
Werkgeversdeel	21,5	9,3
Werknemersdeel	53,4	51,9
Reguliere premie basispensioenregeling	74,9	61,2
Extra premie werkgever basispensioenregeling	100,0	–
Totaal premie basispensioenregeling	174,9	61,2
Premie nettopensioenregeling	0,2	0,2
Totaal	175,1	61,4

Naar aanleiding van de gemaakte afspraken inzake de CDC-regeling is de resulterende verplichting van EUR 100,0 miljoen in 2018 als extra premiebate verwerkt.

De premie nettopensioenregeling heeft betrekking op de risicoverzekering (het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum) als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige regeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

De feitelijke premie, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling), bedraagt EUR 175,1 miljoen (2017: EUR 61,4 miljoen).

De kostendekkende premie zoals bedoeld in artikel 128 lid 1 Pensioenwet, exclusief de premie voor risico deelnemers, bedraagt EUR 73,1 miljoen (2017: EUR 79,5 miljoen). De kostendekkende premie is als volgt samengesteld:

	2018	2017
Pensioenopbouw (inclusief excassokosten)	47,7	52,2
Onvoorwaardelijke toekomstige indexering	–	–
Risicopremies overlijden en invaliditeit	10,5	10,5
Opslag voor pensioenuitvoeringskosten (exclusief excasso-kosten)	1,4	2,6
Solvabiliteitsopslag	13,5	14,2
Voorwaardelijke toekomstige indexering	–	–
Totaal	73,1	79,5

De kostendekkende premie wordt berekend op basis van de door DNB vastgestelde en gepubliceerde rentetermijnstructuur ultimo vorig verslagjaar. De afgeleide gemiddelde marktrente voor de kostendekkende premie bedraagt 1,7% (2017: 1,6%).

De feitelijke premie, inclusief de premie voor risico deelnemers van EUR 14,1 miljoen (2017: EUR 13,1 miljoen), bedraagt EUR 189,2 miljoen (2017: EUR 74,5 miljoen). De totale feitelijke premie was in 2017 EUR 8,1 miljoen hoger dan de totale gedempt kostendeekkende premie.

De feitelijke premie werd in 2017 nog getoetst aan de gedempt kostendeekkende premie. De gedempt kostendeekkende premie, exclusief de premie voor risico deelnemers, zoals bedoeld in artikel 128 lid 2 Pensioenwet bedroeg EUR 53,3 miljoen. De feitelijke premie, exclusief de premie voor risico deelnemers (inleg beschikbare-premieregeling) was EUR 8,1 miljoen hoger dan de gedempt kostendeekkende premie.

14 Premies voor risico deelnemers

De premies voor risico deelnemers hebben betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

	2018	2017
Totaal	14,1	13,1

15 Waardeoverdrachten voor risico pensioenfonds

Dit betreft inkomende bedragen uit hoofde van overgenomen pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds.

	2018	2017
Inkomende waardeoverdrachten	0,4	0,2
Uitgaande waardeoverdrachten	–	–
Saldo	0,4	0,2

16 Waardeoverdrachten voor risico deelnemers

Dit betreft uitgaande bedragen uit hoofde van overgedragen pensioenverplichtingen voor risico deelnemers.

	2018	2017
Inkomende waardeoverdrachten	–	–
Uitgaande waardeoverdrachten	–0,1	–0,2
Saldo	–0,1	–0,2

17 Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuarieel berekende nominale waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen. De pensioenopbouw wordt berekend op basis van de rentetermijnstructuur DNB primo verslagjaar.

	2018	2017
Pensioenopbouw actieve deelnemers	56,3	62,2
Toekomstige pensioenuitvoeringskosten	1,9	0,5
Totaal	58,2	62,7

18 Indexering

Onder indexering is opgenomen het verschil tussen de toegekende indexering en de vrijval van de ingebouwde inflatiedekking.

	2018	2017
Indexering pensioenrechten	-138,2	-104,8
Vrijval ingebouwde inflatiedekking	70,3	77,9
Saldo (bate)	-67,9	-26,9

Pensioenrechten waarop de maximale onvoorwaardelijke indexering van 2,5% (ingebouwde inflatiedekking) van toepassing is, zijn per 1 januari 2019 verhoogd met 2,10% (1 januari 2018 verhoogd met 1,4%). De overige pensioenrechten zijn per 1 januari 2019 verhoogd met 2,10% (1 januari 2018 verhoogd met 1,4%).

19 Rentetoevoeging voorziening pensioenverplichtingen

De pensioenverplichtingen worden contant gemaakt tegen de rentetermijnstructuur DNB per balansdatum. Aan de voorziening pensioenverplichtingen wordt rente toegevoegd op basis van de éénjaarsrente volgens deze rentetermijnstructuur primo verslagperiode.

	2018	2017
Totaal	-17,4	-15,0

De in het verslagjaar aan de voorziening pensioenverplichtingen toegevoegde rente is gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,26% (2017: negatief 0,22%).

20 Wijziging rekenrente

De waarde van de pensioenverplichtingen verandert onder invloed van veranderingen in de rekenrente.

	2018	2017
Totaal	-265,1	85,7

De afgeleide rekenrente is in 2018 gedaald van 1,5% tot 1,3% en in 2017 gestegen van 1,3% tot 1,5%.

21 Onttrekking pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Toekomstige pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten worden vooraf actuariëel berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De hieronder opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de pensioenen en kosten van de verslagperiode.

	2018	2017
Onttrekking pensioenuitkeringen	210,3	206,6
Onttrekking pensioenuitvoeringskosten	1,8	2,1
Totaal	212,1	208,7

22 Pensioenrechten waardeoverdrachten

Dit betreft de toevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen uit hoofde van pensioenrechten met betrekking tot inkomende waardeoverdrachten.

	2018	2017
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-0,5	-0,2
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	-	-
Saldo	-0,5	-0,2

23 Wijziging actuariële grondslagen

De actuariële grondslagen zijn de uitgangspunten en veronderstellingen waarop de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is gebaseerd. Onder wijziging actuariële grondslagen is het effect van aanpassing van de bestandsgrondslagen, economische grondslagen en kostengrondslagen op de voorziening opgenomen.

	2018	2017
Levensverwachting	41,6	-
Kostenvoorziening	8,2	-14,0
Totaal	49,8	-14,0

Het effect van de wijziging van de levensverwachting is als volgt samengesteld:

	2018	2017
Overgang op prognosetafels AG 2018	42,1	-
Wijziging correctiefactoren	-0,5	-
Totaal	41,6	-

Ultimo 2018 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds

ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

In 2018 is de kostenvoorziening gewijzigd van een percentage van de pensioenverplichtingen naar een vastgesteld bedrag. Dit bedrag is afhankelijk van rente en inflatiefactoren en wordt jaarlijks aangepast.

De kostenvoorziening is in 2017 verhoogd van 1,0% tot 1,21% van de pensioenverplichtingen. Reden hiervoor is dat BSG Pension Management B.V. vanaf 1 januari 2017 omzetbelasting moet berekenen over haar dienstverlening aan het pensioenfonds als gevolg van de beëindiging per dezelfde datum van de fiscale entiteit, waarvan het pensioenfonds en de uitvoeringsorganisatie beide deel uitmaakten. Bovendien kan als gevolg van de beëindiging van de fiscale entiteit de op de andere kosten drukkende omzetbelasting niet meer worden teruggevorderd.

24 Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

Onder overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen zijn opgenomen: actuariële resultaten en mutaties in de pensioenverplichtingen die niet onder een ander hoofd zijn opgenomen.

	2018	2017
Actuariële resultaten	-7,2	1,1
Totaal	-7,2	1,1

De actuariële resultaten zijn als volgt samengesteld:

	2018	2017
Langlevenrisico	2,7	-1,4
Kortlevenrisico	-2,2	-2,9
Resultaat op sterfte	0,5	-4,3
Resultaat op arbeidsongeschiktheid	-5,3	3,0
Resultaat op flexibele keuzemogelijkheden	-2,4	2,4
Totaal	-7,2	1,1

25 Pensioenuitkeringen voor risico pensioenfonds

	2018	2017
Ouderdomspensioen	167,4	165,7
Nabestaandenpensioen	35,9	35,4
Wezenpensioen	0,5	0,5
Invaliditeitspensioen	6,8	6,1
Pensioenuitkeringen basispensioenregeling	210,6	207,7
Pensioenuitkeringen nettopensioenregeling	0,1	-
Totaal	210,7	207,7

De pensioenuitkeringen nettopensioenregeling hebben betrekking op de risicoverzekering (het risico van overlijden van de deelnemer vóór de pensioendatum) als onderdeel van de nettopensioenregeling. De pensioenuitkeringen bedragen EUR 19 duizend (2017: EUR 13 duizend).

26 Pensioenuitkeringen voor risico deelnemers

Dit betreft de variabele pensioenuitkeringen met betrekking tot de nettopensioenregeling.

	2018	2017
Totaal	0,1	-

De pensioenuitkeringen bedragen EUR 72 duizend (2017: EUR 22 duizend).

27 Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers heeft betrekking op de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum.

	2018	2017
Inleg premies	14,0	12,9
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,1	-0,2
Beleggingsresultaat	-2,4	1,5
Pensioenuitkeringen	-0,1	-
Overige mutaties	-0,3	-
Totaal	11,1	14,2

De pensioenuitkeringen bedragen EUR 72 duizend (2017: EUR 22 duizend).

28 Pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfondsen

Onder pensioenuitvoeringskosten voor risico pensioenfondsen zijn opgenomen de kosten met betrekking tot de uitvoering van de basispensioenregeling en de risicoverzekering als onderdeel van de nettopensioenregeling. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen. De kosten van bestuur en financieel beheer worden toegerekend aan pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

	2018	2017
Kosten pensioenuitvoering en bestuursondersteuning	3,2	4,5
Overige kosten	1,0	1,0
Totaal vóór toerekening aan vermogensbeheer	4,2	5,5
Toegerekend aan vermogensbeheer	-1,0	-0,9
Totaal	3,2	4,6

Een deel van de kosten van bestuur en financieel beheer kan direct worden toegerekend aan pensioenuitvoering of vermogensbeheer. De kosten die niet direct toerekenbaar zijn, worden in de verhouding 60:40 (2017: 60:40) verdeeld over pensioenuitvoering en vermogensbeheer.

29 Pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers

Dit betreft de kosten met betrekking tot de uitvoering van de beschikbare-premieregeling als onderdeel van de nettopensioenregeling. Dit is een vrijwillige pensioenregeling voor deelnemers met een pensioengevend salaris boven het fiscale maximum. De kosten van vermogensbeheer zijn hierin niet begrepen.

	2018	2017
Totaal	0,1	0,1

Baten en lasten beleggingsactiviteiten

30 Beleggingsopbrengsten

De beleggingsopbrengsten kunnen als volgt worden weergegeven:

	Direct	Prijs- verandering	Valuta- verandering	Totaal
2018				
Vastgoed	4,5	60,5	22,7	87,7
Aandelen	0,4	-210,8	58,4	-152,0
Vastrentende waarden	-	-48,6	238,2	189,6
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	4,9	-198,9	319,3	125,3
Valutaderivaten	-	-	-312,1	-312,1
Totaal vóór kosten	4,9	-198,9	7,2	-186,8
Kosten van vermogensbeheer				-9,0
Totaal				-195,8
2017				
Vastgoed	6,8	105,5	-59,9	52,4
Aandelen	-	456,2	-168,8	287,4
Vastrentende waarden	-	68,6	-198,0	-129,4
Totaal vóór valutaderivaten en kosten	6,8	630,3	-426,7	210,4
Valutaderivaten	-	-	367,2	367,2
Totaal vóór kosten	6,8	630,3	-59,5	577,6
Kosten van vermogensbeheer				-6,6
Totaal				571,0

De directe beleggingsopbrengsten betreffen rente en door beleggingsfondsen uitgekeerd dividend.

De indirecte beleggingsopbrengsten betreffen waardeveranderingen inclusief valutakoersverschillen en zijn hiervoor verbijzonderd naar prijsveranderingen en valutaveranderingen.

De hiervoor weergegeven kosten van vermogensbeheer betreffen de rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten. De kosten die ten laste van beleggingsfondsen komen zijn hierin niet begrepen, maar zijn onderdeel van de waardeveranderingen. De ten laste van de beleggingsfondsen komende kosten kunnen worden onderscheiden in kosten van vermogensbeheer (vergoeding beheer beleggingen, bewaarloon en overige kosten) en transactiekosten. In de waardeveranderingen van derivaten zijn eveneens transactiekosten begrepen.

De kosten van vermogensbeheer die direct ten laste van het pensioenfonds komen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	2018	2017
Beheer beleggingen	5,2	3,7
Advies	2,7	1,9
Overig	0,1	0,1
Totaal vóór toerekening kosten bestuur en financieel beheer	8,0	5,7
Toegerekende kosten bestuur en financieel beheer	1,0	0,9
Totaal	9,0	6,6

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd:

	Kosten vermogens-beheer	Transactie-kosten fondsen	Toe- en uittreed-vergoeding
2018			
Vastgoed	10,1	0,8	0,4
Aandelen	13,1	4,4	0,4
Vastrentende waarden	9,9	6,8	1,1
Totaal beleggingsfondsen	33,1	12,0	1,9
Valutaderivaten	–	0,9	–
Totaal	33,1	12,9	1,9
2017			
Vastgoed	11,4	1,1	0,3
Aandelen	13,4	5,2	1,2
Vastrentende waarden	9,9	10,3	0,5
Totaal beleggingsfondsen	34,7	16,6	2,0
Valutaderivaten	–	0,9	0,9
Totaal	34,7	17,5	2,9

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de onderliggende transactiekosten van beleggingsfondsen. Indien de transactiekosten met betrekking tot beleggingsfondsen worden geïnterpreteerd als de aan deze beleggingsfondsen betaalde toe- en uittreedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

31 Overige baten en lasten beleggingsactiviteiten

	2018	2017
Resultaat deelnemingen	0,4	0,4
Opslag termijnbetaling	1,5	1,3
Totaal overige baten	1,9	1,7
Rente banktegoeden in rekening-courant	-0,2	-
Resultaat op vermogensbeheerkosten beleggingen voor risico deelnemers	-	-
Totaal	1,7	1,7

Het resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers bedraagt EUR 33 duizend (2017: EUR 26 duizend). Dit betreft het verschil tussen de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten van EUR 16 duizend (2017: EUR 45 duizend) en de door het pensioenfonds aan de beleggingsfondsen berekende kosten van EUR 49 duizend (2017: EUR 71 duizend), die dienen ter dekking van de kosten.

32 Beleggingsresultaat voor risico deelnemers

	Waarde-		Totaal
	Direct	verandering	
2018			
Vastgoed	-	-0,1	-0,1
Aandelen	-	-2,3	-2,3
Vastrentende waarden	-	-0,1	-0,1
Totaal	-	-2,5	-2,5
2017			
Vastgoed	-	0,1	0,1
Aandelen	-	1,8	1,8
Vastrentende waarden	-	-0,4	-0,4
Totaal	-	1,5	1,5

De niet rechtstreeks aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten, die onderdeel zijn van de waardeveranderingen van de beleggingen, kunnen als volgt worden gespecificeerd (in duizenden euro's):

	Kosten vermogens- beheer	Transactie- kosten fondsen	Toe- en uittreed- vergoeding
2018			
Vastgoed	10	10	2
Aandelen	89	41	13
Vastrentende waarden	71	64	18
Totaal	170	115	33
2017			
Vastgoed	8	6	4
Aandelen	57	30	20
Vastrentende waarden	44	66	29
Totaal	109	102	53

Deze kosten kunnen slechts door middel van schattingen worden vastgesteld. Dit geldt vooral voor de transactiekosten. Indien deze worden geïnterpreteerd als de aan de beleggingsfondsen betaalde toe- en uittreedvergoedingen, kunnen deze zonder gebruikmaking van schattingen worden bepaald.

Actuariële analyse van het resultaat

Het resultaat kan als volgt worden geanalyseerd naar technische winst- en verliesbronnen:

	2018	2017
Resultaat op beleggingen en verplichtingen	-441,8	673,4
Resultaat op premies	115,5	-6,0
Resultaat op waardeoverdrachten	-0,1	-
Resultaat op pensioenuitkeringen	-0,4	-1,1
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	-	2,2
Wijziging actuariële grondslagen	49,8	-14,0
Actuariële resultaten basispensioenregeling	-7,1	0,9
Actuariële resultaten nettopensioenregeling	-0,1	0,2
Resultaat op indexering	-67,9	-26,9
Overige resultaten	0,2	0,1
Totaal	-351,9	628,8

Resultaat op beleggingen en verplichtingen

	2018	2017
Resultaat beleggingsactiviteiten exclusief vastrentende waarden	-145,5	504,1
Resultaat vastrentende waarden exclusief valutaresultaat	-48,6	68,6
Totaal resultaat beleggingsactiviteiten	-194,1	572,7
Resultaat op vermogensbeheerkosten beleggingen voor risico deelnemers	-	-
Resultaat beleggingen voor risico pensioenfonds	-194,1	572,7
Benodigde rente voorziening pensioenverplichtingen	17,4	15,0
Wijziging rekenrente voorziening pensioenverplichtingen	-265,1	85,7
Totaal	-441,8	673,4

Het resultaat op beleggingen en verplichtingen is gelijk aan het resultaat beleggingsactiviteiten verminderd met de technisch benodigde interest. Het rendement op de totale beleggingsportefeuille over 2018 bedraagt negatief 2,1% tegen 7,0% over 2017. De rentetoevoeging aan de voorziening pensioenverplichtingen is in 2018 gebaseerd op een rekenrente van negatief 0,26% (2017: negatief 0,22%). Dit is de éénjaarsrente volgens de rentetermijnstructuur primo verslagjaar. De afgeleide rekenrente is in 2018 gedaald van 1,5% tot 1,3% en is in 2017 gestegen van 1,3% tot 1,5%.

Resultaat op premies

	2018	2017
Reguliere premies basispensioenregeling	74,9	61,2
Extra premie werkgever basispensioenregeling	100,0	-
Premies nettopensioenregeling	0,2	0,2
Totaal premies voor risico pensioenfonds	175,1	61,4
Beschikbaar voor administratiekosten	-1,4	-3,7
Beschikbaar voor excassokosten	-1,9	-1,5
Beschikbaar voor pensioenopbouw	171,8	56,2
Pensioenopbouw actieve deelnemers	-56,3	-62,2
Totaal	115,5	-6,0

Resultaat op waardeoverdrachten

	2018	2017
Inkomende waardeoverdrachten	0,4	0,2
Pensioenrechten inkomende waardeoverdrachten	-0,5	-0,2
Resultaat op inkomende waardeoverdrachten	-0,1	-
Uitgaande waardeoverdrachten	-	-
Pensioenrechten uitgaande waardeoverdrachten	-	-
Resultaat op uitgaande waardeoverdrachten	-	-
Totaal	-0,1	-

Resultaat op pensioenuitkeringen

	2018	2017
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen	210,3	206,6
Werkelijke pensioenuitkeringen	-210,7	-207,7
Totaal	-0,4	-1,1

Resultaat op pensioenuitvoeringskosten

	2018	2017
Kostenopslag in premies jaar (administratiekosten en excassokosten)	3,3	5,2
Toevoeging voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	-1,9	-0,5
Beschikbaar uit voorziening pensioenverplichtingen (excassokosten)	1,8	2,1
Totaal beschikbaar voor pensioenuitvoeringskosten	3,2	6,8
Werkelijke pensioenuitvoeringskosten	-3,2	-4,6
Totaal	-	2,2

Wijziging actuariële grondslagen

	2018	2017
Levensverwachting	41,6	-
Kostenvoorziening	8,2	-14,0
Totaal	49,8	-14,0

Het effect van de wijziging van de levensverwachting is als volgt samengesteld:

	2018	2017
Overgang op prognosetafels AG 2018	42,1	–
Wijziging correctiefactoren	–0,5	–
Totaal	41,6	–

Ultimo 2018 is overgegaan op nieuwe generatietafels van het Actuarieel Genootschap. Hierop worden correcties toegepast in verband met hogere overlevingskansen van de populatie van het pensioenfonds ten opzichte van de overlevingskansen van de totale bevolking. Deze correctiefactoren zijn eveneens opnieuw vastgesteld.

In 2018 is de kostenvoorziening gewijzigd van een percentage van de pensioenverplichtingen naar een vastgesteld bedrag. Dit bedrag is afhankelijk van rente en inflatiefactoren en wordt jaarlijks aangepast.

De kostenvoorziening is in 2017 verhoogd van 1,0% tot 1,21% van de pensioenverplichtingen. Reden hiervoor is dat BSG Pension Management B.V. vanaf 1 januari 2017 omzetbelasting moet berekenen over haar dienstverlening aan het pensioenfonds als gevolg van de beëindiging per dezelfde datum van de fiscale entiteit, waarvan het pensioenfonds en de uitvoeringsorganisatie beide deel uitmaakten. Bovendien kan als gevolg van de beëindiging van de fiscale entiteit de op de andere kosten drukkende omzetbelasting niet meer worden teruggevorderd.

Actuariële resultaten basispensioenregeling

	2018	2017
Sterfte	0,6	–4,5
Arbeidsongeschiktheid	–5,3	3,0
Flexibele keuzemogelijkheden	–2,4	2,4
Totaal	–7,1	0,9

Actuariële resultaten nettopensioenregeling

	2018	2017
Kortlevenrisico	–0,1	0,2
Totaal	–0,1	0,2

Het resultaat op kortlevenrisico heeft betrekking op de risicoverzekering als onderdeel van de nettopensioenregeling.

Resultaat op indexering

	2018	2017
Vrijval ingebouwde inflatiedekking	70,3	77,9
Indexering pensioenrechten	-138,2	-104,8
Totaal	-67,9	-26,9

De indexering van de pensioenrechten van actieve deelnemers en de indexering van de ingegane pensioenen en de premievrije pensioenrechten worden gefinancierd uit de reserves van het pensioenfonds. Zij vinden hun oorsprong in het overrendement.

Overige resultaten

	2018	2017
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers	0,1	0,1
Resultaat op overige mutaties voor risico deelnemers	0,1	-
Resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers	-	-
Totaal	0,2	0,1

Het resultaat op pensioenuitvoeringskosten voor risico deelnemers bedraagt EUR 107 duizend (2017: EUR 96 duizend). Dit is het verschil tussen de kostenopslag in de premies van EUR 175 duizend (2017: EUR 175 duizend) en de werkelijke kosten van EUR 68 duizend (2017: EUR 79 duizend).

Het resultaat op vermogensbeheerkosten voor risico deelnemers bedraagt EUR 33 duizend (2017: EUR 26 duizend) en betreft het verschil tussen de aan het pensioenfonds in rekening gebrachte kosten van EUR 16 duizend (2017: EUR 45 duizend) en de door het pensioenfonds aan de beleggingsfondsen berekende kosten van EUR 49 duizend (2017: EUR 71 duizend).

Resultaat voor risico deelnemers

	2018	2017
Premies ten behoeve van inleg	13,9	12,9
Kostenopslag	0,2	0,2
Totaal premies	14,1	13,1
Uitgaande waardeoverdrachten	-0,1	-0,2
Pensioenuitkeringen	-0,1	-
Pensioenuitvoeringskosten	-0,1	-0,1
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen	-11,1	-14,2
Beleggingsresultaat	-2,5	1,5
Overige mutaties	-0,1	-
Resultaat op pensioenuitvoeringskosten	0,1	0,1
Ten gunste van resultaat voor risico pensioenfonds	-0,1	-0,1
Totaal	-	-

De pensioenuitkeringen bedragen EUR 72 duizend (2017: EUR 22 duizend).

Het resultaat op pensioenuitvoeringskosten bedraagt EUR 107 duizend (2017: EUR 96 duizend).

De kostenopslag in de premies bedraagt EUR 175 duizend (2017: EUR 175 duizend) en de werkelijke kosten bedragen EUR 68 duizend (2017: EUR 79 duizend). Het totaal resultaat voor risico deelnemers bedraagt voor het pensioenfonds in alle gevallen nihil.

Overige informatie

Verbonden partijen

De volgende rechtspersonen en natuurlijke personen worden aangemerkt als verbonden partijen:

- de aangesloten onderneming KLM N.V. (werkgever);
- de bestuursleden van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de leden van raad van toezicht van het pensioenfonds en hun nauwe verwanten;
- de onafhankelijke, externe voorzitter van het pensioenfonds;
- de uitvoeringsorganisatie Blue Sky Group bestaande uit Blue Sky Group Holding B.V., BSG Pension Management B.V., BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V.;
- de directieleden van de vier Blue Sky Group-vennootschappen en hun nauwe verwanten.

Tussen het pensioenfonds en de werkgever is een uitvoeringsovereenkomst inzake de financiering en de uitvoering van de pensioenregeling gesloten. Een samenvatting van de uitvoeringsovereenkomst is opgenomen in de paragraaf Financiering en premie van de algemene toelichting op pagina 61 en 62.

Het pensioenfonds heeft geen leningen verstrekt aan bestuursleden en heeft ook anderszins geen vorderingen op bestuursleden. Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de paragraaf Bezoldiging bestuurders hierna.

Het beheer van het pensioenfonds (pensioenuitvoering, bestuursondersteuning en vermogensbeheer) is ondergebracht bij Blue Sky Group. Het pensioenfonds bezit gezamenlijk met Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM en Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel alle aandelen in Blue Sky Group Holding B.V. (elk eenderde deel).

De dienstverlening aan de aandeelhouders maakt ongeveer 83% (2017: ongeveer 79%) uit van de omzet (geconsolideerd) van Blue Sky Group. De overeenkomsten van dienstverlening zijn afgesloten op basis van marktconforme tarieven.

Er zijn geen transacties van betekenis met verbonden partijen die niet onder normale marktvoorwaarden zijn aangegaan.

Medewerkers

Het pensioenfonds heeft geen personeel in dienst.

Bezoldiging bestuurders

De bezoldiging van de leden van het bestuur (inclusief de voorzitter) bedraagt totaal EUR 72 duizend (2017: EUR 110 duizend).

Honorarium accountant

De aan het verslagjaar toegerekende accountants honoraria zoals bedoeld in artikel 382a Titel 9, Boek 2 BW bedragen totaal EUR 77 duizend (2017: EUR 74 duizend).

	2018	2017
Controle jaarrekening en jaarstaten DNB (KPMG Accountants)	65	74
Fiscaal advieswerk (KPMG Meijburg)	3	–
Overig advieswerk (KPMG Advisory)	9	–
Totaal	77	74

Belastingen

Het pensioenfonds is op grond van de aard van de activiteiten vrijgesteld van belastingheffing voor de vennootschapsbelasting.

Toezichthouder

Evenals voorgaande jaren is geen sprake van door DNB genomen corrigerende maatregelen ingevolge artikel 96 Pensioenwet.

Amstelveen, 29 mei 2019

Het bestuur van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM,

A. Balm

W.J.J. Hartog

mr. P.J.M. Jansen

R. ter Lingen

ir. A. Oudshoorn

drs. H.A. van der Pol

E. van Zwol

namens het bestuur,

W.J.J. Hartog

vicevoorzitter

E. van Zwol

vicevoorzitter

De raad van toezicht van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM,

drs. M.W. Gout-van Sinderen

drs. J.J.M. Nijland RA

drs. M.E.A. van Boom RBA EPP

OVERIGE GEGEVENS

Bestemming van het resultaat

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de wijze waarop het resultaat moet worden verdeeld. Het resultaat wordt jaarlijks geheel ten gunste dan wel ten laste van de reserves gebracht. Overeenkomstig de in de ABTN vastgelegde regeling wordt een deel van het resultaat toegevoegd of onttrokken aan de algemene reserve.

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM te Amstelveen is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2018.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds, anders dan de werkzaamheden uit hoofde van de actuariële functie.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 75 miljoen. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 3,75 miljoen te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruikgemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn beoordeling van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte administratieve basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- De technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- De kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- Het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld. Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar hoger dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is hoger dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen. Daarbij is in aanmerking genomen dat de mogelijkheden tot het realiseren van beoogde toeslagen toereikend zijn.

Amstelveen, 29 mei 2019

drs. H. Zaghdoudi AAG
Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur en de raad van toezicht van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2018

Ons oordeel

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM per 31 december 2018 en van het resultaat en de kasstromen over 2018, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

Wat we gecontroleerd hebben

Wij hebben de jaarrekening 2018 van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM ('de Stichting') te Amstelveen gecontroleerd.

De jaarrekening omvat:

1. de balans per 31 december 2018;
2. de rekening van baten en lasten over 2018;
3. het kasstroomoverzicht over 2018; en
4. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en overige toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van de Stichting zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Controleaanpak

Samenvatting

MATERIALITEIT

- Materialiteit van EUR 75 miljoen
- 0,8% van het pensioenvermogen

KERNPUNTEN

- De waardering van beleggingen
- De waardering van technische voorzieningen

GOEDKEUREND OORDEEL

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op EUR 75 miljoen (2017: EUR 70 miljoen). Voor de bepaling van de materialiteit wordt uitgegaan van het pensioenvermogen (0,8%). Wij beschouwen het pensioenvermogen als de meest geschikte benchmark, omdat het pensioenvermogen een bepalende factor is in de berekening van de beleidsdekkingsgraad die de financiële positie van de Stichting weergeeft. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij hebben met het bestuur afgesproken dat wij tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de EUR 3,75 miljoen rapporteren aan het bestuur en de raad van toezicht alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

Reikwijdte van de controle

Uitbesteding van bedrijfsprocessen aan dienstverleners

De Stichting heeft het beheer van de beleggingen uitbesteed aan BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. De pensioenadministratie is uitbesteed aan BSG Pension Management B.V. De jaarrekening wordt opgesteld op basis van informatie over de beleggingen en beleggingsopbrengsten die is verstrekt door BSG Asset Management B.V. en BSG Fund Management B.V. en informatie over de technische voorzieningen, premiebijdragen en pensioenuitkeringen en overige financiële posten die is verstrekt door BSG Pension Management B.V.

Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel zijn wij verantwoordelijk voor het verwerven van inzicht in de aard en de significantie van de door de dienstverleners verleende diensten en in het effect ervan op de voor de controle relevante interne beheersing van de Stichting. Op basis hiervan identificeren wij de risico's op een afwijking van materieel belang en zetten wij controlewerkzaamheden op en voeren wij deze uit om op deze risico's in te spelen.

Bij de uitvoering van onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden en bevindingen van andere onafhankelijke accountants inzake de voor de Stichting relevante interne beheersingsmaatregelen van BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V., zoals weergegeven in de specifiek daarvoor opgestelde (ISAE 3402 type II-) rapportages.

Onze controlewerkzaamheden bestaan uit het bepalen van de minimaal verwachte interne beheersingsmaatregelen en het bespreken van de beheersomgeving bij de dienstverlener met vertegenwoordigers van de dienstverlener. Op basis daarvan evalueren wij de in de ISAE 3402-rapportage beschreven interne beheersingsmaatregelen, de verrichte werkzaamheden ter toetsing van de effectieve werking gedurende 2018 en de uitkomsten daarvan. Ook beoordelen wij de evaluatie door het bestuur van de kwaliteit van de uitbesteding aan BSG Asset Management B.V., BSG Fund Management B.V. en BSG Pension Management B.V.

Wij hebben eigen gegevensgerichte analyses uitgevoerd waarbij wij de uitkomsten van indirecte beleggingsopbrengsten, premiebijdragen en uitkeringen hebben getoetst op basis van verwachtingen die wij zelf hiervoor hebben ontwikkeld. Wij hebben door middel van deelwaarnemingen beleggingen, beleggingsstromen en mutaties in de pensioenadministratie aan de hand van brondocumentatie bij de dienstverlener onderzocht.

Door bovengenoemde werkzaamheden op de uitbestede bedrijfsprocessen en aanvullende eigen werkzaamheden hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen, beleggingsstromen en -opbrengsten, (mutaties in) deelnemergegevens en aanspraken die resulteren in (wijzigingen in) de technische voorzieningen, premiebijdragen en uitkeringen verkregen.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het belangrijkste waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het bestuur en de raad van toezicht gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Waardering van beleggingen

Omschrijving

De beleggingen vormen een significante post op de balans van de Stichting. De beleggingen van de Stichting bedragen circa 99% van het balanstotaal. Alle beleggingen dienen conform de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Uit de paragraaf 'Overige informatie beleggingen' bij de toelichting op de jaarrekening blijkt dat voor EUR 6,8 miljard (80%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op marktnoteringen en dat voor EUR 1,8 miljard (20%) van de beleggingen van de Stichting de waardering gebaseerd is op afgeleide marktnoteringen en waarderingsmodellen en -technieken. Het bepalen van de marktwaarde voor deze laatste beleggingscategorie is complex(er) en bevat subjectieve schattingselementen.

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van modellen. Gezien de invloed hiervan op de waardering van de beleggingen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad, vormde de waardering van deze beleggingscategorie een kernpunt in onze controle.

In de paragraaf 'Grondslagen voor de financiële verslaggeving' geeft de Stichting de gehanteerde waarderingsgrondslagen weer. In de paragraaf 'Overige informatie beleggingen' zijn de gehanteerde waarderingsmethoden en belangrijke veronderstellingen voor waardering van deze beleggingscategorie uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden

Onze aanpak

Wij maken gebruik van de beheersmaatregelen die zijn ingericht bij de vermogensbeheerder en die onderdeel zijn van de ISAE 3402 type II-rapportage (waarbij een goedkeurend assurancerapport van de accountant is afgegeven). Deze relevante beheersmaatregelen zijn gericht op de aanstelling van betrouwbare fondsmanagers enerzijds en de betrouwbare aanlevering van, en toereikende evaluatie op, periodieke performancecijfers anderzijds. Daarnaast hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de financiële administratie en actuele financiële rapportages van fondsmanagers, indien nodig gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum. Vervolgens hebben wij de waardering van beleggingen gebaseerd op afgeleide marktnoteringen, waarderingsmodellen en -technieken onderzocht.

De waardering van participaties in Blue Sky beleggingspools (level 1, 2 en 3) hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken. Ten aanzien van participaties in Blue Sky beleggingspools waarvoor geen door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekening beschikbaar zijn, hebben wij de beleggingen in de Blue Sky

> > > > >

beleggingspool getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen.

De waardering van participaties in vastgoedfondsen (level 1 en 3), waarvan de onderliggende beleggingen worden gewaardeerd op basis van taxaties, hebben wij getoetst aan de hand van recente, door een andere onafhankelijke accountant gecontroleerde jaarrekeningen. Wij hebben hierbij onder meer aandacht besteed aan consistentie met de waarderingsgrondslagen van de Stichting ten opzichte van die van het beleggingsfonds alsmede de strekking van de verklaring van de andere onafhankelijke accountant. Bovendien hebben wij ook de monitoring van de Stichting op recente financiële informatie van de beleggingen na balansdatum in onze werkzaamheden betrokken.

Tot aan de datum van onze controleverklaring hebben wij voor EUR 229 miljoen (2,6% van de beleggingsportefeuille) van de niet-beursgenoteerde beleggingscategorieën de waardering niet kunnen toetsen aan door een accountant gecontroleerde jaarrekeningen voorzien van een goedkeurende controleverklaring. Wij hebben hier de volgende aanvullende procedures op uitgevoerd:

- Wanneer niet tijdig een jaarrekening die is voorzien van een goedkeurende controleverklaring beschikbaar is, hebben wij de betrouwbaarheid van de marktwaardering zoals door de fondsmanager is afgegeven, vastgesteld door de inschatting van deze fondsmanagers uit voorgaande jaren te toetsen aan de hand van de later in het jaar beschikbaar gekomen gecontroleerde jaarrekeningen. In aanvulling hierop hebben we diverse gesprekken gevoerd met betrokken frontoffice-medewerkers van de Stichting/vermogensbeheerder, waarbij wij significante gebeurtenissen na balansdatum, mogelijke risico's en andere relevante aspecten die van invloed zijn op de waardering van deze fondsen hebben besproken en getoetst aan brondocumentatie.
- De waardering van derivaten (level 2) hebben wij onderzocht met gebruikmaking van een eigen waarderingsspecialist. Wij hebben ook de monitoring van de uitvoeringsorganisatie op recente financiële informatie verkregen na balansdatum van de waarde van beleggingen op balansdatum betrokken. Onze waarderingsspecialist heeft de gehanteerde waarderungen vergeleken met zelfstandig bepaalde waarderungen op basis van zelfstandig verkregen in de markt waarneembare prijzen.

Onze observatie

Wij hebben geconstateerd dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Wij hebben eveneens geconstateerd dat de toelichtingen op de beleggingen adequaat zijn. Wij vinden de waardering van de beleggingen evenwichtig bepaald.

Waardering van de technische voorzieningen

Omschrijving

De technische voorzieningen vormen een significante post op de balans van de Stichting en worden gewaardeerd op actuele waarde (marktwaarde). De waardering van de technische voorzieningen komt tot stand door middel van een berekening waarin aanspraakgegevens van deelnemers met behulp van belangrijke schattingen over levensverwachtingen, kostenniveaus en arbeidsongeschiktheid worden vertaald naar verwachte toekomstige kasstromen (uitkeringen). De kasstromen worden contant gemaakt tegen de marktrente (rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door De Nederlandsche Bank).

Het maken van de schattingen vergt een hoge mate van oordeelsvorming van het bestuur, waarbij gebruik wordt gemaakt van actuariële modellen en het bestuur zich laat adviseren door actuariel deskundigen. Gezien de complexiteit en de invloed hiervan op de hoogte van de technische voorzieningen, het saldo van baten en lasten, het eigen vermogen en de beleidsdekkingsgraad, vormde de waardering van de technische voorzieningen een kernpunt in onze controle.

Het bestuur heeft in de paragraaf 'Grondslagen voor de financiële verslaggeving' de waarderingsgrondslagen en veronderstellingen voor de technische voorzieningen opgenomen. In de paragraaf 'Risicobeheer' is de gevoeligheid van de berekening van de technische voorzieningen voor schattingen uiteengezet.

Het evalueren van de waarderingsgrondslagen en het vaststellen van de juistheid en toereikendheid van de toelichtingen vormden onderdeel van onze werkzaamheden.

Onze aanpak

Bij onze controle maken wij gebruik van de werkzaamheden van de certificerend actuaaris die door de Stichting is aangesteld. Wij hebben bij aanvang van de controle en bij afronding ervan afstemming gehad met de certificerend actuaaris over de te volgen aanpak, de attentiepunten en de uitkomsten.

Wij hebben de door het bestuur gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen geëvalueerd. Hierbij hebben wij de consistentie, prudentie en actualiteit van de schattingsmethode en veronderstellingen betrokken. Wij hebben de onderbouwing van de veronderstellingen door het bestuur geëvalueerd aan de hand van een toetsing van de historische betrouwbaarheid daarvan en algemeen geactualiseerde uitgangspunten zoals overlevingskansen. De gehanteerde schattingsmethoden en veronderstellingen hebben wij besproken met de certificerend actuaaris. Wij hebben de actuariële verklaring zoals opgenomen in de Overige gegevens en de werkzaamheden in het dossier van de certificerend actuaaris geëvalueerd.

Onze werkzaamheden omvatten verder het evalueren van de uitkomst van de actuariële analyse van het resultaat in relatie tot eerder gemaakte schattingen en kasstroomprojecties. Bij de uitvoering van deze werkzaamheden hebben wij gebruikgemaakt van een eigen actuaaris.

Onze observatie

Wij vinden de waardering van de technische voorzieningen evenwichtig bepaald en de toelichting toereikend.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- introductie;
- kerncijfers;
- bestuursverslag;
- overige gegevens; en
- bijlagen.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder de informatie zoals vereist door Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de raad van toezicht voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de Stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsels moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de Stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De raad van toezicht is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel. Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken. Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de entiteit;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de Stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten

wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een entiteit haar continuïteit niet langer kan handhaven;

- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen; en
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur en de raad van toezicht onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur en de raad van toezicht hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Utrecht, 29 mei 2019

KPMG Accountants N.V.

A.J.H. Reijns RA

BIJLAGEN *2018*

PERSONALIA

(stand per 29 mei 2019)

Bestuur

Voorzitter

P.A.M. Loven

Leden benoemd door de werknemers

R. ter Lingen, E. van Zwol (vicevoorzitter), A. Balm, vacature

Leden benoemd door KLM

mr. P.J.M. Jansen en W.J.J. Hartog (vicevoorzitter)

Leden benoemd door de pensioengerechtigden

drs. H.A. van der Pol, ir. A. Oudshoorn

Bestuurssecretariaat

drs. G.J. van Loon (Blue Sky Group)

Directeur

drs. B.A.A.M. van der Stee (Blue Sky Group)

Compliance officer

P.A.M. Loven

Privacy officer

mr. G. Somaroo (Blue Sky Group)

Adviserend actuaris

P.M.M. Silven-Keijzer (Blue Sky Group)

Sleutelfunctiehouders

Actuariële sleutelfunctie

drs. H. Zaghdoudi AAG

Sleutelfunctiehouder interne audit

Vacature

Sleutelfunctiehouder Risicobeheer

drs. H.A. van der Pol (voorgenomen benoeming)

Risicomanager

A.L. Leeters RBA FRM (Blue Sky Group)

Verantwoordingsorgaan

Leden benoemd door de werknemers

M. Dubbeldam, R. Verhoef, G. van Wijlick

Leden benoemd door KLM

M.J. Besseling RA, P.J. Wensveen RC

Leden benoemd door de pensioengerechtigden

W. van Beek, J. Koppes, C. Guijt

Visitatiecommissie

Voorzitter

drs. P.D. Eenshuisstra

Leden

Q.G. Ligtenstein, mr. R.L.S. Verjans

Uitvoeringsorganisatie(s)

Blue Sky Group Holding B.V., Amstelveen
(BSG Asset Management B.V.,
BSG Fund Management B.V.,
BSG Pension Management B.V.)

Accountant

KPMG Accountants N.V.

Actuaris

Towers Watson Netherlands B.V.

FUNCTIES EN NEVENFUNCTIES BESTUUR EN RAAD VAN TOEZICHT

Bestuur

P.A.M. Loven

Functie in het bestuur:	Onafhankelijk voorzitter (vanaf 1 februari 2018)
Functie:	Directeur/eigenaar Paul Loven Coaching en Bestuursadvies B.V.
Relevante nevenfuncties:	Onafhankelijk voorzitter Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, onafhankelijk voorzitter Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel, commissaris (vicevoorzitter RvC en voorzitter AC) Stichting Espria

mr. P.J.M. Jansen

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2012)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie:	Manager pensions & insurable benefits
Relevante nevenfuncties:	Bestuurslid Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM, bestuurslid Stichting Pensioenfonds KLM-Cabinepersoneel

W.J.J. Hartog

Functie in het bestuur:	Vicevoorzitter (vanaf 9 februari 2018)
Voordragende organisatie:	KLM
Functie:	Gezagvoerder
Relevante nevenfuncties:	-

R. ter Lingen

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2013)
Voordragende organisatie:	Vereniging van Nederlandse Verkeersvliegers (VNV)
Functie:	Gezagvoerder
Relevante nevenfuncties:	Voorzitter van Stichting Loss of License Fonds (tot 1 mei 2018), bestuurder Stichting Eagle Fund Administratiekantoor/Lid RvT BSG FM 'Eagle Fund', bestuurder Stichting Piloten Aandelen Air France KLM (SPAAK)

A. Balm

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf april 2017)
Voordragende organisatie:	Vereniging van Nederlandse Verkeersvliegers (VNV)
Functie:	First Officer
Relevante nevenfuncties:	-

E. van Zwol

Functie in het bestuur:	Vicevoorzitter (bestuurslid vanaf 2015)
Voordragende organisatie:	Vereniging van Nederlandse Verkeersvliegers (VNV)
Functie:	Gezagvoerder
Relevante nevenfuncties:	Lid RvT BSG FM 'Eagle Fund'

ir. A. Oudshoorn

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2010)
Voordragende organisatie:	Vereniging van voormalige KLM-boordwerktuigkundigen (VVKB)
Functie:	Gepensioneerd
Laatste functie bij KLM:	Boordwerktuigkundige
Relevante nevenfuncties:	-

drs. H.A. van der Pol

Functie in het bestuur:	Lid (vanaf 2007)
Voordragende organisatie:	Vereniging van Gepensioneerde Verkeersvliegers (VGV)
Functie:	Gepensioneerd
Laatste functie bij KLM:	Gezagvoerder
Relevante nevenfuncties:	Penningmeester Stichting Dar-ul-Hikmat/NCVB

Raad van toezicht

drs. M.W. Gout-van Sinderen

Functie in de raad van toezicht:	Voorzitter (vanaf 2019)
Functie:	Directeur Medisch Specialisten Noord West
Relevante nevenfuncties:	Lid Eerste Kamer, lid gemeenteraad Wassenaar, voorzitter raad van toezicht Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Tandheelkunde (KNMT), bestuursvoorzitter Cultuurpodium Boerderij

drs. M.E.A. van Boom RBA EPP

Functie in de raad van toezicht:	Lid (vanaf 2019)
Functie:	Intern toezichthouder, bestuurder en adviseur
Relevante nevenfuncties:	Lid raad van toezicht Pensioenfonds Hoogovens, bestuurslid Pensioenfonds DSM Nederland, voorzitter Commissie Beleggingen van Pensioenfonds DSM Nederland, Lid Beleggingsadviescommissie Pensioenfonds Horeca & Catering

drs. J.J.M. Nijland RA

Functie in de raad van toezicht:	Lid (vanaf 2019)
Functie:	Directeur Group Risk & Compliance, APG
Relevante nevenfuncties:	Lid raad van toezicht Stichting Algemeen Pensioenfonds KLM

DEELNEMERSBESTAND

Personen met aanspraak op nog niet ingegaan pensioen

		Deelnemers	Gewezen deelnemers
Aantal per einde vorig boekjaar		2.837	109
Bij wegens			
• (Her)indiensttreding		179	
• Uitdiensttreding			3
• Toekenning pensioen			
• Revalidatie		1	
• Overige oorzaken			4
Af wegens			
• Invaliditeit		9	
• Overlijden		3	
• Toekenning ouderdomspensioen		44	13
• Uitdiensttreding		3	
• Beëindiging van een wezenpensioen			
• Revalidatie			
• Herindiensttreding			
• Afkoop/overdracht			
• Overige oorzaken			
Aantal per einde boekjaar*		2.958	103
* Verdeling naar beroepsgroep			
Vliegers op vleugelvliegtuigen	M	2.781	46
	V	169	17
Vliegers op hefschroefvliegtuigen	M		1
	V		
Vliegers bij KLM-Cityhopper	M	6	26
	V		2
Boordwerktuigkundigen	M		10
	V		1
Pursers en Assistent-pursers	M		
	V	2	
Radiotelegrafisten	M		
	V		
Totaal		2.958	103

Pensioengerechtigden

	Ouderdoms- pensioen	Nabestaan- den- pensioen	Wezen- pensioen	Invalidi- teits- pensioen	Totaal pensioen- gerechtig- den
Aantal per einde vorig boekjaar	1.644	644	26	52	2.366

Bij wegens

• (Her)indiensttreding					
• Uitdiensttreding					
• Toekenning pensioen	59	42	3	9	113
• Revalidatie					
• Overige oorzaken					

Af wegens

• Invaliditeit					
• Overlijden	52	46			98
• Toekenning ouderdomspensioen				2	2
• Uitdiensttreding					
• Beëindiging van een wezenpensioen			2		2
• Revalidatie				1	1
• Herindiensttreding					
• Afkoop/overdracht					
• Overige oorzaken					

Aantal per einde boekjaar*	1.651	640	27	58	2.376
-----------------------------------	--------------	------------	-----------	-----------	--------------

* Verdeling naar beroepsgroep

Vliegers op vleugelvliegtuigen	M	1.039	2	10	49	1.100
	V	13	278	17	9	317
Vliegers op hefschroef- vliegtuigen	M	26				26
	V		7			7
Vliegers bij KLM-Cityhopper	M	58				58
	V		10			10
Boordwerktuigkundigen	M	188				188
	V	1	114			115
Pursers en Assistent-pursers	M	131	8			139
	V	179	179			358
Radiotelegrafisten	M	16				16
	V		42			42

Totaal		1.651	640	27	58	2.376
---------------	--	--------------	------------	-----------	-----------	--------------

ONTWIKKELINGEN 2009-2018

	2018	2017	2016	2015	2014
Aantal deelnemers	2.958	2.837	2.767	2.831	2.830
• Mannen	2.787	2.687	2.627	2.686	2.688
• Vrouwen	171	150	140	145	142
Aantal gewezen deelnemers	103	109	116	137	141
• Mannen	83	92	98	120	124
• Vrouwen	20	17	18	17	17
Aantal pensioengerechtigden	2.376	2.366	2.341	2.326	2.303
Ouderdomspensioen	1.651	1.644	1.625	1.604	1.571
• Mannen	1.458	1.454	1.438	1.420	1.389
• Vrouwen	193	190	187	184	182
Nabestaandenpensioen	640	644	638	644	657
Wezenpensioen	27	26	28	31	27
Invaliditeitspensioen	58	52	50	47	48
• Mannen	49	42	41	39	41
• Vrouwen	9	10	9	8	7
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Reguliere premie voor risico pensioenfonds	75	61	61	58	172
Extra premie voor risico pensioenfonds	100		94		
Premie voor risico deelnemers	14	13	13	19	
Kostendeekkende premie	87	93	85	84	155
Gedempte kostendeekkende premie		66	67	68	
Pensioenuitkeringen en afkopen	211	208	203	199	192
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer	619	912	789	506	504
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	6.884	6.765	6.971	6.463	6.242
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	58	47	32	18	
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Vastgoed	1.327	1.298	1.271	1.253	1.303
Aandelen	2.394	2.644	2.689	2.087	2.404
Vastrentende waarden	4.987	4.611	4.566	4.583	4.384
Overig	-77	220	-174	-40	-258
Totaal	8.630	8.773	8.352	7.883	7.833

	2018	2017	2016	2015	2014
Beleggingen voor risico deelnemers					
Vastgoed	6	5	2	1	
Aandelen	25	21	12	7	
Vastrentende waarden	26	20	17	9	
Overig	1	1	1	1	
Totaal	58	47	32	18	
Rendement beleggingen voor risico pensioenfondsen					
Vastgoed	4,5%	8,7%	5,9%	9,6%	15,3%
Aandelen	-6,9%	14,7%	8,9%	4,2%	11,8%
Vastrentende waarden	-1,5%	2,5%	7,2%	-0,9%	9,4%
Totaalrendement	-2,1%	7,0%	7,9%	2,4%	10,9%
Rendement beleggingen voor risico deelnemers					
Vastgoed	-2,1%	1,8%	5,8%	0,4%	
Aandelen	-8,7%	12,2%	9,5%	-8,5%	
Vastrentende waarden	-0,4%	-2,5%	11,2%	-5,2%	
Totaalrendement	-4,2%	4,1%	10,1%	-6,0%	
Nominale dekkingsgraad	122,3%	129,5%	119,7%	121,9%	125,8%
Beleidsdekkingsgraad	128,7%	127,1%	114,6%	122,9%	
Vereiste dekkingsgraad volgens strategische mix	123,4%	123,2%	122,6%	123,3%	118,2%
Reële dekkingsgraad	92,8%	93,9%	87,1%	93,9%	88,6%
Wettelijke reële dekkingsgraad	116,0%	114,6%	104,3%	112,0%	
Loonindex (maatstaf)	2,1%	1,4%	1,7%	1,3%	1,0%
Toegekende index* (brutoregeling) voorwaardelijk	2,1%	1,4%	1,5%	1,3%	1,0%
Toegekende index* (brutoregeling) onvoorwaardelijk	2,1%	1,4%	1,7%	1,3%	1,0%
Toegekende index* (netto-regeling)	2,1%	1,4%	0,7%	1,1%	

* Toeslagen per 1 januari volgend op verslagjaar.

	2013	2012	2011	2010	2009
Aantal deelnemers	2.705	2.709	2.782	2.702	2.763
• Mannen	2.571	2.569	2.632	2.551	2.602
• Vrouwen	134	140	150	151	161
Aantal gewezen deelnemers	146	151	157	173	188
• Mannen	130	137	145	159	172
• Vrouwen	16	14	12	14	16
Aantal pensioengerechtigden	2.274	2.273	2.247	2.211	2.196
Ouderdomspensioen	1.548	1.541	1.522	1.498	1.482
• Mannen	1.370	1.371	1.358	1.346	1.346
• Vrouwen	178	170	164	152	136
Nabestaandenpensioen	652	661	660	647	644
Wezenpensioen	26	23	22	28	29
Invaliditeitspensioen	48	48	43	38	41
• Mannen	42	41	37	31	30
• Vrouwen	6	7	6	7	11
(bedragen in EUR miljoenen)					
Premies					
Reguliere premie voor risico pensioenfonds	165	165	157	147	146
Extra premie voor risico pensioenfonds					
Premie voor risico deelnemers					
Kostendeekkende premie	156	155	126	110	121
Gedempte kostendeekkende premie					
Pensioenuitkeringen en afkopen	189	184	179	174	166
Pensioenuitvoeringskosten per deelnemer	532	463	449	490	459
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds	5.345	5.520	5.084	4.461	4.161
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers					
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Vastgoed	864	893	814	829	589
Aandelen	2.235	2.221	2.027	2.098	1.897
Vastrentende waarden	3.815	3.667	3.503	3.071	3.031
Overig	169,7	216	-136	17	17
Totaal	7.083	6.997	6.208	6.015	5.534

	2013	2012	2011	2010	2009
Beleggingen voor risico deelnemers					
Vastgoed					
Aandelen					
Vastrentende waarden					
Overig					
Totaal					
Rendement beleggingen voor risico pensioenfonds					
Vastgoed	7,0%	14,3%	0,3%	16,0%	2,9%
Aandelen	17,8%	16,4%	-9,2%	11,9%	31,6%
Vastrentende waarden	-6,9%	14,1%	11,9%	9,1%	8,9%
Totaalrendement	1,8%	12,9%	3,6%	9,1%	10,5%
Rendement beleggingen voor risico deelnemers					
Vastgoed					
Aandelen					
Vastrentende waarden					
Totaalrendement					
Nominale dekkingsgraad	132,8%	126,7%	122,1%	134,8%	133,0%
Beleidsdekkingsgraad					
Vereiste dekkingsgraad volgens strategische mix					
Reële dekkingsgraad	87,3%	79,8%	80,8%	90,1%	88,3%
Wettelijke reële dekkingsgraad					
Loonindex (maatstaf)	1,2%	1,7%	1,4%	0,7%	2,5%
Toegekende index* (brutoregeling) voorwaardelijk	1,2%	1,7%	1,4%	0,7%	2,5%
Toegekende index* (brutoregeling) onvoorwaardelijk	1,2%	1,7%	1,4%	0,7%	2,5%
Toegekende index* (netto-regeling)					

* Toeslagen per 1 januari volgend op verslagjaar.

De uitvoering van de KLM-pensioenregelingen is ondergebracht bij Blue Sky Group

Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM
Postbus 123 | 1180 AC Amstelveen
Prof. E.M. Meijerslaan 1 | 1183 AV Amstelveen
E pensioenservice@klmvliegendfonds.nl
T 020 426 62 20

www.klmvliegendfonds.nl

Colofon

Uitgegeven door Stichting Pensioenfonds Vliegend Personeel KLM
Coördinatie & tekst Blue Sky Group B.V., Amstelveen
Ontwerp Frissewind in communicatie en design, Amsterdam
Realisatie Domani B.V., Den Haag